

„Közel, s Távol” VIII.

*Az Eötvös Collegium Orientalisztika Műhely
éves konferenciájának előadásaiból
2017.*

„KÖZEL, S TÁVOL” VIII.

Az Eötvös Collegium Orientalisztika Műhely
éves konferenciájának előadásaiából
2017

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKEZELŐ

Nemzeti
Tehetség Program

A kiadvány „Az Oktatási Hivatal által nyilvántartott szakkollégiumok támogatása” című pályázat keretében (NTP-SZKOLL-18-0012) valósult meg.

A tanulmányokat lektorálták:

Balogh Mátyás, Csoma Mózes, Iványi Tamás, Máté Zoltán, Mecsi Beatrix,
Négyesi Mária, Papp Melinda, Salát Gergely, Sági Attila, Szántó Iván,
Umemura Yuko, Varrók Ilona

Eötvös Collegium

Budapest, 2019

Felelős kiadó: Dr. Horváth László, az ELTE Eötvös Collegium igazgatója

Szerkesztők: Doma Petra, Takó Ferenc

Copyright © Eötvös Collegium 2019 © A szerzők

Minden jog fenntartva!

A nyomdai munkálatokat a CC Printing Szolgáltató Kft. végezte.

1118 Budapest, Rétköz utca 55/A fsz. 2.

Felelős vezető: Szendy Ilona

ISBN 978-615-5897-01-6

Tartalomjegyzék

Szerkesztői köszöntő	7
KOVÁCS MÁRTA	
Zűrzavar a határvidéken	
<i>Az 1871–1872-es Lushai-expedíció és a korabeli brit beszámolók</i>	11
ÉLIÁS BOGLÁRKA ANNA	
Mongólia és Kína	
<i>Kínai kapcsolatok a független Mongólia történetében</i>	23
HEGYI HENRIETTA	
Kína útja a modern hadviselés korában.....	37
IGNÁCZ ANITA	
Jegu a mészárlástól a béke szigetéig.....	57
MOHÁCSI ESZTER ENIKŐ	
A koreai háború traumájának feldolgozási kísérletei	
a koreai irodalomban	71
PATAKI ANETT	
Propaganda az iskolapadban	
<i>Japán háborús dalok a XIX–XX. század fordulójáról</i>	85
CZIFRA ADRIENN	
„Életem legboldogtalanabb két éve” –	
<i>Hogyan jelennek meg Natsume Sőseki londoni tanulmányútjával</i>	
<i>kapcsolatos érzelmek műveiben?</i>	103
TÓTH JULIANNÁ NIKOLETT	
Tawada Jōko stílusa és kisebbségi irodalmi jellemzői	
– az <i>Inu mukoiri</i> bemutatásán keresztül.....	117
NAGY DÓRA	
A japán <i>yōkaiok</i> szerepének változása a Meiji-kortól napjainkig...	133
BELLON ZITA	
A modern manga képi kifejezőeszközei	151
VADÁSZ FRUZSINA	
Háború a művészet ellen, művészet a háborúért:	
A japán tetoválás-kultúra.....	173

BURÁNY ANDRÁS	
A csaldiráni csata a kortárs iráni forrásokban	195
KMECZKÓ SÁRA	
T. E. Lawrence és a mekkai emír együttműködése az arab felkelés kezdetén	213
Abstracts	225
Authors	231

Szerkesztői köszöntő

Nagy örömünkre szolgál, hogy immár nyolcadik alkalommal ajánlhatjuk minden Kelet-kutató és az orientalisztika iránt érdeklődő Olvasónk figyelmébe a „Közel, s Távol” Konferencia előadásaiból készült tanulmányokat. A jelen kötetben, amely a nyolcadik konferenciánkon elhangzott előadásokat tartalmazza, ismét igen változatos, több kultúrát és témakört felölelő gyűjteményt állíthattunk össze. Szintén nagy öröm számunkra, hogy a kötetben több olyan Szerzőnk írása is helyet kapott, aki már számos alkalommal részt vett konferenciánkon – ugyanakkor természetesen az első alkalommal nálunk publikáló Hallgatók munkáit is a legnagyobb szeretettel fogadtuk. E köszöntő írásakor már folyamatban van a kilencedik „Közel, s Távol” kötet szerkesztése, s az ünnepi, X. „Közel, s Távol” Konferencia szervezése is. Reméljük, hogy rendezvényünket a továbbiakban is az ország számos egyetemének Hallgatói tisztelik majd meg jelenlétükkel, ezzel segítve a magyarországi orientalisták közötti szakmai eszmecsere serkentését.

Ezúton köszönjük minden Oktatónak, Kutatónak, Tanszéki Adminisztrátornak, az Eötvös Collegium vezetésének és minden velünk dolgozó Hallgatónak, hogy az elmúlt években olyan segítséget nyújtottak számunkra, amely nélkül a konferenciák és a kötetek nem jöhettek volna létre.

Budapest, 2019. május 18.

*Doma Petra
Takó Ferenc*

A kötetben a kínai szavak átírására egységesen a pinyin, a japán szavak esetében a Hepburn-átírást alkalmazzuk, a másképp fordított idézetek és a hivatalosan más átírásban használt (elsősorban szerző-) nevek kivételével. Egyéb esetekben a magyar szakirodalomban is ismert és elfogadott átírásokat használjuk. Internetes hivatkozások esetén az elérési utat és a letöltés dátumát a Felhasznált irodalomban közölt tételnél adjuk meg, a jegyzet csak akkor tartalmazza, ha ez a hivatkozás leginkább egyértelmű módja. A letöltés dátuma aétel végén szögletes zárójelben áll, s ugyancsak szögletes zárójelben adjuk meg a bibliográfiai tételek végén a fordító nevét. Az idegen nyelvű művek teljes címének olvasatát és fordítását az adott tanulmány bibliográfiája tartalmazza.

Kovács Márta

Zűrzavar a határvidéken Az 1871–1872-es Lushai-expedíció és a korabeli brit beszámolók

Tanulmányom központi témája az úgynevezett Lushai (*Lusai*)-expedíció, az indiai gyarmatbirodalom történetének egy kevésbé ismert, ám annál érdekesebb eseménye.¹ Az 1871–1872-es büntető expedíciót a britek indították a Hinduszáni-félsziget északkeleti hegyvidéki részein élő törzsek ellen, hogy kimentsék az általuk korábban foglyul ejtett angolokat, a környező teaültetvények munkásait és egy hat-hét éves kislányt, aki szinte jelképévé vált az eseményeknek. A katonai lépések, valamint a gyermek, Mary Winchester sorsának híre Londonba is eljutott, ahol a közvélemény az újságok hasábjain és a nem sokkal később megjelenő beszámolókból olvasható katonák „kalandjairól”, valamint Mary megmentéséről.

A tanulmány forrásaiként alapvetően két korabeli sajtóterméket, a *The Illustrated London News* és a *The Spectator* újságokat használtam. A *The Illustrated London News* (1842) egy konzervatív beállítottságúnak nevezhető hetilap volt, amely művészi illusztrációiról, ismeretterjesztő cikkeiről, beszámolóiról volt híres. A lap alapvetően az események bemutatására koncentrált, bevett szokása volt azonban a gyarmatbirodalom érdekességeinek, kuriózumainak, illetve a brit expedícióknak a megismertetése az angol olvasókkal. A *The Spectator* (1828) a korszak talán legismertebb konzervatív hetilapja, amely alapos és elemző jellegű cikkeiről volt híres. Sok esetben bírálta a kormányzat lépéseit, valamint olyan politikai, gazdasági és társadalmi összefüggésekre hívta fel az olvasói figyelmét, amelyek más lapokban nem jelentek meg.

¹ Az expedíció és a nép neve az angol nyelvű forrásokban, valamint a szakirodalomban lushai alakban szerepel, a továbbiakban használt lusai kifejezés pedig a magyar helyesírás szerint használatos forma. Ld.: LIGETI Lajos, *Keleti nevek magyar helyesírása*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981, 347.

A források egy másik típusába tartozik Sir Frederick S. Roberts (1832–1914) memoárja, amelyet 1883-ban publikáltak, és a tábornok sikeres katonai pályafutását mutatta be. A visszaemlékezés Charles Rathbone Low (1837–1918) munkájaként jelent meg, aki egy fejezetben foglalta össze az expedíció történetét Roberts emlékeinek segítségével. R. G. Woodthorpe *The Lushai expedition 1871–1872* című munkája is ide sorolható, amely szintén a katonai eseményeket mutatta be.

Ezek mellett felhasználtam még néhány a British Library India Office Records and Private Papers gyűjteményében található egyéb visszaemlékezést és beszámolót is.

Északkelet-India és a britek

A britek északkelet-indiai tevékenységének egyik első lépése Csittagong elfoglalása volt 1760-ban. A terület megszerzésével a Kelet-India Társaság célja az volt, hogy ide kerüljön át a bengáli kereskedelem központja, hiszen földrajzi elhelyezkedése kiváló volt. A tervük azonban nem hozott sikert. A térség meghódításának másik fontos lépése Kácshár (Cachar) megszerzése volt, amelyet 1853–1854 folyamán sikerült angol ellenőrzés alá vonni. Ezzel egy időben kerültek kapcsolatba először a lusaikkal is, ám még évtizedekig nem sokat tudtak meg a törzs életéről, szokásairól. A XIX. század elejétől kezdve azonban a törzs tagjai több alkalommal megtámadták a briteket és a teaültetvényeiket, különösen Kácshár környékén. Így ez váltotta ki az első büntető expedíciót, amelyet 1844-ben George Blackwood vezetett a helyi törzsek ellen.²

Az angol rendszer kialakítása után azonban nem sikerült a térség határvidékét teljes mértékben pacifikálni, ezáltal folyamatosak voltak a kisebb-nagyobb összetűzések a helyi törzsekkel. Ennek következtében 1849–50 folyamán Lister ezredes vezetett expedíciót a még el nem foglalt területekre, hogy megismerje a törzsi viszonyokat, és felmérje milyen kapcsolat építhető ki a helybeliekkel. Vállalkozása békét hozott mintegy tizenöt évre, ám kifejtette, hogy az általa elért távolságnál nem lenne érdemes mélyebben behatolni a lusaik által birtokolt földekre, mivel az nem hozna hasznot a Birodalom számára. Az út során Lister megfigyelte a helyiek életmódját, szokásait, ami alapján felállította elméletét a törzsek mozgásáról, melyet ő egyfajta népvándorlásként értelmezett. A közelmúlt eseményei és tapasztalatai alapján folyamatos északi irányú mozgást figyelt meg, amely szerinte a problémák gyökere volt a britek és a helyiek között.

² C. LALTHLENGLIANA, *The Lushai Hills. Annexation, Resistance and Pacification 1886–1898*, New Delhi, Akansha Publishing House, 2007, 12–13.

Bár Lister tevékenysége közel másfél évtizedes nyugalmat hozott a térségben, az 1860-as években újabb összetűzések figyelhetők meg. 1862-ben Szilhat környékét, 1868–1869-ben pedig a Kácshárt körülvevő teaültetvényeket érte újabb támadás. Ezek hatására a britek ismét egy expedíció mellett döntöttek. A katonák eredményes tevékenységét azonban megakadályozta a szervezés és a felkészülés elhúzódása, így a vállalkozás az európaiak szempontjából sikertelenül zárult. Az ekkor történt támadások okának a teaültetvények nagyfokú terjeszkedését szokás megnevezni azokban a térségekben, amelyeket a lusaik törzsi területeknek tartottak.³

Ezt követően Roberts szerint a megbékélés politikáját próbálták meg alkalmazni a „vadakkal” szemben. John Edgar, a kácshári terület helyettes biztosa és Macdonald őrnagy látogatást intéztek a törzsi területekre, azokhoz a főnökökhöz, akiket a támadásokért felelősnek tartottak. Céljuk az volt, hogy tárgyaljanak a határokról, amely néhány esetben sikerült is. Mivel azonban a törzsek vezetését nem egyetlen ember látta el, az egyes megállapodások nem garantálták a tényleges békét a terület és a határvonalak egészén. Sőt, az összetűzések ezen időszak alatt sem szűntek meg.⁴

Az expedíciókat kiváltó okok végigkísérték a XVIII–XIX. századot. Ezek közül a legfontosabbak a Frederick Lister ezredes által népvándorlásként emlegetett jelenség, amely a törzsi lakosság életmódjából fakadt, a helyváltoztatásból eredő területviták mind a törzsek, mind a helyiek és a britek között, illetve a már létező angol határok védelme.⁵ E problémák miatt kisebb-nagyobb megszakításokkal, de folyamatosak az összetűzések a gyarmati rendszer által idekerültek és a helyiek között.

1871, az események kezdete

1870 decemberében és 1871 januárjában újabb probléma következett be. A helyi törzsek ezúttal Ainerkhal környékét támadták meg. Roberts ezredes memoárja így fogalmazta meg a történeteket:

1871-ben az Indiai Kormányzat ellenségeskedésbe keveredett Bengál délkeleti határán a vad törzsekkel, akiket közös nevükön lusaikként ismertek.[...].⁶

³ LALTHLENGLIANA, *i.m.*, 13.

⁴ Charles Rathbone Low, *Major-General Sir Frederick S. Roberts, Bart, V. C., G. C. B., C. I. E., R. A., a Memoir*, London, W. H. Allen & Co., 13, Waterloo Place, Pall Mall, S. W. 1883, 110.

⁵ LALTHLENGLIANA, *i.m.*, 3–4.

⁶ Low, *i.m.*, 109.

Számos rajtaütést intéztek az itt található teaültetvények, köztük Alexandrapur ellen. A támadásban meghalt több munkás és az ültetvény vezetője, James Winchester, akinek hat-hét éves lányát, Mary Winchestert a többi fogollyal együtt elhurcolták.⁷ A későbbiekben a gyermek az egyik legfontosabb szereplője lett az eseményeknek, ezért is nevezte őt Roberts a második kis Trójai Helénának.⁸

A támadás hírére a helyi kormányzat egy expedíció megszervezésével reagált. Bár Lord Napier, az indiai seregek főparancsnoka (1870–1876) és George Bouchier (1821–1898) tábornok már 1870 elejétől Északkelet-Indiában tartózkodott, ekkor az időjárás már nem kedvezett egy aktív katonai mozgósításhoz, így inkább a határok védelmére koncentráltak.⁹ Erődöket, kerítést építettek, amelyek között kommunikációs utakat létesítettek. Így Napier végül 1871. június 30-án adta ki a parancsot a felkészülésre. A tervek szerint felállítandó két hadoszlop különböző irányokból közelítette volna meg a lusai földeket, kiegészülve a manipuri és a tripurai maharádzsa katonáival, míg északon és délen egy-egy szövetségesnek tekintett törzsfő segítette a seregeket.

Az expedíció előkészítése

A hosszasan kidolgozott tervek szerint a két hadoszlop közül az egyik észak felől, Kácshárból indult, míg a másik dél felől, Csittagong irányából közelítette volna meg az ellenfél területeit. Így próbálták meg katonailag lefedni az expedíció által érintett teljes térséget. Lord Napier véleménye szerint minden lépést alaposan meg kellett fontolni, hogy a kudarc esélye a lehető legkisebb legyen.

Lord Napier elégedetten nyugtázta a csapatok alapos számítását, amellyel a kudarc lehetetlen.¹⁰

A hadoszlopok összetétele is ezt az álláspontot tükrözte. Az egyenként körülbelül 1500 fős katonai kontingensekben utászok, gyalogosok és tüzérek is

⁷ Dhriti Kanta RAJKUMAR, „Raids made out by the Lushai Tribes in the Tea Gardens of Cachar during the Colonial Period: A Study on the Historical Perspective”, *IOSR Journal Of Humanities And Social Science*, Volume 9, Issue 4 (Mar.–Apr. 2013), 43–54, 51.

⁸ Low, *i.m.*, 109.

⁹ A terület klímája nagyban befolyásolta az expedíció indulását, hiszen a koranyártól körülbelül ősz közepéig tartó nyári évszakban a monszun és az eső mennyisége miatt katonailag képtelenség lett volna bármilyen ilyen mértékű akciót végrehajtani. Az október tájékán érkező téli évszak azonban hűvösebb, kevésbé csapadékos, így alkalmasabb időszak bármilyen nagyobb expedíció véghezviteléhez is.

¹⁰ *The Spectator*, 1872.02.03.

szolgáltak, de vittek magukkal térképészeket, orvosokat, távírárszokat, akiket nagyszámú kíségető személyzet támogatott. Ezzel az adattal szemben a *The Illustrated London News* 1872. február 10-én 4000 főnyi résztvevőről írt az egyik cikkében.¹¹ A katonák viszonylag kevés felszerelést vihettek magukkal. Roberts ezredes beszámolója szerint az út szervezésekor elvetették a sátrak használatát, mivel a folyamatos mozgás és a terület adottságai miatt feleslegesnek bizonyultak volna. Ehelyett a kevés csomag érdekében vízálló ponyvákat biztosítottak a résztvevők számára, akik egyenként csak 12 fontos csomagokat vihettek magukkal.¹² A további felszerelést és a fegyverek szállítását pedig munkásokkal, lovakkal, illetve elefántokkal oldották meg.

A két hadoszlop mellett a manipuri és a tripurai maharádza is hozzájárult az expedícióhoz. Katonáik azonban csak korlátozott mértékben vettek részt az eseményekben, tevékenységük leginkább a határvédelemre terjedt ki, a saját területeiken pedig fenntartották a kommunikációt, utakat biztosítottak és nyitottak meg a britek számára.¹³ A memoár szerzője, Charles Rathbone Low szerint Roberts a terv megfelelőségét hangoztatta, illetve azt, hogy az expedíció sikere ezek alapján elvárható, sőt esedékes is.¹⁴

Az út megszervezésében nagy jelentőséget tulajdonítottak az időjárásnak is. C. Lalthlengliana szerint a terület klímája trópusi, viszonylag kellemes hőmérséklettel, mivel a nyári meleget a monszun enyhíti. Örökzöld, valamint bambuszerdők borítják a tájat, amely a rendszeres és nagy mennyiségű eső hatására dús aljnövényzetű, az állatvilága pedig rendkívül gazdag.¹⁵ Mindezen tényezők alapján jelölték ki az indulás időpontját, és állították össze a résztvevő katonák felszerelését is.

Az előkészületek egészen 1871 novemberéig tartottak, amikor megfelelőnek ítélték a két hadoszlop létszámát, állapotát, felszereltségét, valamint az időjárást az induláshoz.

Az expedíció

A novemberben elinduló brit expedíció célja nem csak a túsok, köztük Mary Winchester kiszabadítása volt, hanem a törzsi vidék alapos feltérképezése,

¹¹ *The Illustrated London News*, 1872.02.10.

¹² *Undated summary of Lushai history 1777–1927 Landmarks of history by Col. J. Shakespear*, BL IOR MSS E 361/6.

¹³ Low, *i.m.*, 112.

¹⁴ *Uo.*

¹⁵ LALTHLENGLIANA, *i.m.*, 2–3.

valamint a lakosság pacifikálása is. Ez mintegy 6500 négyzetmérföldnyi terület topográfiai felmérését jelentette.¹⁶ A két hadoszlopnak a tervek szerint találkoznia kellett volna az út során, így biztosítva a térség teljes megismerését. A felfedezés és feltérképezés fontosságát Henry C. B. Tanner kapitány (1835–1898) a Királyi Földrajzi Társaságnak írt beszámolójában találóan fogalmazta meg:

Itt vagyunk egy olyan terület közepén, amelyről nagyon keveset vagy inkább semmit sem tudunk.¹⁷

A két hadoszlop végül 1871 novemberében indult el Bouchier, illetve Charles Henry Brownlow (1831–1916) tábornokok vezetésével. Kácshár és Csittagong felől megkezdődött a kommunikációs és utánpótlási útvonalak építése, amelyek mentén a britek haladtak. Az előrejutást azonban lassította, hogy a katonák nehezen tudtak alkalmazkodni a helyi klímához, a terep nehézségeihez, az időjárás pedig nem mindig volt megfelelő. Mindemelllett az útépítés is hozzájárult a viszonylag lassú haladáshoz. Roberts memoárja beszámolt arról, hogy az általa bejárt terület jelentős részén nem volt használható út vagy ösvény, így azt maguknak a briteknek kellett megépíteni. Ezeknek azonban az elefántok miatt legalább 6–8 láb szélesnek kellett lenniük. Mindezt alapos és fárasztó felderítő munka előzte meg, amely alapján kiválaszthatták a számukra ideális útvonalat. A memoár szerzője szerint Roberts így emlékezett vissza erre:

Ez a fajta hadjárat nem volt üdítő, és megterhelőbb a reguláris csapatoknak, mint a csata izgalma [...].¹⁸

Ezzel szemben a korabeli lapok egészen másként számoltak be a klímához való alkalmazkodásról. Az alábbi idézet a *The Illustrated London News* hasábjain jelent meg:

A klíma nagyszerű, a csapatok egészsége jó.¹⁹

1871 végén Bouchier és csapata egy olyan tábor kialakításába kezdtek, ahol három hónapra való tartalékot halmoztak fel, távírót és postát létesítettek, amelyek

¹⁶ Birendra Chandra CHAKRAVORTY, *British relations with the hill tribes of Assam since 1856*, Calcutta, Firma K. L. Mukhopadhyay, 1964, 59.

¹⁷ Major MACDONALD – Caption TANNER – Caption BADLEY, „The Lushai Expedition. From reports of the surveyors”, *Proceedings of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 17, No. 1 (1872–1873), 42–55. 46.

¹⁸ Low, *i.m.*, 114.

¹⁹ *The Illustrated London News*, 1872.01.27.

révén napi kapcsolatot tudtak fenntartani Kalkuttával. Mindemellett viszonylagos kényelmet teremtettek a katonák és a munkások számára. Innen december 4-én indultak tovább, amikor először találkoztak a valódi ellenféllel, a lusaikkal.

Az út során számos alkalommal kerültek összetűzésbe a helyi lakosokkal, akik azonban rendre alulmaradtak a brit reguláris haderővel szemben. Az általuk alkalmazott úgynevezett „*hit hard and run*” taktika ugyanis nem vált be a britekkel szemben.²⁰ A törzsi harcosok megpróbálták kihasználni a helyi adottságokat, hegyoldalak tetejéről támadták az angolokat, majd gyorsan visszavonultak. Még a halottaikat is magukkal vitték, mivel a babonáik szerint különben az elhunyt a túlvilágon az ellenfél, jelen esetben a britek rabszolgája lett volna.²¹ Így angol részről viszonylag alacsony maradt a halálos áldozatok, illetve a sebesültek száma. Rajkumar tanulmánya felidézte Brownlow beszámolóját, amely 12 halotról és 27 sebesültről írt.²² Ezzel szemben a törzsi veszteségek jóval nagyobb méreteket öltöttek az összecsapások és a falvak elpusztítása miatt. Ezt támasztotta alá a *The Illustrated London News* egyik cikke is:

A törzs súlyos veszteségeket szenvedett mind emberi életben, mind vagyonban [...].²³

Roberts szerint a helyiek nem tudták megvédeni falvaikat, magtáraikat, amelyeket így az angolok több esetben is felgyújtottak. Ennek ellenére az expedíciós táborok körül folyamatos volt az ellenfél éjszakai zaklatása, és még a britek karácsonyi ünneplése sem maradt zavartalan.²⁴

A memoárral szemben a *The Spectator* a törzsek jellemzésében egészen más képet mutatott. A lap szerint a helyiek jelentős része egyáltalán nem vad, inkább nyugodt, valójában pedig a kereskedelem miatt vették volna fel a kapcsolatot a britekkel. Bouchier 1872. január 4-i táviratára hivatkozva az újság így írta le a helyieket:

[...] de a lusaik, akik azért jöttek a táborba, hogy szárnyasokat és zöldséget cseréljenek sóra, csendesek és udvariasak voltak, egyáltalán nem vademberek, mint ahogyan azt várták.²⁵

²⁰ LALTHLENGLIANA, *i.m.*, 14–15.

²¹ Low, *i.m.*, 115–116.

²² RAJKUMAR, *i.m.*, 52.

²³ *The Illustrated London News*, 1872.01.06.

²⁴ Low, *i.m.*, 116.

²⁵ *The Spetator*, 1872.01.13.

Mindemellett vagy mindennek ellenére a Roberts-féle különítmény kénytelen volt egyéb nehézségekkel is szembenézni. Megfelelő térképek hiányában rossz útvonalat választottak, így jelentős mértékben módosítani kellett terveiket, és a visszafordulást követően megtalálni a helyes irányt. Ezt a *The Spectator* is kiemelte 1872. január 13-án megjelent cikkében:

A Lushai-expedíciót vezető hadvezérek teljesen zavarodottnak tűnnek [...].²⁶

A lap viszont hasonló véleményt jelentetett meg márciusban is:

[...] ahol Brownlow és Bouchier tábornokok most is csak bolyonganak, illetve költik a pénzt [...].²⁷

A helyzetet súlyosbította, hogy a „vadak” a csomagokat és a bennszülött kiegészítő munkásokat, a kulikat támadták az út során. A gurkha katonák viszont, akik hozzá voltak szokva a hegyvidéki körülményekhez, sikeresen visszaverték ezeket a támadásokat.²⁸

Ilyen körülmények között az északról induló csapatok parancsnokai 1872 januárjának közepén úgy vélték, hogy az elértnél messzebb nem érdemes menetelniük az ellenfél földjén. Ebben az időszakban már több törzs ajánlott békét, vagy kért tárgyalást a britektől. Tünetértéktű, hogy a *The Illustrated London News* a memoárral egyhangúan ugyancsak erről számolt be, és kijelentette, hogy ekkor a katonák már nem találkoztak további ellenséges viselkedéssel.²⁹

Az expedíció 1871 decemberében teljesítette be az egyik legfőbb célját: Mary Winchester megmentését. A Brownlow vezetése alatt álló déli vagy jobb hadoszlopban szolgáló Lewin kapitány szerint a helyi segítők egyfajta követként igyekeztek a gyermek sorsát kideríteni, és Maryt idővel magukhoz venni. Szabadon engedését szintén nekik sikerült elérniük, s ezt követően a kislányt a törzsi területekről előbb Csittagongba, majd Kalkuttába vitték. John Shakespeare ezredes irataiban a leányt hat év körülinek, barna szeműnek, de európai vonásokkal megáldottnak írta le. A beszámoló szerint a gyermek a körülbelül egy évnyi fogsága alatt elfelejtette az angol nyelvet, így megmenntőinek édességgel kellett magukhoz csalogatni. A kíváncsi kislány azonban jól táplált és egészséges volt, annak ellenére, hogy megmentői szerint csak

²⁶ *The Spetator*, 1872.01.13.

²⁷ *The Spetator*, 1872.03.02.

²⁸ Low, i. m., 117.

²⁹ *The Illustrated London News*, 1872.01.13.

valamiféle kék „rongy” volt rajta ruha gyanánt, és pipa volt a szájában a megtalálásakor. Maryt ezt követően Kalkuttába kísérték, ahonnan atyai rokonaihoz Skóciába került.³⁰

A *The Illustrated London News* 1872. február 17-én számolt be arról, hogy néhány lusai vezető ígéretet tett a túsok elengedésére és a behódolásra, ami után valószínűsíthetően a következő hónap végén, március 20-án a csapatok elindulhatnak haza.³¹ Majd hasonló eseményekről írtak március 9-én is:

Az összes túszt a táborba küldték. Az expedíció lényegében véget ért, a csapatok visszatérnek.³²

Így 1872 áprilisában a sereg utolsó tagjai is visszatértek a lusai területekről, a hazatérő katonákat és kulikat azonban megtizedelte az ekkor kitört kolera-járvány.

Az expedíció szervezői, az alkirály és a katonai vezetők végül amellet döntöttek, hogy a kitűzött célok teljesítése után nem lesz személyes jellegű büntetés a törzsfőkkel szemben. A támadások legfőbb vezetőjének tekintett Szavunga és Lalignúra falvainak jelentős része viszont elpusztult, így ezek a törzsek nem csak vagyoni, de tekintélybeli károkat is szenvedtek.

A katonai akció eredménye azonban csak rövid időre hozta meg a várva várt sikereket és békét. Az expedíció során mintegy tizenöt helyi törzsfő hódolt be a briteknek, akikkel baráti viszonyt sikerült kialakítani. Az angolok ellenőrzése alá körülbelül hatvan falu került, ezeknek egy jelentős része azonban leégett vagy elhagyatott volt, így számottevő hasznot nem hoztak a Birodalom számára.

A következmények

A katonai fellépés mintegy tizenöt évre békét hozott a területen élők számára, ugyanakkor a britek és a törzsek közötti összetűzések ezután sem szűntek meg teljes mértékben. Ennek ellenére Woodthorpe szerint az expedíciót eredményesnek lehetett nevezni, mivel annak jótékony hatása volt a brit–lusai kapcsolatokra. Kiemelte, hogy az alapos szervezés, valamint a katonai vezetők tapasztalata és tudása „meghozta a gyümölcsét”:

³⁰ *Undated papers of Col. John Shakespear relating to the kidnapping of Mary Winchester in 1871*, BL IOR MSS E361/7.

³¹ *The Illustrated London News*, 1872.02.17.

³² *The Illustrated London News*, 1872.03.09.

Az expedíciót gondosan szervezték meg, és a kitarás, az előnyök mérlegelése valószínűleg nagyobb hatást gyakorolt a lusai emberekre, mint amit bármilyen hirtelen roham tehetett volna a hegyvidék ezen kis részén.³³

1888-ban azonban ismét támadások történtek Csittagong környékén, amely egy újabb expedíciót eredményezett. Az 1888–1889-es katonai lépések újra békét hoztak, egyúttal jelentős változásokat is előidéztek a térség lakosságának életében, aminek eredményeként 1895-ben a területet a Brit Birodalom részének nyilvánították, majd 1898-ban létrehozták a Lushai Hills District-et, mint önálló közigazgatási területet.³⁴

Összegzés

Az általam felhasznált sajtótermékek esetén megfigyelhető, hogy a megjelent cikkek jelentős része beszámoló jellegű, útleírásnak is tekinthető. Mindemellett a *The Illustrated London News* nagy mennyiségben alkalmazta a képi ábrázolásokat, amellyel az lehetett a célja, hogy a Brit Birodalom egy ilyen távoli, ismeretlen részét bemutassa, megismertesse az olvasóival. Ezáltal megelhetőbbé, elképzelhetővé tette az eseményeket mindenki számára. Ugyanez igaz Woodthorpe 1873-ban megjelent könyvére is, amely szintén tartalmazott néhány illusztrációt és térképet a történetekről.

Látható ugyanakkor az is, hogy a sajtó jelentősen megosztott volt a kérdésben. Míg az illusztrált lapban viszonylag sokat foglalkoztak az expedícióval és annak történéseivel, addig a *The Spectator* keveset írt róla, mindössze néhány cikkben jelent meg az út. A *The Illustrated London News* esetén szinte minden számban található egy hosszabb vagy rövidebb írás az eseményekről, ezzel szemben a *The Spectator* csak néhányszor említette meg az esetet, akkor viszont nem az eseménytörténetre koncentrált, hanem a brit gyarmatpolitika hibáira, bírálatára. Vagyis az eltérés jól megfigyelhető a sajtótermékek hangvételében, témaválasztásaiban, a téma gyakoriságában is. Az előbbi hetilap a pozitívumokat, az eredményeket emelte ki, beszámolt a terület lakóiról, életmódjukról, számos különlegességet mutatott be. Ezzel szemben az utóbbi újság éppen a negatívumokat, a megkérdőjelezhető dolgokat vagy törekvéseket hangsúlyozta. Erőteljesen bírálta a brit politika militánsnak jellemzett céljait és viselkedését, amely miatt az expedíciót hódító jellegűnek, provokatívna-

³³ R. G. WOODTHORPE, *The Lushai expedition 1871–1872*, London, Hurst and Blackett Publishers, 1873, 336.

³⁴ T. RAATAN, *History, Religion and Culture of North East India*, Delhi, Isha Books, 2006, 175–176.

tartotta. Számos alkalommal kérdőjelezte meg továbbá az eseményeket, a lusaikról adott jellemzést vagy az expedíció valódi okát.

A bírált témák közül az egyik legfontosabb a helyiek bemutatása volt. A Roberts-féle visszaemlékezés általában „vadakként” emlegette a törzsi embereket, a *The Spectator* viszont a fent említett január 13-án megjelent cikkében azt állította, hogy a helyiek szinte minden esetben békések, bár nem tartotta kizártnak, hogy valóban vannak köztük, akik ellenségesen léptek fel a katonákkal szemben. Ezzel azonban éppen az expedíció egyik alapvető okát kérdőjelezte meg, vagyis magukat a támadásokat, amelyek a térségben történtek. Egy másik hasonló kérdés a pénzügyi háttér volt. A *The Illustrated London News* is elismerte, hogy az expedíció jóval nagyobb összeget emésztett fel, mint tervezték.³⁵ A másik lap viszont egyenesen ezt állította:

Ez az expedíció az elefántjaival, mérnökeivel, a dzsungelbe vágott hosszú útjaival, a lassú meneteléssel és a teljes személyzettel legalább 750 000 fontba fog kerülni, ami tízszer több mint az az összeg, amivel a törzseket egy hatékony határpolitikába vonnánk be.³⁶

Jól látható tehát, hogy a lapok és az egyéb források véleménye az eseményekről és azok hatásáról több esetben is eltért egymástól. Ez leginkább a *The Spectator* és a többi forrás esetén érzékelhető, míg a *The Illustrated London News* állításai nagymértékű hasonlóságot mutattak a memoárokkal, beszámolókkal és Woodthorpe könyvével. Az azonban tagadhatatlan, hogy az expedíció eseményeit nagy érdeklődés övezte a brit társadalomban, amelyet a megjelent beszámolók mennyisége, sokfélesége is jelez. Vagyis az expedíció jelentéktelensége és a lusaik ismeretlensége ellenére is egyaránt megmozgatta a korabeli sajtó és a közvélemény figyelmét is.

Felhasznált irodalom:

Elsődleges irodalom

- Low, Charles Rathbone: *Major-General Sir Frederick S. Roberts, Bart, V. C., G. C. B., C. I. E., R. A., a Memoir*, London, W. H. Allen & Co., 1883.
- MACDONALD, Major – TANNER, Caption – BADLEY, Caption: „The Lushai Expedition. From reports of the surveyors”, *Proceedings of the Royal Geographical Society of London*, Vol. 17, No. 1 (1872–1873), 42–55.

³⁵ *The Illustrated London News*, 1872.02.10.

³⁶ *The Spectator*, 1872.02.03.

The Illustrated London News, 1871–1872.

The Spectator, 1871–1872.

Undated papers of Col. John Shakespear relating to the kidnapping of Mary Winchester in 1871, British Library, India Office Records and Private Papers, MSS E361/7.

Undated summary of Lushai history 1777–1927 Landmarks of history by Col. J. Shakespear, British Library, India Office Records and Private Papers, MSS E361/6.

WOODTHORPE, R. G.: *The Lushai expedition 1871–1872*, London, Hurst and Blackett Publishers, 1873.

Másodlagos irodalom

CHAKRAVORTY, Birendra Chandra: *British relations with the hill tribes of Assam since 1856*, Calcutta, Firma K. L. Mukhopadhyay, 1964.

LALTHLENGLIANA, C.: *The Lushai Hills. Annexation, Resistance and Pacification 1886–1898*, New Delhi, Akansha Publishing House, 2007.

LIGETI Lajos (szerk.): *Keleti nevek magyar helyesírása*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981.

RAATAN, T.: *History, Religion and Culture of North East India*. Delhi, Isha Books, 2006.

RAJKUMAR, Dhriti Kanta: „Raids made out by the Lushai Tribes in the Tea Gardens of Cachar during the Colonial Period: A Study on the Historical Perspective”, *IOSR Journal Of Humanities And Social Science*, Volume 9, Issue 4 (Mar.–Apr. 2013), 43–54.

Éliás Boglárka Anna

Mongólia és Kína

Kínai kapcsolatok a független Mongólia történetében

A mongol népek és a Kína területén élő népek közös története valószínűleg az írott történelem előtti időkre nyúlik vissza, de a rendelkezésre álló források alapján is közel kétezer évvel korábbra tehető a mongolok és a han kínaiak közti első érintkezés. Az évszázadok során a két nép meghatározó szerepet játszott egymás történelmében, és így van ez napjainkban is. A tanulmány a sino-mongol kapcsolatok modern kori történetét tekinti át. Mongólia Kínától való függetlenedésétől napjaink mongol-kínai viszonyáig vizsgálja a fontosabb eseményeket. A tanulmány vége kitekintést tartalmaz Oroszország irányába, mivel úgy gondolom, hogy a mongol-kínai kapcsolatok nem értelmezhetők megfelelően az orosz-mongol-kínai hármas kapcsolat megértése nélkül.

Mongólia függetlenedése és a mongol állam létrejötte

A mai belső-, és külső-mongol területek egésze 1755-től¹ másfél évszázadon keresztül a mandzsu Qing-dinasztia által uralt Kínához tartozott. A kínaiak a XIX. században, főként a külföldiek által okozott megaláztatások miatt felgyülemlett indulatok, és a külföldiekkel is „lepaktáló”, ellenben a szükséges reformokat hátráltató Qing uralkodóház ellen fordultak. 1911. október 10-én felkelés tört ki Wuchangban, s a dinasztia hatalmát megdöntötték. A trónról lemondó császári rendelet ugyan csak 1912. február 12-re készült el, az uralkodó család azonban már októberben elvesztette minden hatalmát.²

¹ 1634-ben a déli mongol területeket (mai Belső-Mongólia) foglalták el a mandzsuk, 1691-ben a hét halha kánság behódolt, 1696-ban pedig az ojrát kánságra mért döntő győzelmet Kangxi császár, mely vereség után 1755-ig tudta már csak tartani magát az ojrát kánság. (LŐRINCZ László, *Mongólia története*, Gondolat, Budapest, 1977, 143–144, 161.)

² JORDÁN Gyula – TÁLAS Barna, *Kína a modernizáció útján a XIX-XX. században*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2005, 54–55.

Ekkorra a mongol buddhista egyházat és a mongol nomádok szabad mozgását korlátozó rendeletek miatt a mongol előkelők között is megnőtt a Qing-ellenesség, így a wuchangi eseményeken felbuzdulva 1911. november 18-án a mongol nemesek kikiáltották Mongólia függetlenségét. Ezt a függetlenséget azonban Kína nem ismerte el, a cári Oroszország pedig, akihez a mongolok segítségül fordultak nem akart konfliktusba keveredni Mongólia miatt sem Kínával, sem Japánnal.³ Három év elteltével Oroszország végül mégis felvállalta a közvetítő szerepet Mongólia és Kína között. Ennek eredményeképpen 1915-ben megszületett a kjahtai szerződés. Így kínai fennhatóság alatt létrejött az Autonóm Mongólia. Ez a fejlemény azonban a teljes függetlenségre törekvő Mongólia számára vereséget jelentett. Az orosz bolsevik forradalom kirobbanása után pedig Kína, tudván, hogy a mongolok elvesztették az orosz támogatást, bevonult az Autonóm Mongóliába, s csak 1921-re sikerült a „hírhedt” Ungern gróf segítségével kiűzni a kínai csapatokat, és visszaállítani az autonómiát.⁴

Ugyanebben az évben megalakult a kommunista Mongol Népi Forradalmi Párt. A szovjet Oroszország támogatásával bíró párt átvette a hatalmat, és 1924. május 20-án kikiáltotta a Mongol Népköztársaságot.

Kína azonban 1946-ig nem ismerte el Mongólia függetlenségét. 1945-ben a jaltai konferencián Sztálin felszólalt Mongólia függetlensége mellett, így a konferencián részt nem vevő Kínát rá lehetett kényszeríteni, hogy népszavazást tartson Mongóliában a függetlenedésről. A szavazók majdnem 100%-a voksolt az elszakadás és függetlenedés mellett, így Kína végül 1946. január 5-én elismerte Mongólia függetlenségét, bár tudta, hogy ez a függetlenség a kommunista mongol vezetéssel valójában a szovjet érdekek teljes kiszolgáltatását jelenti majd. Mongóliára ettől kezdve sokan a Szovjetunió 16. tagállamaként tekintettek.⁵

„A 16. állam”

A Mongol Népköztársaság 1949. október 16-án vette fel a diplomáciai kapcsolatokat a frissen alakult Kínai Népköztársasággal.⁶ 1952-ben Moszkvában

³ Az orosz–japán háború után Oroszország nem engedhetett meg magának semmiféle katonai akciót a térségben.

⁴ SZILÁGYI Zsolt, *Nagyhatalmi rivalizálás Belső-Ázsiában*, PhD. Disszertáció kézirat, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2004, 179–186, 198, 211.

⁵ SZILÁGYI Zsolt, „Kínai-mongol kapcsolatok a 20–21. század fordulóján”. HAMAR Imre – SALÁT Gergely (szerk.), *Kínai történelem és kultúra. Tanulmányok Ecsedy Ildikó emlékére*, Balassi Kiadó, Budapest, 2009, 242–256, 244–245.

⁶ Ministry of Foreign Affairs Mongolia: Mongolia–China relations, <http://www.mfa.gov.mn/?p=29545&lang=en>

Tsedenbal, Sztálin és Zhou Enlai találkozásánál tervbe vették a Mongólián keresztül húzódó Oroszországot és Kínát összekötő út megépítését. Ennek kapcsán 1953 és 1955 között számos megállapodás született Kína és Mongólia között, melyekben elsősorban Mongóliának folyósított kínai hitelekéről és kínai munkaerő rendelkezésre bocsátásáról állapodott meg a két ország.⁷ 1962. december 26-án barátsági-, és határszerződést írtak alá. Ez utóbbi szerződéssel a több évtizede fennálló határkérdést lezárták.⁸ Az 1966-os mongol–orosz barátsági szerződés megkötése utáni években orosz csapatok állomásoztak Mongólia területén. A szovjet–kínai elhidegülés és ellenségeskedés időszakában Kína jobbnak látta lezárni a kínai–mongol határt, így a kapcsolatok a két ország között több mint két évtizedre megszakadtak, vagyis a hatvanas-hetvenes években már a Szovjetunióból érkezett a segély és a munkaerő Mongóliába.⁹

Kínai nyitás

A Kínai Kommunista Párt 1979-ben új irányelveket fektetett le. Megkezdődött a *Reform és nyitás* időszaka. Az elsődleges cél a gazdaság serkentése volt, így a bezárkózott tervgazdálkodástól Kína megtette az első lépéseket a nyitottabb piacgazdaság irányába. A vállalatoknak is nagyobb külkereskedelmi mozgásteret kezdtek biztosítani, és a világ számos országával megkezdődött a diplomáciai kapcsolatok felvétele is.¹⁰ A mongol kapcsolatok felvétele – az amerikai–kínai pingpong-diplomáciához¹¹ hasonlóan – egy sporteseményhez köthető. 1983-ban a mongol birkózó válogatott Belső-Mongóliába majd Pekingbe látogatott. Ezután a két ország közötti kapcsolat „felpezsdült”. Újra megnyitották a határokat, megindulhatott a turizmus. 1984-ben kereskedelmi megállapodást írtak alá a jóság és ásványkincs kereskedelemről, majd 1986-ban Pekingben aláírták a kínai–mongol konzuli szerződést.¹² 1989-ben a Mongol Népi Forradalmi Párt (MNFP) és a Kínai Kommunista Párt (KKP) normalizálták viszonyukat, ennek köszönhetően megállapodások születtek ugyanebben az évben energiaipari, technológiai és tudományos együttműködésről. 1985 és 1987 között a Mongólia

⁷ MORISS ROSSABI. *Modern Mongolia. From Khans to Commissars to Capitalists*, University of California Press, Berkeley, 2005, 227–228.

⁸ RAHUL RAM, „Mongolia between China and Russia”, *Asian Survey*, XVIII/7, (1978), 659–665, 661.

⁹ ROSSABI *i.m.*, 227.

¹⁰ JORDÁN – TÁLAS, *i.m.* 246, 249–251.

¹¹ CSICSIMANN László – HORVÁTH Jenő – PARAGI Beáta, *Nemzetközi kapcsolatok története 1941–1991*. Antall József Tudásközpont, Budapest, 2014.

¹² SHARAD K. SONI, „Mongolia-China relations: Modern and Contemporary times”, Pentagon Press, Delhi, 2006, 52.

és Belső-Mongólia közti kereskedelem közel hatszorosára, 412 ezer dollárról 2 millió 430 ezer dollárra növekedett.¹³

Rendszerváltás

A két párt konszolidált viszonya a kilencvenes évek elejének mongol–kínai kapcsolatát is meghatározhatta, hiszen a Szovjetunió összeomlását követő első demokratikus választásokon a MNFP meg tudta nyerni magának az emberek többségének bizalmát. A párt és a közvélemény is az egypártrendszeri idők túlkapásait a korábbi vezetők személyének, Choibalsannak és Tsedenbalnak tulajdonította, nem pedig a pártnak.¹⁴

A kilencvenes években elkezdett kiépülni a Kínától való gazdasági Mongóliában. Habár a közvélemény az Oroszországgal való szorosabb gazdasági és diplomáciai kötelék mellett állt, a Demokrata Párt kormányzása alatt 1996-tól Oroszországtól való elhidegülés és Kína felé tolódás következett be.¹⁵

Az alábbi táblázat az 1990 és 2001 közötti időszak teljes kereskedelem, valamint az import és export mozgást mutatja Mongólia és Kína között. A számok millió dollárban értendők.

Trade turnover between Mongolia and China /USD million/

	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Total turnover	33.6	69.1	126.9	186.1	84.2	112.6
Exports	11.3	52.8	69.4	120.2	62.8	73.2
Imports	22.3	16.3	57.6	65.9	21.4	39.4

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Total turnover	139.0	158.5	143.4	255.7	377.2	314.1
Exports	75.0	60.3	88.4	191.7	267.07	200.6
Imports	64.0	98.2	55.0	64.0	109.5	113.5

Táblázat 1. Forrás: J. Shishmishig, Representative of the Ministry of Foreign Affairs and Trade of Mongolia.¹⁶

¹³ ROSSABI *i.m.*, 228–229.

¹⁴ Tom GINSBURG, "Between Russia and China: Political Reform in Mongolia," *Asian Survey*, XXXV/5 (1995), 459–471, 465–467.

¹⁵ A mongol Sant Maral Foundation közvélemény kutatása alapján 1996-ban a válaszadók 79%-a látta jónak az orosz-mongol kötelékek szorosabbra fűzését, míg Kína felé csupán a válaszadók 35%-a volt bizalommal. (ROSSABI *i.m.*, 231.)

¹⁶ J. SHISHMISHIG, Representative of the Ministry of Foreign Affairs and Trade of Mongolia,

Az 1992-ben azonban Mongóliában gazdasági válság robbant ki,¹⁷ amelynek hatására több éven keresztül jelentős kilengések jellemezték a mongol kereskedelmet.¹⁸ A diplomáciai kapcsolatokat viszont a kereskedelem visszaesése nem befolyásolta. 1994-ben Li Peng kínai miniszterelnök Ulánbátorba látogatott. Ekkor került sor a mongol–kínai kapcsolatok meghatározására, az alapelvek lefektetésére. A szerződés legfőbb pontjai szerint a két fél egymás függetlenségét, szuverenitását kölcsönösen tiszteletben tartja, Kína elismeri Mongólia területi önállóságát és atommentes övezet státuszát,¹⁹ Mongólia pedig elismerte az Egy Kína elvet.²⁰ Az ekkor megkötött barátsági szerződést a modern mongol–kínai kapcsolatok legfontosabb szerződéseként tartják számon. A mongol külügyminisztérium honlapján található Mongólia–Kína külkapcsolati összefoglaló leírásban a kapcsolat „új időszámításának” nevezik az 1994-es barátsági szerződést.²¹

A mongol belső reformoknak köszönhetően a gazdaság újra fellendült, és a barátsági szerződés megkötése után a mongol–kínai kereskedelem is egyenletes emelkedésnek indult (Táblázat 1.). Ennek ellenére a mongol közvéleményre a kilencvenes évek elején jellemző volt a Kína iránti ellenszenv. Ennek elsődleges oka az országba érkező rengetek silány minőségű kínai áru volt, valamint az Ulánbátorba érkező kínai vendégmunkások nagy létszáma, miközben az ország 1995-ben elérte a rendszerváltás utáni évek legrosszabb munkanélküliségi arányát, s ezt követően a foglalkoztatottság területén az 1998-as év is mélypontnak számított.²² A közvélemény azonban nem befolyásolta a kormányzati szintű döntéseket a Kínával való kapcsolatokat illetően.

A konfliktusok az országok diplomáciai kapcsolataiban máshonnan eredtek ezekben az években. A kínai fél sérelmezte a Dalai Láma ismétlődő

„Current Situation Of Mongolia-China Trade And Economic Cooperation And Further Trends” www.carecprogram.org

¹⁷ A válságról bővebben: Max SPOOR, „Mongolia: Agrarian Crisis in the Transition to a Market Economy” *Europe-Asia Studies*, XXXVIII/4, (1996) 615–628.

¹⁸ Mongol export GDP-hez viszonyított aránya (egész száma kerekített érték): 1991–54%; 1992–29%; 1993–59%; 1994–44%. (Exports of goods and services of Mongolia (% of GDP) www.data.worldbank.org)

¹⁹ Jargalsaikhan ENKHSAIKHAN, „Mongolia's Nuclear-Weapon-Free Status: Concept and Practice”, *Asian Survey*, XXX/2, (2000) 342–359, 342.

²⁰ Az Egy Kína elv elismerése után Kína nem kifogásolta Mongólia Tajvannal való nem hivatalos, kereskedelmi stb. kapcsolatait.

²¹ Mongolia-China Relations – Ministry of Foreign Affairs Mongolia www.mfa.gov.mn

²² Munkanélküliség Mongóliában: 1995–9%; 1998–7,7%. (Mongolia unemployment rate <http://www.tradingeconomics.com/mongolia/unemployment-rate>)

látogatásait Mongóliába,²³ a mongol kormányzat pedig a mongol határ közelében, a Xijiangban történő nukleáris fegyvertesztek a mongol atommentes övezeti státusz megsértésének tartotta. Ezek a konfliktusok azonban az egyre szorosabb gazdasági kötelékek által megkövetelt együttműködést hosszútávon nem befolyásolták. Az 1994-es barátsági szerződést öt évvel a megkötése után kiegészítették a határok közös védelmével az illegális bevándorlók, csempészek és drogkereskedők ellen, valamint cserediákprogramokat indítottak el a két ország között.²⁴

Mongólia új szerepe a világgazdaságban

A kilencvenes évek második fele és a kétezres évek Mongólia ásványkincseinek feltérképezéséről szólt. A KGST és a Mongol Népköztársaság együttműködésének keretén belül 1990-ig bezárólag számos kutatás zajlott Mongólia ásványkincseinek felderítésére.²⁵ Ezen kutatások eredményei alapján alapították meg az orosz–mongol Erdenet Mining Corporation-t 1972-ben, mely ma is a Közép-, és Kelet-ázsiai régió egyik legmeghatározóbb bányászati vállalata.²⁶ Az első orosz–mongol bányafeltárásokat az Ulánbátortól északnyugat irányban 240 km-re található Erdenet mellett kezdték meg,²⁷ innen kapta a vállalt is a nevét. Az orosz adatok tehát már a rendszerváltás előtt is rendelkezésre álltak a mongol ásványkincsek becsült elérhető mennyiségéről és lelőhelyeiről, az ezredforduló körüli felfedezések azonban mind Oroszországot, mind Kínát, és az egész világot megdöbbsentették.

A 90-es évek elejétől olajexportálóból olajimportálóvá váló,²⁸ és összességében hatalmas nyersanyag-importkényszerrel küzdő Kína számára a mongol–kínai kapcsolatok teljesen új megvilágításba kerültek. Mongólia nemzetközi

²³ Ez a konfliktus napjainkig visszatérő eleme a mongol–kínai kapcsolatoknak. Legutóbb 2016 őszén látogatott bejelentés nélkül a Dalai Láma Ulánbátorba, ekkor Kína törölte a miniszteri szintű találkozóit Mongóliával, ezzel nehéz helyzetbe hozva a mongol kormányzatot, mivel egy hitel-megállapodás aláírása lett volna esedékes, melyre a mongol gazdaságnak szüksége lett volna. (Az esetről részletes beszámoló az alábbi cikkben: Bolor LKHAAJAV, „China Needs to Get Over the Dalai Lama's Visit to Mongolia” – www.thediplomat.com)

²⁴ ROSSABI *i.m.*, 232–233, 240–241.

²⁵ GRAIVORONSKY, Vladimir V., „Russia's Role in the Exploration and Development of Natural Resources in Contemporary Mongolia”, *Inner Asia*, XVI/2, (2014) 315–335, 323.

²⁶ GRAIVORONSKY, *i.m.* 324.

²⁷ Erdenet városát 1973-ban a bányafeltárás miatt kezdték el felépíteni, így valójában a pontos megfogalmazás az, hogy Erdenet épült a bánya mellett, nem pedig fordítva.

²⁸ Burensain BORJIGIN „Resource Depletion in China and its Implications for Mongolia. Frontier and Historical Perspectives”, *Inner Asia* XVI/2, (2014) 357–376, 358.

gazdasági és politikai státuszát ugyanis alapjaiban változtatta meg a nyers-anyaglelőhelyek felfedezése.

Hu Jintao – a KKP főtitkára – beiktatása utáni első külföldi útja Közép-Ázsiába és Mongóliába vezetett 2003-ban. Ekkor 300 millió dolláros összeget²⁹ bocsátott az ország rendelkezésére a Mongólia és Kína közötti infrastruktúra kiépítése kapcsán, amely Kína hozzáférését növelné a jövőben a mongol természeti kincsekhez.³⁰

A bányafeltárások a mai napig egy fel nem oldott dilemma elé állították Mongóliát. A mongol gazdaságnak szüksége van a bányabefektetésekre, hiszen a mongol államnak és vállalatoknak nincsenek megfelelő forrásai – sem anyagi, sem technológiai –, hogy maguk tárják fel a bányákat. A külföldi befektetések, és összességében a bányászat ellen tiltakozó mongol közvélemény azonban erős nyomást gyakorol a kormányzatra. Így a 2010 körüli években felfutó külföldi befektetések hatására új befektetési törvényt adtak ki 2013-ban, melyben a külföldi befektetéseket az adminisztráció egyszerűsítésével ösztönzik, hiszen a mongol gazdaságnak szüksége van a külföldi tőkére, ugyanakkor a külföldi állami részesedésű vállalatok befektetéséhez engedélyre van szükség a befektetési ügyekkel foglalkozó központi adminisztrációs szervtől amennyiben a bányászatba, a bankszektorba vagy a média és kommunikáció területére szeretne az adott vállalat befektetni.³¹ Annak tudatában, hogy Kínában az állami és a vállalati szektor egyedüli módon összefonódott, a 2013-as mongol befektetési törvény a következőképpen értelmezhető: a külföldi tőkebefektetéseket Mongólia várja és szívesen látja, de a kínai befektetéseket mértékét vissza kívánja szorítani.

A kétezres években a mongol export egyre nagyobb része kezdett el egy irányba, Kínába távozni, ezzel a kínai befektetéseken túl – és természetesen azokkal szoros összefüggésben – Kína befolyása újabb gazdasági területre terjedt ki. A Kínába távozott mongol export összexporthoz viszonyított aránya 2003 és 2013 között fokozatosan emelkedve majdnem megkétszereződött,

²⁹ Hivatalosan nem segélynek sorolták be a pénzösszeget, de természetében Kínától megszokott kötétt segélyekkel volt azonos. Kína nem tagja a DAC-nak (Development Assistance Committee), saját speciális elvei vannak a nemzetközi fejlesztési segélyezést illetően. A DAC-országoktól eltérően szinte mindig kötött segélyeket bocsát rendelkezésre, melyeknek felhasználását az infrastruktúra fejlesztésére fordíttatja, sokszor szintén feltétel, hogy kínai technológia, vagy kínai vállalat végezze a munkát. A kínai fejlesztési segélyezésről részletesebben itt olvashatunk: HONG Zhou – Hou Xiong, *China's Foreign Aid: 60 Years in Retrospect*, Social Sciences Academic Press, New York, 2017.

³⁰ ROSSABI *i.m.*, 244.

³¹ Mongol befektetési törvény 2013. VI. fejezet, 21. cikk, 1. és 5. pontok.

46.18%-ról 86.68%-ra nőtt.³² – Ez a folyamat a két ország történetében azonban nem jelent újdonságot. A mongol népek a történelem folyamán mindig is a nagy népességszámmal rendelkező szomszédos Kínának adták el áruikat. A mai gazdasági normák alapján viszont nem számít „egészséges” gazdaságpolitikának ilyen mértékben egyetlen ország árufelvételére építeni.

A két ország közötti következő bilaterális megállapodásokra az 1994-es barátsági szerződés után húsz évvel, 2014-ben került sor. Ez az év a mongol külügyminisztérium honlapján „Baráti cserék éve Mongólia és Kína között” néven van feltüntetve, mivel ekkor oktatási csereprogramról, és technológiai csereegyezményről állapodtak meg. Szintén 2014-ben aláírták az átfogó stratégiai partnerségről szóló megállapodást, mely értelmében 2014 óta a mongol–kínai kapcsolatok stratégiai partnerséggel egészültek ki.³³

Az orosz-mongol-kínai trilaterális viszony

Kína gazdasági, katonai fölényét, történelmi revízióját és a mongol nyersanyag-készlethez fűződő érdekeit látva felmerülhet a kérdés, hogy mi tartja vissza Kínát Mongólia bekebelezésétől. Erre a kérdésre elsősorban Oroszország a válasz.

Egy Ázsia-térképre pillantva egy „kicsi”³⁴ Mongóliát látunk, amelyet északról a hatalmas Oroszország, délről pedig a hatalmas Kína határol. Ez az erőviszonyokból fakadó állandó fenyegetettség az, amely Mongólia területi szuverenitását illetően egyben állandó védelmet is jelent. Kínának az oroszok által támogatott mongol függetlenedés után a az ország feletti szuverenitás nem érhetett annyit, hogy a világ egyik legerősebb hadseregével rendelkező, és azonos ideológiát valló, baráti Szovjetunióval konfliktusba bocsátkozzon, de a Szovjetunióknak sem volt érdeke, hogy a Mongol Népköztársaság látszat-függetlenségének³⁵ megsértésével Kínát és a világot „ingerelje”. Mongóliából tehát ütköző állam lett, és ez a szerepe bizonyos értelemben a mai napig meg is maradt.

A szovjet időkben és a rendszerváltás után mindkét „óriás” kinyilvánította Mongólia függetlenségének elismerését, hiszen nem fűzték őket olyan komoly érdekek a területhez, hogy nemzetközi konfliktusba bocsátkozzanak miatta. A mongol bányakincsek mértékének felismerésével ez a tendencia megfordult.

³² Világbank adatai: <http://wits.worldbank.org>

³³ Mongol Külügyminisztérium honlapja: www.mfa.gov.mn

³⁴ Mongólia területe 1,564,100 km², a 19. legnagyobb területű ország. A Földön az összes területek 1,1%-át lefedve. (List of countries and outlying territories by total area – www.newworldencyclopedia.org)

³⁵ A mongol kommunista vezetés Moszkva elkötelezettje volt.

Kína és Oroszország számára a terület gazdasági szempontból kiemelkedően felértékelődött. Ez az állapot ugyancsak védelmet jelenthet a mongol területi szuverenitást illetően, hiszen mind Oroszország, mind Kína számára fontos annyira a terület, és az orosz–kínai béke is, hogy a legjobb megoldás Mongólia függetlenségének tiszteletben tartása legyen.

A működő mongol gazdaság és a politikai stabilitás ettől kezdve Oroszországnak és Kínának is érdeke lett. Kína először segélyeket folyósított, majd jelentős beruházásokba fogott Mongóliában,³⁶ Oroszország pedig elengedte Mongólia 11,6 milliárd dollár összegű – Szovjetuniótól felvett hitelek által felhalmozott – államadósságának 98%-át.³⁷

A rendszerváltás után pár évvel 1996-ban a Demokrata Párt került hatalomra, ekkor Mongólia rövid időre eltávolodott Oroszországtól, de hamar rá kellett jönnie, hogy a növekvő kínai gazdasági befolyás ellensúlyozásához szükség van a mongol–orosz kapcsolatokra.

Mongólia sokat hangoztatja, hogy több pillérre támaszkodó külpolitikát szándékozik folytatni.³⁸ Az úgynevezett „harmadik szomszéd politikát” tartja a rendszerváltás óta az új külpolitikai irányelvnek, miszerint számos országgal – régió kívüli országokkal is – igyekszik jó kapcsolatokat ápolni, ezzel ellensúlyozva az orosz és kínai dominanciát. Azonban a „harmadik szomszéd politikáját” az utóbbi években egyre több bírálat éri Mongóliában. Sokan gondolják úgy, hogy nem távoli országokkal ápolt kapcsolatokra van szükség, hanem arra, hogy szomszédaival minél hatékonyabb, együttműködő, ugyanakkor érdekérvényesítő politikát folytasson.

Mongólia 2004-ben az első állam volt, amely megfigyelői státuszt kapott a Kína, Oroszország, Kazahsztán, Kirgizisztán és Tádzsikisztán által 1996-ban alapított Shanghai Cooperation Organisation-ben,³⁹ és azóta is számos cikk született azt találgatva, hogy az ország mikor válik teljes jogú SCO taggá.⁴⁰ Az SCO Államfői Tanácsának ülésén 2016. június 23-án Taskentben került sor a harmadik, és eddig

³⁶ John F. COPPER, *China's Foreign Aid and Investment Diplomacy II. History and Practice in Asia, 1950-Present.*, Palgrave Macmillan, New York, 2016, 110–113.

³⁷ GRAIVORONSKY, *i.m.*, 319.

³⁸ Anthony V. RINNA, „The Shanghai Cooperation Organisation and Mongolia's Quest for Security”, *Indian Journal of Asian Affairs*, XXVII–XXVIII/1–2 (2014–2015) 63–80, 64.

³⁹ 1996-ban még Shanghai Five-nak nevezték el a szervezetet, 2001-ben vették fel a Shanghai Cooperation Organisation nevet, ekkor Üzbegisztán is csatlakozott, ezért sokszor őt is az alapító országok közé sorolják.

⁴⁰ Alyson J. K. BAILES – Pál DUNAY – Pan GUANG – Mikhail TROITSKIY, „The Shanghai Cooperation Organization”, *Stockholm International Peace Research Institute Policy Paper* 17. (2007) 2, 18.

gazdasági jelentőségét tekintve a legnagyobb volumenű trilaterális megállapodásra Kína, Mongólia és Oroszország között,⁴¹ melyre a világsajtóban „korridor-megállapodás”-ként szoktak hivatkozni, mivel az együttműködési megállapodás legfontosabb megvitatott pontja az orosz–mongol–kínai kereskedelmi folyosó, a közös határokon átívelő infrastruktúra-fejlesztés. A 2016-os megállapodással tehát új szintre került az orosz–kínai–mongol trilaterális viszony.

A mongol társadalom kettőssége

Látható, hogy Mongólia és Kína gazdasági összefonódása jelenleg is meghatározó tényező. Mongóliának szüksége van a kínai felvevő piacra, és a kínai tőkére, a kínai iparnak pedig a mongol nyersanyagkészletére. Ezen érdekek alapján a mongol–kínai kapcsolatok működhetnének a Kína által sokat hangoztatott *win-win* partnerség elvén, azonban Mongólia esetében azonban egy speciális érdekcsoport is befolyásoló szereppel bír, melyre fontos kitérni.

Ők a csoport a legeltető életmódot folytató nomád családok csoportja. Értékközpontjuk és prioritásaik merőben különböznek mind a városi mongol, mind a kínai, mind a világ bármely modern társadalmának prioritásaitól. Az állattartó mongol nomádok számára a jól működő gazdaság feltételei a tiszta élővizek és a sértetlen legelők. A nemzetközi gazdasági mechanizmusban azonban Mongólia számára a jól működő gazdaságot a GDP növekedése jelenti, amelynek 2016-ban a 20%-át a bányászati szektor tette ki.⁴² A bányászat élőhely károsító hatásai miatt a két érdek tehát egymással éles ellentétben áll. Példaként említhető itt a Góbi területek két nagy bányájának a Tavan Tolgoinak és az Oyu Tolgoinak a környezete. 2014-ben az ezeken a területeken megkérdezett nomádok elsősorban a vízszennyezésre és a bányákat a határral összekötő utak miatti kialakult legelőfragmentáltságra panaszkodtak. Ahogy az összefüggő legelők mérete csökken a túllegeltetés és az ebből következő legelőpusztulás mértéke növekszik egyre nehezebb helyzetbe hozva a pásztorokat. Ugyanakkor pedig ez a két bánya foglalkoztatja a környék nomadizálni már nem kívánó fiataljainak többségét, és jelentős részt vesz ki az ország gazdasági termeléséből.⁴³

A mongol kormányzat így sokszor szorul két tűz közé, hiszen nem csak külső és belső nyomás nehezedik rá, hanem az országon belül is két érdek feszül

⁴¹ Tsakhiagiin Elbegdorj, Mongólia államfőjének beszámolója a 2016 SCO találkozóról: www.president.mn

⁴² Világbank, Mongolia Overview: www.worldbank.org

⁴³ CHULUUN S. – BYAMBARAGCHAA G., „Satellite Nomads. Pastoralists’ Tactics in the Mining Region of Mongolia.” *Inner Asia* XVI/2, (2014) 409–426, 416.

egymásnak. Szem előtt kell tartania, a nomádok és a modern városi lakosok érdekeit egyaránt. Az ebből a helyzetből fakadó dilemmák sokszor nehézkessé és konfliktusossá teszik a mongol–kínai kapcsolatokat, és számos kritika éri ezzel kapcsolatban az országot a nemzetközi politikai életben is. Jelenleg azonban úgy tűnik, hogy a kialakult helyzetnek a megoldása még várat magára.

Felhasznált irodalom

- BAILES, Alyson J. K. – DUNAY Pál – GUANG Pan – TROITSKIY, Mikhail: „The Shanghai Cooperation Organization”, Stockholm International Peace Research Institute Policy Paper 17. (2007).
- BORJIGIN, Burensain: „Resource Depletion in China and its Implications for Mongolia. Frontier and Historical Perspectives”, *Inner Asia* XVI/2, (2014) 357–376.
- CHULUUN S. – BYAMBARAGCHAA G.: „Satellite Nomads. Pastoralists’ Tactics in the Mining Region of Mongolia.” *Inner Asia* XVI/2, (2014) 409–426.
- COPPER, John F.: *China’s Foreign Aid and Investment Diplomacy I. Nature, Scope, and Origins.*, Palgrave Macmillan, New York, 2016.
- COPPER, John F.: *China’s Foreign Aid and Investment Diplomacy II. History and Practice in Asia, 1950–Present.*, Palgrave Macmillan, New York, 2016.
- CSICSMANN László – HORVÁTH Jenő – PARAGI Beáta: *Nemzetközi kapcsolatok története 1941–1991.* Antall József Tudásközpont, Budapest, 2014.
- ENKHSAIKHAN, Jargalsaikhany: „Mongolia’s Nuclear-Weapon-Free Status: Concept and Practice”, *Asian Survey*, XXXX/2, (2000) 342–359.
- GINSBURG, Tom: „Between Russia and China: Political Reform in Mongolia” *Asian Survey*, XXXV/5, (1995) 459–471.
- GRAIVORONSKY, Vladimir V.: „Russia’s Role in the Exploration and Development of Natural Resources in Contemporary Mongolia”, *Inner Asia*, XVI/2, (2014) 315–335.
- HONG Zhou, HOU Xiong: *China’s Foreign Aid: 60 Years in Retrospect*, Social Sciences Academic Press, New York, 2017.
- JORDÁN Gyula – TÁLAS Barna: *Kína a modernizáció útján a XIX–XX. században*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2005.
- LŐRINCZ László: *Mongólia története*, Gondolat, Budapest, 1977.

- RAM, Rahul: „Mongolia between China and Russia”, *Asian Survey*, XVIII/7, (1978) 659-665.
- RINNA, Anthony V.: „The Shanghai Cooperation Organisation and Mongolia's Quest for Security”, *Indian Journal of Asian Affairs*, XXVII-XXVIII/1-2, (2014-2015), 63-80.
- ROSSABI, Moriss: *Modern Mongolia. From Khans to Commissars to Capitalists*, University of California Press, Berkley, 2005.
- SONI, Sharad K.: „Mongolia-China relations: Modern and Contemporary times”, Pentagon Press, Delhi, 2006.
- SPOOR, Max: „Mongolia: Agrarian Crisis in the Transition to a Market Economy” *Europe-Asia Studies*, XXXXVIII/4, (1996), 615-628.
- SZILÁGYI Zsolt, Nagyhatalmi rivalizálás Belső-Ázsiában, PhD. Disszertáció kézirat, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2004.
- SZILÁGYI Zsolt: „Kínai-mongol kapcsolatok a 20-21. század fordulóján”. HAMAR Imre – SALÁT Gergely (szerk.): *Kínai történelem és kultúra. Tanulmányok Ecsedy Ildikó emlékére*, Balassi Kiadó, Budapest, 2009, 242-256.

Internetes források

- ELBEGDORJ, Tsakhiagiin, Mongólia államfőjének beszámolója a 2016 SCO találkozóról: <http://www.president.mn/eng/newsCenter/viewNews.php?newsId=1890> [2017.04.18.]
- List of countries and outlying territories by total area
http://www.newworldencyclopedia.org/entry/List_of_countries_and_outlying_territories_by_total_area [2017.04.20.]
- LKHAAJAV, Bolor: „China Needs to Get Over the Dalai Lama's Visit to Mongolia”
<http://thediplomat.com/2016/12/china-needs-to-get-over-the-dalai-lamas-visit-to-mongolia/> [2017.05.03]
- Mongolia unemployment rate
<http://www.tradingeconomics.com/mongolia/unemployment-rate> [2017.04.20.]
- Mongolia-China Relations – Ministry of Foreign Affairs Mongolia
<http://www.mfa.gov.mn/?p=29545&lang=en> [2017.04.18.]
- Mongolia Overview
<http://www.worldbank.org/en/country/mongolia/overview> [2017.04.20.]

SHISHMISHIG, J.: Representative of the Ministry of Foreign Affairs and Trade of Mongolia, „Current Situation Of Mongolia-China Trade And Economic Cooperation And Further Trends”
<http://www.carecprogram.org/uploads/events/2009/Joint-PRC-MON-Dissemination/Joint-Dissemination-Session1-Mongolia-PRC-Cooperation-notes.pdf> [2017.04.19.]

Világbank adatai: Exports of goods and services of Mongolia (% of GDP)
<http://data.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS?locations=MN>
[2017.04.20.]

Hegyi Henrietta

Kína útja a modern hadviselés korában

A kiberhadviselés napjaink egyik fontos, ám több szempontból is vitatott téma. Fogalmának meghatározhatatlansága azonban nem a jelenség létezésének megkérdőjelezéséből, hanem a hackeraktivitás jellegéből, illetve magának a hadviselés kifejezésnek a definíciójából fakad. A különböző hackertevékenységek gyakorlati aspektusainak elemzéséhez elengedhetetlen az elméleti keretek tisztázása, illetve azon tudnivalók összegzése, amelyek alapján képezhetik egy ilyen magas kockázatú, a posztmodern világ jelenleg is tartó váltoásaival foglalkozó kutatási kérdés vizsgálatának. Az elmélet tárgyalása mellett azonban fontos a gyakorlati nézőpont vizsgálata is, hiszen a tankönyvi példák és a hírekben foglalt gyakorlati események gyakran ellentmondanak egymásnak. Egy olyan kényes téma esetében, mint amilyen a hackerek világa, talán még a titkosszolgálatok sem adhatnak minden kérdésre biztos válaszokat. Ez azonban nem jelenti, hogy nem is lenne érdemes foglalkozni a jelenséggel. Bár nagyobb a hibalehetőség, mint egy statikus, jól kutatható téma esetében, a valós biztonságpolitikai veszély és a politikai kommunikáció befolyásos helyzete miatt nagyon is fontosnak tűnik a rendelkezésre álló háttérismeretek összegzése.

A későbbiekben ismertetett szempontok – bár nem közvetlenül a hackerektől származnak – változatos források alapján alkotják meg a teljes összképet, és egymás mellé állítva képessé válnak arra, hogy betekintést nyújtsanak a kínai hackerek kevésbé ismert világának működési mechanizmusaiba. Noha forrásaim többsége angol nyelvű, akad köztük olyan is, mint például Scott J. Henderson könyve, amely interjúkra, illetve a kínai médiában, kínai nyelven ismertetett tényekre alapozva mutatja be ezt a nehezen hozzáférhető világot.

Jelen tanulmány már csak a téma korlátai miatt sem törekszik teljes körű leírásra, sokkal inkább témakijelölő funkcióval bír, későbbi kutatások számára alapot adó jelentőségű, melyhez természetesen a kínai nyelvű adatok felderítése is elengedhetetlen.

Patrióta hackermozgalom és állami információszerzés

Liu Qing kínai vállalkozó azzal szerzett magának hírnevet és országos elismerést, hogy felhívta egy légitársaság figyelmét annak biztonságtechnikai hiányosságaira.¹ A róla szóló cikkekben látható képek alapján könnyebb egy amerikai film főhősére asszociálni, mint valódi háttérét mögé képzelni. A valóság azonban cseppet sem tekinthető „romantikusnak”, Liu ugyanis annak a hackercsoportnak a tagja, akik országszerte szerveznek támadásokat a Kínai Népköztársaságot szerintük lejárató nemzetközi, állami szervezetek vagy magánszemélyek akciói ellen.² Bár a hackerhálózat tagjai nagyrészt patrióta érzelmekkel fűtött fiatalok köréből kerülnek ki, fontos megjegyezni, hogy a hálózat egy része egyúttal vállalkozásként is funkcionál, s egyes források alapján 2009-ben például 5–6 milliárd yuan bevételt produkált.³

Kezetben a „vörös hackerek” nem pénzért végezték a dolgukat. Az első híres általuk intézett támadás becsületbeli okokból kifolyólag, 2010-ben történt, amikor az Iráni Kiberhadserg (Iranian Cyber Army) megtámadta a Baidut, a Kínai Népköztársaság legnépszerűbb keresőprogramját, amely nagyjából a nyugaton ismert Google keresőhöz hasonlítható.⁴ Ezt követően kínai hackerek egy csoportja támadást indított Irán több állami weboldala ellen, s a honlapokat saját tartalommal töltötték fel, így azokon egy ideig az „Éljen sokáig a Kínai Népköztársaság!” felirat volt látható.

Mit lehet tudni ezekről az árnyékban rejtőzködő számítógépes szakemberekről, vagy ahogyan kínaiul mondják, „sötét látogatókról”?⁵ A nyugati társadalom részeként, az internetet böngészve, híreket figyelve, mindannyian találkozhatunk hackereket magukba tömörítő aktivista csoportokkal, melyek tagjaira a sajtó manapság a „hacktivist”, hacktivist kifejezést használja, frapánsan megragadva ezzel a magát a tevékenységet és annak módját is. Sokan hallhattak például az Anonymousról, mely csoport a „V mint vérbosszú” című film ikonikus Guy Fawkes maszkját⁶ használja szimbólumként, és egészen homályos, leginkább valamiféle politikai anarchiához hasonlító világnézetre

¹ „From hackers to entrepreneurs”, *South China Morning Post*, scmp.com, 2013.08.21.

² Wu NAN, „From hackers to entrepreneurs: The Sino-US cyberwar veterans going straight”, *scmp.com*

³ „Honker Union Lands RMB 10 Mln Angel Funding”, *Netase Tech*, marbridgeconsulting.com

⁴ „Baidu hacked by Iranian Cyber Army”, *The Telegraph*, thetelegraph.co.uk, 2010.01.12.

⁵ Heike 黑客.

⁶ Tom OUGH, „Anonymous: How the Guy Fawkes mask became an icon of the protest movement”, *independent.co.uk*, 2015.11.04.

alapozva demonstrálja véleményét a legkülönbözőbb események kapcsán. Bár az Anonymous a legnevesebb ilyen szervezet, több más nyugati hacker-csoportosulás is létezik, melyek nevével bármely téma iránt érdeklődő ember találkozhat mindössze pár órányi internetes keresgélés után. Néhány híresebb közülük: a Cult Of The Dead Cow, a Lizard Squad vagy a Chaos Computer Club.⁷ Jelentős figyelmet sikerült magára irányítania a Cicada 3301-nak is, melynek hírneve a 2012–2014 közötti időszakban érte el a csúcstot annak köszönhetően, hogy különböző bonyolult titkosítási módszerekkel védett üzeneteken keresztül toboroztak maguknak tagokat, melyekről senki sem tudta, kihez tartoznak vagy mi a pontos céljuk. A titokzatos hackerek az ismert kriptográfusok számára is megoldhatatlan feladataikkal akkora port kavartak, hogy külön közösségi oldalak jöttek létre a leleplezésükre, illetve sokak által különleges játékként kezelt rejtvényeik megoldására.⁸

Kelet és nyugat fej-fej mellett

Ha csak a fenti példák némelyikének utánanézzünk, már láthatjuk, hogy mennyiféle céllal és szervezeti rendszerrel rendelkezhet egy hackercsoport. A nyugati csoportosulásokról többnyire elmondható, hogy nem kötődnek konkrét államhoz – legalábbis ha a szervezetet egységes egésznek tekintjük.

A kínai hackerekről viszonylag kevés szó esik az internetes médiában. Ha a keresőszolgáltatóba beírjuk a „China” és „hacker attack” kifejezéseket, Kína rendszerint áldozatként jelenik meg a listázott cikkekben. Természetesen egy internetes keresés korántsem ad pontos képet a valós helyzetről. Roger A. Grimes, aki 1987 óta küzd a rosszindulatú betolakodók ellen, és több hivatásos hackert is képzett már,⁹ egy 2016-os cikkében jelzi, hogy a relatíve csekély számú említés nincs összefüggésben a képességekkel: a (hivatásos) kínai hackerek nagyjából hasonló színvonalon állnak, mint az orosz vagy akár amerikai társaik, bár azonos nehézségű feladatok esetén Grimes véleménye szerint rendszeresen az amerikaiak produkálják a leggyorsabb megoldást.¹⁰

A kínaiak rendkívül tömör kifejezéssel írják le az angol hacker kifejezést; a „sötét” és „látogató” szavak összerakásával, mely hangzásban is visszaadja

⁷ Richard POLLOCK, „These Are The Hacker Groups Everyone’s Watching Right Now” dailycaller.com, 2015.09.07.

⁸ http://uncovering-cicada.wikia.com/wiki/Uncovering_Cicada_Wiki.

⁹ A. Roger GRIMES, „Which country has the best hackers: Russia or China?”, infoworld.com, 2016.10.18.

¹⁰ GRIMES, *i.m.*

az eredeti szó hangulatát: 黑客 *hēikè*. Az a laza hackerszövetség, amely a patrióta ellentámadásokért felelős, angolul a „Honker Union” vagy tágabb értelemben a „Red Hacker Alliance” nevet viseli, de az egyesült államokbeli kutatók és újságírók gyakran rövidítik ezt a nevet „honkernek”. Scott J. Henderson, a témával foglalkozó nyelvész, az Egyesült Államok hadseregének nyugdíjazott tagja¹¹ szerint a többség által alkalmazott kifejezés nem megfelelő, hiszen nincsen köze a „honk”, dudálás szóhoz. Valójában a hacker előbb említett kínai megfelelőjének módosított verziójáról van szó, melyben a „sötét” előtag cserélődik a hazaszeretettel kifejező „hong”, azaz „vörös” szóra: 紅客 *hóngkè*. Mivel a „honker” voltaképp ennek egy torz, köznapi visszafordításából ered, Henderson a tiszteletteljesebb és pontosabb „Red Hacker Alliance”, azaz Vörös Hacker Szövetség kifejezéssel írja le a szervezetet.¹² A könyv borítóján a szervezet három fő pillérét szimbolizáló ikonikus képek mosódnak egymásba: egy sisak, egy nemzeti hős, Jiang Wei pekingi operamaszkja és egy áramkör.¹³

A hackerek típusai és motiváció

Hacker sokféleképpen lehet valaki, és a közhiedelemmel ellentétben ennek egyáltalán nem feltétele, hogy bűnözővé váljon. Sőt, hacker szóval illetik például azokat a magas szinten képzett IT biztonságtechnikai szakembereket is, akik különböző utakon próbálják feltörni megbízóik informatikai rendszereit, hogy ezáltal hívják fel a figyelmet a veszélyekre. A bűnözők mellett a másik asszociáció, amelyet a hacker szó az olvasóban kelthet, a „hollywoodi romantika” kategóriájába tartozik. Olyan maffiózó – vagy ártatlanabb kifejezéssel „üzletember” –, aki a törvényeket áthágva igyekszik nagy mennyiségű pénzhez jutni, egyszerű földi halandók számára szinte felfoghatatlan intelligenciája révén. Az ilyen, homályba burkolózott alakok régóta nyújtanak ihletet a téma iránt érdeklődőknek. Nem csodálkozhatunk azon, hogy ez a sztereotípa lassan átszivárgott az emberek tudatalattijába is, és egy hackertámadásról hallva könnyen ez a megbotránkoztató, de legalább annyira irigyelt figura jelenik meg képzeletünkben.

Az átlag „bajkeverő” hackerek azonban ritkán felelnek meg ennek a képnek. Ahogy Bruce Schneier biztonságtechnikai szakértő és biztonságlélektani szakember írja könyvében, ezeknek a szervezeteknek a nagy része olyan

¹¹ Scott J. HENDERSON, *The Dark Visitor: Inside the World of Chinese Hackers*, Fort Leavenworth, KS, Foreign Military Studies Office 2007, 4–6.

¹² *Uo.*

¹³ HENDERSON, *i. m.*, 6.

„kölykökből” áll, akiket kimagaslóan érdekel az informatika világa, és autodidakta módon megtanulják kihasználni az egyes biztonsági réseket.¹⁴ Az igazsághoz persze az is hozzátartozik, hogy számos olyan támadástípus létezik, amelyhez egyáltalán nincs szükség képzett hackerekre. Sok esetben elegendő egy olyan „rajongói” kör fenntartása, amely akár logikai, akár pusztán érzelmi alapon könnyen aktivizálható, gyorsan elérhető. Léteznek továbbá olyan elkötelezett fiatalok is, akik ugyan lazán kapcsolódnak egyes szervezetekhez, még csak nem is feltétlenül osztják azok teljes politikai nézetrendszerét – már amennyiben azok rendelkeznek egyáltalán ilyen letisztult formában is. A Red Hacker Alliance-nek is vannak olyan támogatói, akik egyébként nem tartoznak szorosan a csoporthoz. A fiatal Shen Ge, akiről mindössze annyit tudunk, hogy rendszeresen használja az internetet, a következőket nyilatkozta az Al Jazeera-nak: „Szeretem a hazámat, de ez nem azt jelenti, hogy minden szabályt helyesnek tartok. Ha a kormány valamire azt mondja, hogy nem szabad látnom, az csak még kíváncsibbá tesz.”¹⁵ Shen Ge ezzel a véleményével valószínűleg nincsen egyedül. Éppen ellenkezőleg, annak a jelentős méretű tömegnek a része, akik szeretnének áttörni a „Nagy Tűzfalon”, és miközben technikai tudás szempontjából is fejlesztik magukat, nem akarnak elköteleződni egy hazafias csoport vagy az anarchisták oldalán. Zhou Shuguangot, azaz ismeretebb nevén Zuolat hasonlóképpen kategorizálhatnánk. Zuola azzal híresült el az interneten, hogy telefonja segítségével igyekszik tudósítani minden olyan hírről, amely az állami médián keresztül nem juthatna el a felhasználókhoz, ezzel segítve őket a „falmászásban”.¹⁶

Bár ezeknek az embereknek a többsége a fentiekhez hasonlóan egyszerű internetes felhasználó vagy „alkalmi hacker”, azaz huligán, nem szabad megfeledkezni arról a tényről, hogy a legnagyobb informatikusok is autodidaktaként kezdtek. Az Apple alapítóját egy olyan ember inspirálta, aki telefonbetyárkodással kezdte karrierjét a 70-es években.¹⁷ A legkreatívabb programozók ma sem az információs technológiai karokon nevelődnek, hanem a gyerekszobák falainak árnyékában, személyi számítógépek mögött. Az autodidakta számítógépszerelők, programírók, hackerek – főként fiatalon – szívesen demonstrálják erejüket és tudásukat a nagyvilág előtt. Emellett a nemzeti, etnikai sértettség érzése egy külső támadás nyomán könnyen felszíthatja a tüzet,

¹⁴ Bruce SCHNEIER, *Schneier a biztonságról*, HVG Kiadó Zrt., Budapest, 2010, 40.

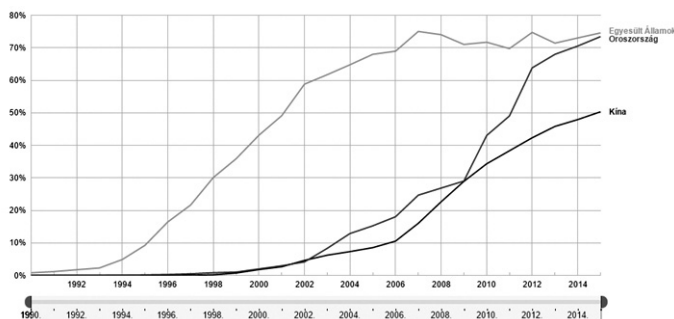
¹⁵ AL JAZEERA, „China's cyber warriors” 101 East, *aljazeera.com*, 2010.04.08.

¹⁶ www.zuola.com

¹⁷ Ld.: John Draper.

mint az meg is történt néhány esetben, például a korábban már említett iráni támadás idején. Ez az állami titkosszolgálatnak is jól jöhet, hiszen adott egy olyan csoport, akik nyíltan vállalják elkötelezettségüket a hazájuk iránt, miközben mindannyian kisebb-nagyobb mértékben képzett szakemberek, s ha nincs is szó arról, hogy a hadsereg állásajánlatokkal bombázná őket, politikai akciókban, megbízászerűen könnyen alkalmazhatók. Van saját weboldaluk, megkereshetők, becsatornázhatók egy-egy hivatalos projektbe anélkül, hogy a bizalmas információkba is beavatást kéne nyerniük. Ha ezt a gondolatmenetet „végigfuttatjuk”, nem kérdés, hogy olyan kincsesbánya szerveződik ezekből az emberekből, akik közül a kormány kedvére válogathat.

A kínaiak nagy része márpedig folyamatosan internetezik. Bár a lefedettség nem olyan magas, mint az Egyesült Államokban, a középső birodalom óriási iramban fejlődik, melynek többek között az információtechnológiai infrastruktúra bővítése is szerves részét képezi.

1. Kép – Az internethálózat lefedettségének fejlődése a három hackeraktivitás szempontjából legkiemelkedőbb nagyhatalom területén 2014-ig

A gyors változás mellett arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy Kína népessége jóval nagyobb, így ennek ellenére is több emberről van szó. Az alábbi táblázatból, mely különböző világszervezetek által összesített adatokat tartalmaz, világosan látszik, hogy bár a kínaiak alig több mint fele használ internetet, a felhasználók létszáma így is több mind kétszerese az egyesült államokbeli internetezőkének, holott itt ugyanez az arány 88.5%. A táblázatban használt „internethasználó” definíciója a következő: bármilyen életkorban lévő személy, aki saját otthonában, bármilyen eszközön hozzáfér az internethez. Azaz ebbe a népes csoportba nem tartoznak a bele az internetkávézókban, géptermekekben vagy barátaiknál rendszeresen internetező egyének.

Állam	Internet-használók (fő)	A népesség-hez képest (%)	Népesség (2016-ig)	Nem használ internetet (fő)	Növekedés 1 év alatt (%)	Növekedés 1 év alatt (fő)	Népesség-növekedés 1 év alatt (%)
Kína	721,434,547	52.2 %	1,382,323,332	660,888,785	2.2 %	15,520,515	0.46 %
India	462,124,989	34.8 %	1,326,801,576	864,676,587	30.5 %	108,010,242	1.2 %
USA	286,942,362	88.5 %	324,118,787	37,176,425	1.1 %	3,229,955	0.73 %
Brazília	139,111,185	66.4 %	209,567,920	70,456,735	5.1 %	6,753,879	0.83 %
Japán	115,111,595	91.1 %	126,323,715	11,212,120	0.1 %	117,385	-0.2 %
Oroszország	102,258,256	71.3 %	143,439,832	41,181,576	0.3 %	330,067	-0.01 %

1. ábra - Összedolgozott statisztika, 2016 második félév: Nemzetközi Telekommunikációs Szövetség (ITU), ENSZ Népességi Divízió, Világbank

Internet Live Stats | utoljára frissítve: 2017. szeptember 24.

#	Country (or dependency)	Population (2017)	Yearly Change	Net Change	Density (P/Km²)	Land Area (Km²)	Migrants (net)	Fert. Rate	Med. Age	Urban Pop %	World Share
1	China	1,388,232,693	0.43 %	5,909,361	148	9,386,293	-360,000	1.55	37	57.6 %	18.5 %
2	India	1,342,512,706	1.18 %	15,711,130	452	2,973,450	-519,644	2.48	27	32 %	17.9 %
3	U.S.	326,474,013	0.73 %	2,355,226	36	9,144,930	1,001,577	1.89	38	82.1 %	4.3 %
4	Indonesia	263,510,146	1.12 %	2,929,046	146	1,811,066	-140,000	2.5	28	53.4 %	3.5 %
5	Brazil	211,243,220	0.8 %	1,675,300	25	8,349,534	3,185	1.82	31	83.5 %	2.8 %
6	Pakistan	196,744,376	2.03 %	3,917,874	255	770,942	-216,384	3.72	23	38.1 %	2.6 %
7	Nigeria	191,835,936	2.59 %	4,848,373	211	910,902	-60,000	5.74	18	47.8 %	2.6 %
8	Bangladesh	164,827,718	1.18 %	1,916,854	1,266	130,175	-445,296	2.23	26	34.5 %	2.2 %
9	Russia	143,375,006	-0.05 %	-64,826	9	16,292,614	223,577	1.66	39	73.2 %	1.9 %
10	Mexico	130,222,815	1.24 %	1,590,811	67	1,943,624	-104,717	2.29	27	77.3 %	1.7 %
11	Japan	126,045,211	-0.22 %	-278,504	346	364,503	70,000	1.4	47	94.3 %	1.7 %

2. kép – A három hackeraktivitás szempontjából kiemelt nagyhatalom népességének aránya vizuális diagramon szemléltetve, egy másik forrás alapján.

A mobil kommunikációs eszközök terjedése révén a hackerek még több lehetőség közül válogathatnak, az emberek pedig még nagyobb veszélynek vannak kitéve. Amellett, hogy egy hacker egymaga is képes a problémák előidézésére, belátható, hogy egy közös érdekek mentén létrejövő, jól szervezett csoport hatványozott mértékben tudja ugyanazt a teljesítményt produkálni.

Annak a kérdésnek a precíz megválaszolása, hogy az információs társadalomban élő egyéneket pontosan milyen körülmények motiválják az információ-technológiai ismeretek elmélyítésére vagy konkrét hackertevékenységbe való bekapcsolódásra, további kutatómunkát igényel. A korábbiak során említett példák azonban arra engednek következtetni, hogy a számítógéphasználó fiatalok egy része kihívást lát a tiltásban és az „ismeretlenben” – ami az olyan

biztonsági rendszerek mögött húzódik, mint a „Nagy Tűzfal” – még ha ehhez nem is fűződik különösebb érdeke vagy a felfedezés nem is kecséget túlságosan nagy jutalommal.

Amennyiben ez az állítás igaznak bizonyul, akkor a kínaiak jelentősége az információs technológia és a „hacktivizmus” világában még inkább szembeötlő lehet. Annál is inkább, hogy az internetes cenzúra nem új jelenség, az internet populációjának negyede pedig már 5 évvel ezelőtt, 2012-ben is kínaiakból állt.¹⁸ Jelenleg az internet csaknem 4 milliárd főre becsült populációja által a második leggyakrabban beszélt nyelv a kínai, amely alig marad el a (természetesen kínaiak által is használt) angol nyelvtől.¹⁹

Hadi potenciál, információs háború

Nagy kérdés, hogy létezik-e egyáltalán a „kiberhadviselés” fogalma, és amennyiben igen, akkor tekinthető-e például az aszimmetrikus hadviselés egyik formájának? Hibrid hadviselés, irreguláris hadviselés, kiberháború – e kifejezések tisztázása akár még a nemzetközi kapcsolatok szakértőinek is nehézségeket okoz. „A háború nem egyéb, mint a politika folytatása más eszközökkel”²⁰ – vallja Clausewitz. „A háború szervezett erőszak, melyet politikai egységek hajtanak végre egymáson” – írja Bull.²¹ Elég csak e két definíciót elolvasnunk ahhoz, hogy lássuk, milyen megfoghatatlan jelenséggel áll szemben, aki a háborút körül szeretné írni. Clausewitz a következőképpen magyarázza állítását:

Mindkét fél fizikai erőszakkal saját akarata teljesítésére igyekszik kényszeríteni a másikat, közvetlen célja, hogy ellenfelét leverje, és ezzel minden további ellenállásra képtelenné tegye. A háború tehát erőszak alkalmazása, hogy ellenfelünket saját akaratunk teljesítésére kényszerítsük.²²

Clausewitz szerint ez azért fontos, mert

a teljes védtelenség jelenti a legkilátástalanabb helyzetet, amelybe a hadviselő felek egyike kerülhet. Ha tehát az ellenséget hadviselésünk útján kívánjuk

¹⁸ Jon R. LINDSAY, „China and Cybersecurity: Controversy and Context” Lindsay, Jon R. – Cheung, Tai Ming – Reveron, Derek S. (ed.), *China and Cybersecurity Espionage, Strategy, and Politics in the Digital Domain*, Oxford University Press, Oxford, 2015, 1.

¹⁹ www.internetworldstats.com/stats7.htm

²⁰ Carl von CLAUSEWITZ, *A háborúról*, ZKK, Budapest, 1961, 56.

²¹ Hedley BULL, *The Anarchical Society: A study of Order in World Politics*, Columbia University Press, New York 1977, 178.

²² CLAUSEWITZ, i. m., 37.

akarattunk teljesítésére kényszeríteni, teljesen védtelenné kell őt tennünk, vagy pedig olyan helyzet elé kell állítanunk, hogy a védtelenné válás veszélye fenyegetse. A háború célja tehát mindig az ellenség lefegyverzése vagy leverése – nevezzük bármiképp is.²³

„Hibrid háborúkat egyaránt folytathatnak állami és a legkülönfélébb nem állami szereplők” – írja a definíciót némiképp bővítve Hoffmann.²⁴ A háború fogalmának megfoghatatlansága valószínűleg abból adódik, hogy lényegi eleme az ellenfél megtevesztése, a személyes érdekek kierőszakolása – s ez meglehetősen sok eszközzel történhet. Bár az aszimmetrikus hadviselés fogalma napjainkra vált divatossá a sajtónyelvben, és a hibrid vagy irreguláris hadviselés is egy nemrégiben történt eseményhez, a krími válsághoz kapcsolódik leggyakrabban a tanulmányokban, illetve az orosz külpolitika és hadviselés jellemzésekor fordul elő legtöbbször, mégsem beszélhetünk modern fogalomról. A nemzetközi kapcsolatok szakértőitől származó különböző írásokban is gyakran előkerül Sunzi neve, aki az i. e. V. században írta le, hogy minden háború aszimmetrikus.²⁵ Azzal érvel, hogy az érdekérvényesítés legjobb módja, ha a felek cselt alkalmaznak egymás ellen. Ez az alapvetés kiváltképp fontos a katonailag gyengébb, kisebb számú emberi vagy anyagi erőforrással rendelkező fél esetén.²⁶ A háborúban is vannak ellenben szabályok és működik a nemzetközi jog, a kiszámíthatatlanság jelenthet olyan kockázatot, amely miatt a felek mégis bizonyos szabályok áthágására kényszerülhetnek. Sokáig emiatt az aszimmetrikus hadviselést a terrorizmussal azonosította a szakvélemény, mely nézőpontból az első komoly kitörést a Washingtoni Nemzetvédelmi Egyetemnek az 1999-ben a *Joint Strategy Review* folyóiratban megjelent definíciója jelentette. S bár ez is tartalmaz hiányosságokat, az Egyesült Államok akkori helyzetére jól alkalmazható volt.²⁷

Egy másik fontos aspektus, hogy minden háborúban szükség van megbízható és elsődleges forrásból származó információra. Ezt vajmi kevés eséllyel lehetne megszerezni hivatalos úton. Igaz ugyan, hogy a hírszerzés nem képezi *per definitionem* részét a háborúnak, hiszen nem erőszakos érdekérvényesítő

²³ CLAUSEWITZ, *i. m.*, 40.

²⁴ FRANK G. HOFFMAN, *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*, Potomac Institute for Policy Studies, Virginia, 2007, 8.

²⁵ SZUN-CE, „A háború a csalás útja”. Uő, *A háború művészete*, Helikon, Budapest, 2015, 9.

²⁶ Uo.

²⁷ KRAJNC Zoltán, „Az aszimmetrikus hadviselés, fenyegetés alapkérdései”, Repüléstudományi Konferencia, 2008.04.11.

cselekedetről van szó, mégis kiemelten fontos kiegészítő szerepe van. Amennyiben elfogadjuk tehát, hogy minden háború lényegi eleme a titkos-szolgálatok fokozott aktivitása, a megtévesztés, esetleg a csalás, akkor hamar érzékelhetőbbé válik a hackerek alkalmazhatósága – a kiberhadviselés konkrét létezését azonban még ez sem bizonyítja.

Ha nézőpontot váltunk, és biztonságpolitikai oldalról, azaz védelmi szempontból indulunk el a válaszkeresés útján, akkor viszont még erősebben kirajzolódik a hackerek alkalmazásában rejlő hadi potenciál. Gazdag Ferenc szerint a biztonságpolitika „azon politikai célok, stratégiák és eszközök összessége, melyek a háború megakadályozását szolgálják a politikai önmeghatározás képességének fenntartása mellett.”²⁸ Az új technológiák megjelenése, a IV. ipari forradalom hulláma miatt az internetes hálózatok biztosítása kardinális fontosságúvá lépett elő. Ezen kívül pedig további szempontok is megjelentek: a vesztfáliai államtípus végével, a globalizáció terjedésével a határok egyre átjárhatóbbá válnak – s ez a transznacionális vállalatok megjelenésével csak még sebezhetőbbé teszi a hagyományos állami rendszereket. Fekete Csanád táblázatában²⁹ Clausewitz-et mint teoretikust a vesztfáliai béke (1648) és az amerikai polgárháború (1861–1865) közötti időszak fő elemzőjeként említi, aki az úgynevezett első generációs hadviseléshez tartozik. Clausewitz idejében jelent meg a sorozott hadsereg, a hadviselés még állami monopólium ekkor, a fő fegyver pedig a muskéta volt, azaz a hadviselés formái a maihoz képest korlátozottak, kezdetlegesesek voltak. A következő időszak, azaz a második generációs hadviselés Ludwig von Moltke nevéhez kötődik, és az amerikai polgárháborútól az első világháború (1914–1918) végéig tart. A harmadik generációs hadviselés az Öböl-háborúig (1991) bezárólag tartott, főbb teoretikusai Heinz Guderian, Mihail Tuhacsevszkij, Basil Liddell Hart voltak, akik leírták az új, nem-lineáris hadviselés jelenségét. Megjelenik a manőverező, átkaroló hadviselési forma, a „blitzkrieg”, a páncélosok önálló haderőként való bevetése, s ezzel sok olyan haditevékenység lehetővé válik, ami korábban elképzelhetetlen lett volna.

1991 után, a Szovjetunió bukását követő időszakra tehető a negyedik generációs hadviselés kialakulása. Innentől kezdve figyelhető meg az úgynevezett kontaktus nélküli háború jelensége, az állami és nem állami szereplők bevetésének megjelenése, az *információs hadviselés* és a *hálózat alapú hadviselés*. A negyedik

²⁸ BÍRÓ Gáspár, *Bevezetés a nemzetközi politikai viszonyok tanulmányozásába*, Osiris, Budapest (2003), 28.

²⁹ BALOG Fatime – FEKETE Csanád – NÉMETH András – NÉMETH József Lajos, „A hibrid hadviselés különös tekintettel a mobil kommunikációra”, *Hadmérnök*, X/4. (2015), 128.

generációs hadviselés koncepcióját William S. Lind alkotta meg 1989-ben.³⁰ Elméletének lényegi eleme, hogy a háború megszűnik állami monopólium lenni, és dinamikája is egyre erősebb lesz, miközben ráadásul globális jelleget ölt. Kiemelt szerepet kapnak a politikai, kulturális elemek, a régebbre visszanyúló regionális feszültségek kiegészülnek a globális trendekkel, amely világszerte tovább növeli a konfliktusok gyakoriságát és intenzitását. Előbbiekből következően elmosódik a hátszín és a harctér közötti vonal is. Ez a leírás szoros összhangban áll napjaink biztonságpolitikai kihívásainak fenti összefoglalásával, így a kettőt egymással kombinálva erős érvet állíthatunk fel a kiberhadviselés létének bizonyítására. Hiszen, ha napjainkra a klasszikus hadviselési szabályok felborultak, s kiemelt szerep jut az információáramlásnak, illetve a politikai, társadalmi eszközök alkalmazásának, akkor nehezen lehetne a háború és hadviselés jelenkori definíciójából kizárni az interneten zajló eseményeket. Természetesen itt is meg kell jegyeznünk, hogy az olyan egyéni hackerakciók, erőfítogatás okán elindított vírustámadások, weboldalblokkolások, melyeket otthon ülő fiatal magánszemélyek hajtanak végre, önmagukban nem merítik ki a kiberhadviselés vagy terrorizmus fogalmát.

Különös tanulsággal szolgált azonban a 2001-es afganisztáni háború, mely bizonyítani látszik Lind gondolatait. Míg korábban az információszerzés a hadsereg támogatását szolgálta, mára – a negyedik generációs hadviselés idejére – önálló hadászati formává vált. Az információs technológia korában az állami erőviszonyok dinamikájában nem csak a tényleges előforrásoknak, de azok látatásának is jelentős szerepe van. Észak-Vietnámnak például kulturális, erkölcsi fölényt sikerült felmutatnia az amerikaiakkal szembeni háborúban, aminek köszönhetően pozitív színben tűnt fel a világ szemében. Ez a kiegyenlített helyzet az Egyesült Államok számára negatív, míg Észak-Vietnám számára pozitív aszimmetriának tekinthető.³¹ Mint némelyik kínai támadás esetén, itt is lényeges elem, hogy az internetes akciókat, projekteket maga az állam, vagy az állam által megbízott csoportok hajtották végre.

Az információszerzés és információs háború kínai módja

A fenti elméletek bizonyítására a kínai hackerek tevékenysége is számos konkrét gyakorlati példát kínál.

³⁰ BALOG – FEKETE – NÉMETH – NÉMETH, *i. m.*, 129.

³¹ KRAJNC, *i. m.*

3. kép - a PLA 61398-as egységének épülete a Google Maps térképén

4. kép - a PLA 61398-as egységének épülete

Az egyik leglátványosabb egy 2009-es incidens, mely Operation Aurora néven vált ismertté, amikor kínai hackerek az év közepétől egészen decemberig³² olyan világhírű amerikai cégektől loptak adatokat, mint például a Google, az Adobe Systems³³ vagy a Jupiter Networks,³⁴ s a későbbiek során a listára felkerült többek között a Yahoo, a Symantec, a Northrop Grumman és a Morgan Stanley is.³⁵ A történetek után az Egyesült Államokban székelő McAfee sikeresen követte vissza a szálakat, melyek egy shangai-i épülethez vezettek. Ez az épület

³² Kelley Jackson HIGGINS, „Aurora' Attacks Still Under Way, Investigators Closing In On Malware Creators”, DarkReading.com, 2010.02.10.

³³ „Adobe Investigates Corporate Network Security Issue”, *Adobe Corporate Communications*, blogs.adobe.com, 2010.01.12.

³⁴ McMILLAN, Robert McMILLAN, „Juniper Networks investigating cyber-attacks”, computer-world.com, 2010.01.15.

³⁵ Lucian CONSTANTIN, „Morgan Stanley Targeted in Operation Aurora”, softpedia.com, 2011.03.01.

a Google Maps térképén ma is könnyen megtekinthető (a 5966 Zhang Yang Bei Lu, Pudong Xinqu, Shanghai Shi, Kína címen, vagy a 31.349238, 121.573296 koordináták alapján), és jellegtelen, átlagos irodaháznak tűnhet. Különös egybeesés azonban, hogy az azt körülvevő intézményekkel szemben ez a Kínai Népi Felszabadító Hadsereg fennhatósága alá tartozik, azon belül is egy *Comment Crew* névre hallgató egységhez.

A támadás Dmitri Alperovitch-tól, a McAfee kiberbiztonsági vállalat alelnökétől kapta az „Operation Aurora” nevet. Az elnevezés oka, hogy a McAfee Labs kutatói a támadás forrásaként beazonosított fájl elérési útjában felfedezték a hétköznapi emberi nyelven is értelemmel bíró „Aurora” szót. „Úgy hiszszük, hogy az Aurora név egyúttal a támadó(k) belső használatú neve is volt” – mondta ennek kapcsán George Kurtz, a McAfee vezérigazgató-helyettese egy blogbejegyzésben.³⁶

A Népi Felszabadító Hadsereg 61398-as egységének konkrét tevékenységét a mai napig homály fedi, bár ide sikerült visszavezetni az eltelt időszak alatt is több amerikai cég ellen intézett támadást.³⁷ Az amerikai Mandiant 60 oldalas riportban állította össze az épületről tudható információk részletes elemzését.³⁸

A feszültségtől forrongó Dél-kínai-tenger miatt is több internetes összeecsapás történt már. 2012-ben a Fülöp-szigeteken következett be összetűzés,³⁹ míg 2016-ban kínai hackerek masszív DDoS támadást indítottak a Fülöp-szigeteki kormány 68 weboldala ellen, egy a tengeri területekről folyó vita miatt kipattant konfliktus okán. Ezt megelőzően 2015 nyarán a bíróság szervereire jutottak be egy területi kérdésekkel kapcsolatos meghallgatás közben, minden érdekeltet adatlopás veszélyével fenyegetve.⁴⁰ Nem csak a Fülöp-szigetek kormánya van veszélyben az ehhez hasonló támadásoktól. Vietnám a kibertér legtámadottabb országa lett a kínai hackerek miatt 2014-ben. 2012-ben pedig a Scarborough-zátony miatt robbant ki konfliktus a kínai és a filippínó kormány között, amikor a két fél hadihajói megjelentek az eredetileg a Fülöp-szigetekhez tartozó zátony

³⁶ George KURTZ, „Operation »Aurora« Hit Google, Others”, community.mcafee.com, 2010.01.14.

³⁷ Zoe LI, „What we know about the Chinese army's alleged cyber spying unit”, edition.cnn.com, 2014.05.20.

³⁸ www.fireeye.com/content/dam/fireeye-www/services/pdfs/mandiant-apt1-report.pdf.

³⁹ Pierluigi PAGANINI, „China vs Philippines, cyber war or hacktivism?”, securityaffairs.co, 2012.05.03.

⁴⁰ Anni PIIPARINEN, „China's Secret Weapon in the South China Sea: Cyber Attacks”, thediplomat.com, 2016.07.22.

körül. Egy kínai hackercsoport (amelyre az angol források inkább „internetes egységként” hivatkoznak)⁴¹ behatolt a szigetország nemzeti és katonai hálózataira, ahonnan katonai dokumentumokat és más, a konfliktushoz kapcsolódó rendkívül érzékeny kommunikációs anyagokat loptak el.

Az ehhez hasonló támadások esetén mindig nehézséget okoz annak megállapítása, hogy az önkéntes alapon szerveződő nacionalista érzelmektől fűtött hackerek követik-e el, vagy szakképzett állami alkalmazottak. Nem minden esetben könnyű ugyanis visszavezetni a támadások helyszínét oly módon, ahogyan az a shanghai-i katonai létesítmény esetén történt.

Leggyakoribb támadási típusok

Jelen dolgozat tartalmi keretei ugyan nem nyújtanak lehetőséget mélyebb technikai jellegű leírás közlésére, de kiegészítő jelleggel érdemes egy pillantást vetni a legalapvetőbb támadástípusokra.

Típus	Webes alkalmazás	Malware (rosszindulatú software)	Alkalmazás-specifikus támadás	DoS és DDoS (Denial of Service vagy Distributed Denial of Service)
Eloszlás (%)	24	19	19	9
Leírás	A webes alkalmazások megtámadása úgy zajlik, hogy a hacker egy rosszindulatú kódot „fecskendez” a weboldal parancssorába.	Bármilyen formát ölthetnek a rosszindulatú szoftverek, azaz vírusok. Lehetnek féregvírusok, trójaik, kémprogramok.	Kifejezetten egy-egy alkalmazás feltörése, ellehetetlenítése céljából születnek.	A túlterheléses támadás lényege, hogy a támadó más számítógépek segítségével annyi egyidejűleg indított kérést intéz egy szervernek, hogy az nem képes feldolgozni azokat, így gyakorlatilag megbénul.

Forrás: Calyptix⁴²

⁴¹ PIIPARINEN, i. m.

⁴² „Top 5 Cyber Attack Types in 2016 So Far”, *Calyptix*, calyptix.com, 2016.08.01.

A fenti táblázat vizsgálatát követően könnyen megállapítható, hogy az egyes támadások kivitelezéséhez valóban nincs szükség képzett szakemberekre, legalábbis nagy tömegekben. A táblázatban kiemelt malware támadások háromnegyedét a phishing támadások teszik ki.⁴³ A phishing egy olyan adatszerzési módszer, melynek során a hacker „elhalássza” a felhasználó bizonyos adatait egy közösségi médiumot imitáló weboldal létrehozása segítségével. Ha a felhasználó rendelkezik az adott oldalon saját profillal, és erre a nem valódi másolatra kattint, majd megpróbál bejelentkezni rá, semmi egyéb nem fog történni, mint hogy a mezőkbe bevitt adatai eltárolódnak. Innen aztán az oldal gazdája könnyűszerrel kimásolhatja, majd felhasználhatja őket saját céljaira, például internetes vásárlásra vagy akár egy DoS támadásra. Az ily módon történő adatgyűjtéshez a weboldal másolatát, és a böngésző védelmi mechanizmusait ilyen-olyan megoldásokkal kicselező parancssort csak egyszer kell megírni, egy embernek kell kitalálnia. A jól kiötölt elhelyezéssel mégis többszáz vagy akár több ezer felhasználó adatai is elhalászhatók rövid időn belül, mielőtt a iztonságról gondoskodó fél tudomást szerezne az áldoldal tevékenységéről.

Amint a táblázatban olvasható leírásból kiderül, a DoS és DDoS támadásokhoz sem szükséges szaktudás, legalábbis a támadást végrehajtó program működtetéséhez semmiképpen sem. A program megírásához (és fejlesztéséhez) itt is elég egyetlen képzett személy, a működtetéshez pedig néhány „bot”, azaz digitális robot vagy aktív támogatók egy lelkes csapata.

A hackertámadásokhoz a fenti okokból kifolyólag számos olyan kiegészítő tevékenység kapcsolódik, amely nem feltétlen invazív jellegű és nem okoz közvetlen kárt, de nagyban hozzájárul ahhoz. Ilyen például a tipikusan kínai jelenségnek mondható „human flesh search engine” 人肉搜索, azaz magyarul „hús-vér kereső”. Bizarrr neve ellenére hétköznapi dologról van szó: amikor egy hacker vagy internetes betyár valamilyen okból kifolyólag szeretné megkaparintani egy általa kiszemelt áldozat adatait, nem a nyakatekert parancssorok kínálják számára az egyetlen megoldást. Vannak olyan esetek, amikor sokkal eredményesebbnek bizonyul ezt a feladatot egyszerűen önként vállalkozó emberekre bízni.

Számos példa akad arra is, hogy nagy felhasználói bázissal rendelkező fórumokon, mint amilyen például a TianYa Club 天涯社区,⁴⁴ olyan tartalom terjed el, amely sérti egyesek igazságérzetét, így ezek az egyének maguk kezdenek

⁴³ Jon-Louis HEIMERL, „The 2017 Global Threat Intelligence Report is out now”, solutionary.com, 2017.04.25.

⁴⁴ www.tianya.cn

bele az érzékeny információ felkutatásába. Ilyen lehet egy egyén privát szféráját sértő kép vagy videó, vagy éppen egy-egy ismert személyről kiszivárgott negatív, szenzációkeltő hír. Ezekben az esetekben a felbosszantott felhasználók kifürkészik a bűnös adatait és örömmel hozzák azt nyilvánosságra, vagy összeköttetések révén hackereknek adják át további felhasználás céljával. A konkrét esetleírásoktól jelen helyzetben azért tekintek el, mert a téma nem kötődik szorosan a dolgozatomban tárgyaltakhoz, bár az emberi tényező fontosságát a hackeraktivitás folyamatában jól mutatja. A „human flesh search engine” ugyan tipikusan kínai módszer, koncepciója azonban nagyon hasonló az Anonymous által gyakran használt „doxing” tevékenységhez, amely privát adatok kiszivárogtatását jelenti. Ez az eszköz tehát ugyanolyan hasznot hozhat egy hacker számára, mint egy internetes huligánnak vagy egyszerű felhasználónak.

Konklúzió

Napjainkban a hackertámadások egyre gyakoribbak és globalizált, internetes hálózatokkal átszőtt világunkban a károkozás is egyre nagyobb. Ezek a fenyegetések azonban korántsem csak az átlag internetfelhasználót fenyegetik; komplex biztonságpolitikai kérdéseket is feszegetnek. A fenyegetés felismerése azonban csak kezdete annak a hosszú és fáradságos folyamatnak, amelynek során egy állam biztonsági szakemberei egyre kidolgozottabb tervet hozhatnak létre a betolakodók ellen. Az igazi veszélyforrást pedig nem a homályos ideológiai háttérű laza szövetségek, hanem a nagyon is kemény érdekekkel rendelkező állami hackeralakulatok jelentik, amelyeknek kivédésére viszont egyetlen ország vezetői sincsenek még felkészülve. Sajnos a rohamos iramban fejlődő technológiai újdonságok – mint ahogyan az mindig is megfigyelhető volt a történelem során – hagyják maguk mögött az információs technológiai biztonsági szakemberek vívmányait, hiszen ezek kidolgozásához jóval több időre van szükség.

Jelen dolgozatnak nem volt célja, hogy teljeskörű leírást adjon a kínai hackerok tevékenységéről. Ez mindenképpen mélyebb kutatást, az adatelemzés mellett többféle kutatási módszertani eszköz felhasználását igényli, például kérdőívek használatát vagy a hackerekkel készített interjúkat. Az angol nyelvű szakirodalom és az eseményekről megjelent cikkek azonban hasznos elméleti alapot nyújthatnak a későbbiekben egy ilyen jellegű elmélyültebb tanulmány összeállításához.

Felhasznált irodalom

- BALOG Fatime – FEKETE Csanád – NÉMETH András – NÉMETH József Lajos:
„A hibrid hadviselés különös tekintettel a mobil kommunikációra”,
Hadmérnök, X/4. (2015).
- BÍRÓ Gáspár: *Bevezetés a nemzetközi politikai viszonyok tanulmányozásába*,
Osiris, Budapest 2003.
- BULL, Hedley: *The Anarchical Society: A study of Order in World Politics*,
Columbia University Press, New York 1977.
- CLAUSEWITZ, Carl von: *A háborúról*, ZKK, Budapest, 1961.
- HENDERSON, Scott J.: *The Dark Visitor: Inside the World of Chinese Hackers*, Fort Leavenworth, KS, Foreign Military Studies Office, 2007.
- HOFFMAN, Frank G.: *Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars*,
Potomac Institute for Policy Studies, Virginia, 2007.
- KRAJNC Zoltán: „Az aszimmetrikus hadviselés, fenyegetés alapkérdései”,
Repüléstudományi Konferencia, 2008.04.11. http://real.mtak.hu/10441/1/Krajnc_Zoltan.pdf [2017.04.30.]
- LINDSAY, Jon R. – CHEUNG, Tai Ming – REVERON, Derek S. (ed.): *China and Cybersecurity Espionage, Strategy, and Politics in the Digital Domain*,
Oxford University Press, Oxford, 2015.
- LINDSAY, Jon R.: „China and Cybersecurity: Controversy and Context”.
LINDSAY, Jon R. – CHEUNG, Tai Ming – REVERON, Derek S. (ed.): *China and Cybersecurity Espionage, Strategy, and Politics in the Digital Domain*,
Oxford University Press, Oxford, 2015, 1–26.
- SCHNEIER, Bruce: *Schneier a biztonságról*, HVG Kiadó Zrt., Budapest, 2010.
[Németh Ádám]
- SZABÓ András: „Az információs hadviselés és a hadtudomány”, *Hadtudomány*,
VIII/4 (1998).
- SZUN-CE: *A háború művészete*, Helikon, Budapest, 2015. [Tokaji Zsolt]

Internetes források

- „Adobe Investigates Corporate Network Security Issue”, Adobe Corporate Communications, *blogs.adobe.com*, 2010.01.12. https://blogs.adobe.com/conversations/2010/01/adobe_investigates_corporate_n.html
[2017.04.29.]

- „Baidu hacked by Iranian Cyber Army”, *The Telegraph*, *thelegraph.co.uk*, 2010.01.12. <http://www.telegraph.co.uk/technology/news/6974129/Baidu-hacked-by-Iranian-Cyber-Army.html> [2017.04.29.]
- „China’s cyber warriors” 101 East, *Al Jazeera*, *aljazeera.com*, 2010.04.08. <http://www.aljazeera.com/programmes/101east/2010/04/2010469582214523.html> [2017.04.17.]
- „From hackers to entrepreneurs”, *South China Morning Post*, *scmp.com*, 2013.08.21. <http://www.scmp.com/news/china/article/1298200/hackers-entrepreneurs-sino-us-cyberwar-veterans-going-straight> [2017.04.29.]
- HEIMERL, Jon-Louis: „The 2017 Global Threat Intelligence Report is out now”, *solutionary.com*, 2017.04.25. <https://www.solutionary.com/threat-intelligence/threat-reports/annual-threat-report/ntt-security-global-threat-intelligence-report-2017/> [2017.04.29.]
- HIGGINS, Kelley Jackson: „Aurora’ Attacks Still Under Way, Investigators Closing In On Malware Creators”, *DarkReading.com*, 2010.02.10. <http://www.darkreading.com/attacks-breaches/aurora-attacks-still-under-way-investigators-closing-in-on-malware-creators/d/d-id/1132922> [2017.04.29.]
- „Honker Union Lands RMB 10 Mln Angel Funding”, *Netase Tech*, *marbridgeconsulting.com*, 2009.07.17. http://www.marbridgeconsulting.com/marbridgedaily/2009-07-17/article/27895/honker_union_land_rmb_10 mln_angel_funding [2017.04.17.]
- GRIMES, A. Roger: „Which country has the best hackers: Russia or China?”, *infoworld.com*, 2016.10.18. <http://www.infoworld.com/article/3132068/security/which-country-has-the-best-hackers-russia-or-china.html> [2017.04.29.]
- KURTZ, George: „Operation »Aurora« Hit Google, Others”, *community.mcafee.com*, 2010.01.14 <https://community.mcafee.com/external-link.jspa?url=http%3A%2F%2Fsiblog.mcafee.com%2Faurora.html> [2017.04.29.]
- LI, Zoe: „What we know about the Chinese army’s alleged cyber spying unit”, *edition.cnn.com*, 2014.05.20. <http://edition.cnn.com/2014/05/20/world/asia/china-unit-61398/> [2017.04.29.]
- McMILLAN, Robert: „Juniper Networks investigating cyber-attacks”, *computer-world.com*, 2010.01.15. <http://www.computerworld.com/article/2522709/>

networking/juniper--symantec-investigating-after-google-attack.html [2017.04.29.]

NAN, Wu: „From hackers to entrepreneurs: The Sino-US cyberwar veterans going straight”, *scmp.com*, 2013.08.21. <http://www.scmp.com/news/china/article/1298200/hackers-entrepreneurs-sino-us-cyberwar-veterans-going-straight> [2017.04.17.]

OUGH, TOM: „Anonymous: How the Guy Fawkes mask became an icon of the protest movement”, *independent.co.uk*, 2015.11.04. <http://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/anonymous-how-the-guy-fawkes-mask-became-an-icon-of-the-protest-movement-a6720831.html> [2017.04.29.]

PAGANINI, Pierluigi: „China vs Philippines, cyber war or hacktivism?”, *securityaffairs.co*, 2012.05.03. <http://securityaffairs.co/wordpress/4899/intelligence/china-vs-philippines-cyber-war-or-hacktivism.html> [2017.04.29.]

PIIPARINEN, Anni: „China's Secret Weapon in the South China Sea: Cyber Attacks”, *thediplomat.com*, 2016.07.22. <http://thediplomat.com/2016/07/chinas-secret-weapon-in-the-south-china-sea-cyber-attacks/> [2017.04.29.]

POLLOCK, Richard: „These Are The Hacker Groups Everyone's Watching Right Now” *dailycaller.com*, 2015.09.07. <http://dailycaller.com/2015/07/09/these-are-the-hacker-groups-everyones-watching-right-now/> [2017.04.29.]

„Top 5 Cyber Attack Types in 2016 So Far”, *Calyptix*, *calyptix.com*, 2016.08.01. <http://www.calyptix.com/top-threats/top-5-cyber-attack-types-in-2016-so-far/> [2017.04.29.]

Képek forrása

1. kép: Világbank 2017. <https://www.worldbank.org/>
2. kép: Worldometers 2017. <http://www.worldometers.info/>
3. kép: Daniele Pestilli 2013. “Unit 61398 - China's army of hackers”, *East Asia Gazette*, 2013.03.20. <https://asia-gazette.com/china/2013/2/unit-61398-chinas-army-hackers> [2019.04.25.]
4. kép: Tom Phillips 2013. “Unit 61398 - the featureless 12-storey building which houses one of the world's most dangerous and secretive

cyber-hacking operations”, *The Sydney Morning Herald*, 2013.02.20.
<https://www.smh.com.au/technology/unit-61398--the-featureless-12storey-building-which-houses-one-of-the-worlds-most-dangerous-and-secretive-cyberhacking-operations-20130220-2eqj4.html>
[2019.04.25.]

Ignácz Anita

Jeju a mészárlástól a béke szigetéig

Bevezetés

Jeju, Dél-Korea legnagyobb szigete, a Koreai-félszigettől délre található. A gyönyörű természeti kincseiről és romantikus jellegéről híres sziget kedvelt turisztikai célpont. Többek között a sziget közepén magasló 1950 méteres Hallasan és a vulkáni tevékenységnek köszönhetően létrejött barlangrendszerei is az UNESCO világörökség részeivé váltak, ahová özönlenek a helyi és külföldi turisták.¹

Ám Jeju nemcsak földrajzi, hanem történelmi szempontból is érdekes. A szigeten létrejött állam a XV. század elejéig önálló királyság volt, csak ezután vesztette el teljesen függetlenségét, és vált az akkori koreai állam, Joseon részévé.² Ám ezek után földrajzi helyzetéből adódóan hátrányos helyzetbe került, hiszen a vezető réteget, kulturális és gazdasági életet összpontosító központi területektől távol esett az ország szinte legdélebbi pontján található Jeju. A Joseon-korban például a kormány által kegyvesztett arisztokrata száműzöttek szigetévé vált, és volt olyan időszak, amikor törvényben korlátozták a szigetről való ki- és bejutást. Ez az állapot nem sokat változott az évek során, és valójában a turizmus virágzása mellett ma is ugyanúgy a periférián helyezkedik el.

Mindazonáltal sokan költöznek a szigetre a már megszokott nagyobb ázsiai városok nyüzsgésétől menekülve, akik békésebb, nyugodtabb életre vágnak. A mai Jejunak egy a békével kapcsolatos arculata alakult ki, ami első sorban a természeti adottságaiból ered, de a mai társadalom béke iránti erőteljes vágya is nagyban befolyásolja. A nyugodt, békés tengerpartok, erdők, mezők és dombok mellett a szigetnek több béke tematikájú parkja, múzeuma is van, valamint béke konferenciákat, fórumokat is tartanak ott évente.

¹ UNESCO, „Jeju Volcanic Island and Lava Tubes”, *whc.unesco.org*

² A Tamna Királyságnak nevezett jeju-i állam, habár csak a Joseon-korban (1392–1910) vesztette el hivatalosan függetlenségét, már a korábbi Három Királyság (i.e. I. század – i.sz. 668) és Goryeo (918 – 1392) idején is vazallusa volt a koreai államoknak. (Tommy TRAN, „In Search of »Tamna,« the Island Country”, *jimmunhak.wordpress.com*)

A béke ilyen fokú kihangsúlyozására hatással volt Jeju sötétebb XX. századi múltja, főleg az 1945-ös japán uralom alól való felszabadulás utáni időszak. A sziget leghírhedtebb XX. századi történelmi eseménye az ún. *jeju-i április 3-i incidens* néven hivatalossá vált eseménysorozat. Az *április 3-i incidens* nevét egy az 1948. április 3-án kitört felkelésről kapta, de valójában a mai, 2003 óta hivatalossá vált felfogás szerint 1947-től 1954-ig tartó hét éves elnyomásnak és vérengzésnek az időszakát jelöli. A hivatalos megfogalmazás szerint:

Az 1947. március 1-én történő rendőrségi lövöldözést kiindulópontnak számítva, a rendőrség és a szélső jobboldali szervezetek elnyomása, valamint az 1948-as dél-koreai választások ellen 1948. április 3-án a dél-koreai munkáspárt jeju-i részlege fegyveres felkelést indított, amely a Hallasan tiltott övezetének 1954. szeptember 21-i feloldásáig a munkáspárt felkelő csapatai és a hatóságok elnyomó csapatai közötti fegyveres harcokat eredményezett és egyben több ezer ártatlan civil halálát okozta.³

Az eseménynek több különböző neve volt a történelem során az adott kor politikai, társadalmi helyzetének és a különböző politikai álláspontoknak megfelelően.⁴ A történetek idején és az utána következő közel ötven éven keresztül hivatalosan kommunista, rendszerellenes felkelésnek, lázadásnak titulálták, és ennek hatására tilos volt róla beszélni. Maguk a jejuiak nagy része az elnyomó kormány elleni küzdelemnek, ellenállásnak tekintette, beleértve a külső befolyás, vagyis az amerikai katonai vezetés ellen fordulást is. A nyolcvanas évek végén kezdődő demokratizálódás következtében az események feltárására is egyre nagyobb hangsúly került. 2003-ban végül hivatalosan is elismerte a kormány a mérsárlást és a hivatásos erők túlkapását, és megszületett a hivatalos *jeju-i április 3-i incidens* elnevezés.⁵

Tanulmányomban az események felvázolásával szeretném bemutatni, hogy mekkora hatással volt ez a hét év a jejuiak életére, nemcsak a történetek idején, hanem az elkövetkezendő években egészen a mai napig.⁶

³ Jeju 4-3 Committee, *The Jeju 4-3 Incident Investigation report*, Jeju, 2003, 536.

⁴ Go Seong Man, „Jeju 4-3 damroneui hyeongseonggwa jeongchijeok jakyong”, *4-3gwa yeoksa*, Vol. 5 (2005), 346–372.

⁵ A jejuiak körében a hivatalos megnevezés helyett inkább a „4-3” elnevezés terjedt el, amiből egyrészt az esemény éveken át tartó tabuságát vonhatjuk le, hiszen egy töredékes, inkább sejtető megnevezésről van szó, valamint a koreaiak rövidítések iránti hajlamát is felfedezhetjük. A mai hivatalos elnevezés pontosságáról lehetne vitatkozni, hiszen egy sokkal összetettebb esemény hét éves időszakát jelöli egyetlen esemény dátumával. Viszont minden bizonnyal összetettsége az, ami miatt nem sikerült eddig sem megfelelő elnevezést találniuk a jeju-i szakértőknek.

⁶ Elsődleges forrásom a 2003-ban a Jeju 4-3 Bizottság által kiadott hivatalos riport (Jeju 4-3

Történelmi háttér

1910-től 1945-ig Korea a szomszédos Japán uralma alatt állt. A 36 évnnyi megszállás, habár megismertette Koreát a modernebb világgal a több száz éves elzárkózása után, a megszállt országokra jellemzően több szempontból is negatívan érintette az országot és természetesen Jejut is. A japánok által bevezetett különböző földreformok, adók, a természetes gazdasági szerkezet lerombolása és az ipar szabályozása miatt a jejuai társadalom egyre szegényebb lett.⁷ A gazdasági teher mellett Jeju stratégiai központi szerepe még jobban nehezített a helyzeten. Jeju Korea, Japán és Kína közötti elhelyezkedése miatt a történelem során földrajzi szempontból mindig is kiemelkedő szerepet töltött be. Ennek köszönhetően a második világháború kezdetén Japán egy stratégiai fontosságú erősített szigetet hozott létre Jejun, aminek a hatására a légierő, katonai bázisok és barlangok lepték el a szigetet. Mindezeknek az erősítőményeknek és bázisoknak a kiépítése nagy teher volt a jejuiak számára.⁸

1945. szeptember 2-án Japán hivatalos kapitulációjával véget ért a második világháború, és Koreát a 38. szélességi fok mentén az amerikai és szovjet megszállási területekre osztották. Dél-Koreába szeptember 8-án érkezett meg az amerikai hadsereg, amivel kezdetét vette az amerikai hadsereg védnöksége alatti kormányzás. Jejunak a központi területektől való távolságából adódóan csupán október vége felé kezdődött el a japán hadsereg deportálása a szigetről, míg az amerikai hadsereg csak november elején telepedett le és hozta létre a központi katonai vezetést.⁹ Emiatt Dél-Korea más területeihez képest Jejun sokkal tovább működött és jobban meg is erősödött a kapituláció után a rendfenntartó szerepet magához ragadó népi bizottság.¹⁰

A jejuai népi bizottság mérsékelt politikát folytató, széles társadalmi támogatottságot élvező autonóm szervezet volt.¹¹ Az új amerikai katonai vezetés mint hivatalos szervet nem ismerte el a bizottságot, de a közrend feltartása érdekében eleinte hajlandó volt együttműködni vele. Ekkoriban még háttérbe szorultak az ideológiai problémák, így az együttműködés sikeres volt, de idővel

Committee, *The Jeju 4-3 Incident Investigation report*, Jeju, 2003).

⁷ Jeju 4-3 Committee, *i.m.*, 98.

⁸ Jeju 4-3 Committee, *i.m.*, 61.

⁹ Jeju 4-3 Committee, *i.m.*, 66–67, 81.

¹⁰ A népi bizottságok az ország vidéki részein alakultak ki a Koreai Függetlenség Előkészítő Bizottságból, mely eleinte, a felszabadítás utáni időszakban a kormány szerepét vállalta magára (Jeju 4-3 Committee, *i.m.*, 76. Vö. CSOMA Mózes, *Korea. Egy nemzet, két ország*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2008, 34.)

¹¹ Jeju 4-3 Committee, *i.m.*, 72–74.

a hivatalos hatósági szervek és a népi bizottság, valamint a nép közötti ellentétek erősödni kezdtek, ezek pedig együtt az április 3-i felkeléshez vezettek.

Az ellentét egyik kiváltó oka az volt, hogy a japán megszállás alatt foglalkoztatott hivatalnokokat, rendőröket és katonákat újra vezető szerepbe helyezték. A megszállás alatti elnyomás és szegénység miatt a japánbarát vezetők visszahelyezése a nép elégedetlenségét hozta magával. Főleg mivel a felszabadulás után a koreai nép önálló, szuverén állam létrehozásában reménykedett.

A hatóságokkal való szembenállást a jejuiai politikai szervezetei és a sziget gazdasági helyzete is erősen befolyásolta.¹² A második világháború után a gyengébb jobboldallal ellentétben erős, jól szervezett baloldal jött létre a szigeten. Ez az erős baloldal pedig, más déli baloldali szervezetekkel szemben, erősen ellenezte az amerikai hadsereg védnökségét, vagyis maguknak a hatóságoknak a hatalmát. Ami a gazdaságot illeti, a vezetés nem volt képes jelentős megoldást találni a munkanélküliség, az alapvető árucikkek hiánya és a rossz termésátlagok problémáira, ami jelentős elégedetlenséget okozott. Mindezek mellett a Japánból hazatérő, erős nemzeti és társadalmi öntudattal rendelkező embereknek köszönhetően a jeju-i társadalom progresszív jellege megerősödött. Ez eleinte főleg a közoktatás fellendítése érdekében létrehozott iskolák és a diákmozgalmak terén érezte hatását.

A feszült politikai, társadalmi és gazdasági helyzetnek és a hidegháború felerősödésének következtében Jeju egyre kilátástalanabb helyzetbe került. A koreai nép számára a megszállás és a külföldi hatalmak felügyelete alóli felszabadulás, gazdasági stabilitás volt a legfontosabb, ezzel szemben a szövetséges hatalmak, így az ideiglenes katonai vezetés is, elsősorban az ideológiai problémán alapuló nemzetközi helyzetre koncentrált. A déli kormány is hozzájuk hasonlóan az északiakkal való ideológiai ellentétre figyelt. Ennek az alapvető érdekellentétnek a következtében alakult ki az 1947-től felerősödő konfliktus és a hét éven át tartó elnyomás időszaka.

Az április 3-i incidens eseményei

1947. március 1-én a jeju-i baloldal az 1919-es március elsejei tüntetésre emlékező gyűlést szervezett, mely az események hivatalos kiindulópontjává vált.¹³ Aznap közel 25-30 ezer ember gyűlt össze a békés utcai tüntetésnek is szervezett megemlékezésre. Egy baleset hatására azonban a tömeg felháborodva a rendőrség ellen fordult. A civilek reakcióját fenyegetésnek vevő rendőrség

¹² Jeju 4-3 Committee, *i.m.*, 98–99.

¹³ Az 1919-es Március Elsejei Mozgalom a japán uralom ellen szervezett függetlenségi mozgalom részeként kialakult felkelés volt, melyet a japán erők levertek. (CSOMA, *i.m.*, 28.)

belelőtt a tömegbe, aminek következtében hatan életüket veszítették. A történetek után a hatóságok csak a lövöldözés jogosságának a megindoklására koncentráltak, aminek hatására március 10-től általános sztrájk vette kezdetét. Közalkalmazottak, hivatalnokok, munkások, tanárok és diákok egyaránt részt vettek a sziget szerte elterjedő sztrájkban. A sztrájk mellett a nép kisebb demonstrációi és a hivatalos szervekkel szembeni ellenállásai miatt több összetűzésre is sor került. Ettől az időszaktól kezdve Jejut „vörös szigetnek” titulálták, mert az a téves nézet terjedt el, hogy a szigeten élők túlnyomó többsége baloldali nézeteket vall. A folyamatos zavargások miatt letartóztatások sorozata vette kezdetét, a sztrájkban résztvevő hivatalnokok nagy részét pedig eltávolították hivatalukból. Mindemellett a hatóságok, valamint a jobboldali fegyveres szervezetek egyre nagyobb erővel jelentek meg a szigeten, és terroiban tartották a lakosságot.¹⁴

Ilyen körülmények között a Dél-koreai Munkáspárt jeju-i pártja 1948. április 3-án 12 rendőrsőrt megátadást rendelt el. A támadás előtt a pártban egy fiatal, szélsőségesebb réteg vette át a vezetést, amelynek tagjai a radikálisabb lépések felé hajlottak. Az április 3-i támadással egy a hatóságok elleni felkelést és fegyveres harcokat kezdtek el, melynek fő célja a jobboldali szervek elnyomása valamint a választások elleni tiltakozás, egy egységes független Korea létrehozása és az amerikai hadsereg védnöksége elleni harc volt.¹⁵ A felkeléskor a gerilla csapatok mindössze körülbelül 350 fővel és gyenge fegyverzettel rendelkeztek (1. kép). A hatóságok azonban a vezető ideológiával szembemenő radikális fellépést nagy fenyegetésnek tekintették.

Válaszul a támadásra növekedett a rendőrök és a jobboldal tagjainak száma a szigeten, és idővel a hadsereg is belefolyt az eseményekbe. Mindezek ellenére április 28-án a kihelyezett ezredes és a gerillák vezetője sikeres béketárgyaláson vettek részt, és megegyeztek a 72 órán belüli fegyverletételben. Csakhogy a jobboldali fegyveres szervek és gerillák május elsején összetűzésbe keveredtek, aminek a következtében a béketárgyalást a kormány semmisnek tekintette.¹⁶ Ezek után a hatóságok erős ellencsapásra szánták el magukat, hogy leverjék a felkelőket. Az erős fellépés egyik oka a május 10-i választások voltak, amit azonban a baloldal sikeresen szabotált, és az egész országban egyedülként Jeju két választókörizetében érvénytelen eredménnyel zárult.¹⁷

¹⁴ HEO Yeong Seon, *Jeju 4-3eul mutnun neoege*, Seohaemunjib, Paju, 2014, 48–61.

¹⁵ Jeju 4-3 Committee, *i.m.*, 168.

¹⁶ „Orari-incidens” Jeju 4-3 Committee, *i.m.*, 198–200.

¹⁷ Jeju 4-3 Committee, *i.m.*, 212.

A választások után is folytatódott a gerillákat elnyomó hadművelet. A rendőrség, civil szervezetek és a hadsereg száma is nőtt, főleg nem jejuai származású tagokkal. Az idegen területekről érkező tagok nem ismerték jól a jejuai állapotokat, ami miatt a gerillaharcosokat és a civileket sokszor nem tudták megkülönböztetni, és egyre több civil áldozata lett a hadműveleteknek.

Jeju szigetének ebben a hét évében a legtöbb áldozatot követelő időszak 1948 októberétől 1949 márciusáig tartott.¹⁸ Ebben az időszakban a hatóságok az ún. falvakat felégető hadművelettel próbálta meg a gerilla csapatokat megsemmisíteni. Habár 1948 szeptemberére viszonylag enyhült a helyzet a szigeten, a hatóságok mégis a hadművelet mellett döntöttek. A nemzetközi ideológiai harcok, vagyis az Amerika és a Szovjetunió között kialakuló hidegháború nagyban befolyásolta a szigeten történeteket. A második világháború után a két felszabadító ország a Koreai-félszigetet két különböző ideológiájú területre osztotta fel. A külső beavatkozások és a félsziget felosztása miatt a belső konfliktusokat is, mint a jejuai, nagyban befolyásolta a nemzetközi helyzet. A jejuai lakosokat a kormány kommunistának, az „ország ellenségének” bélyegezte, miközben a többségük csupán a függetlenségért, saját emberi jogaiért próbált küzdeni. A baloldalnak tagadhatatlanul nagyobb volt a támogatottsága, mivel a japán uralom után a baloldalhoz közelítők próbálták megoldani a sziget és a nép problémáját. Alapjában véve azonban a lakosság nem rendelkezett meghatározó tudással a kommunizmusról vagy a szocializmusról, és a gerillaharcosok száma sem volt olyan nagy, mint amekkorának a kormány sokszor beállította. A hidegháborúra jellemző módon azonban még ezt a viszonylag kis mértékű ellenállást is óriási fenyegetésnek vélte a hatóság, aminek a teljes megszüntetéséig nem félt erőszakos eszközökkel fellépni.

A hadművelet belső okaként a Koreai Köztársaság 1948. augusztus 15-i kikiáltását lehet megemlíteni. Az újonnan megalakult kormány legitimitásának bizonyítása miatt feladatának érezte az ellenséges ideológiáért harcolók leverését. Magának a kormánynak a hatalma akkor még nem volt erős, és október-november folyamán több katonai felkelésre került sor, ami még inkább fokozta az országban uralkodó feszült helyzetet.¹⁹

A hadművelet érdekében 1948 októberében a jejuai hadsereg és rendőrség is növelte létszámát, valamint október 18-án blokád alá helyezték a tengerpartot. Október 20-tól a hadsereg új ezredese az engedéllyel nem rendelkezők számára kijárási tilalmat rendelt el a parttól számított 5 km-en belül élő

¹⁸ Jeju 4:3 Committee, *i.m.*, 537.

¹⁹ Jeju 4:3 Committee, *i.m.*, 241.

területekre (3. kép). Mindezek mellett egy jobboldali szélsőséges szervezet, az „északnyugati ifjúsági szervezet”²⁰ is megerősödött a szigeten, sőt a rendőrségbe és a hadseregbe beépülve még nagyobb hatalomra tett szert. 1948. november-decemberében közel ezer fővel nőtt a Jejun tartózkodó ifjúsági szervezeti tagok száma, ami növelte a vérengzés mértékét.²¹

November 17-én statáriumot hirdettek ki a sziget egész területére. A statárium kihirdetésével egy időben november közepe felé kezdetét vette a hatóságok tisztogató hadművelete. A hadművelet lényege a sziget most már tiltott belső területeire menekült gerillák megsemmisítése volt, többek között az őket segítő falvak felégetése által. A belső területeken élő lakosságnak megparancsolták, hogy hagyják el házaikat és a tengerparti területekre vonuljanak le. Csakhogy sokaknak nem volt hová menniük, így többen vonakodtak elhagyni az otthonukat. A gerillaharcosokon kívül a civilek meghatározó része sem hagyta el ezeket a belső területeket, az ottani erdőkben, barlangokban letek menedékre, és várták, hogy elmúljon a veszély. A hatóságok azonban a tiltott területen fellelt minden embert gerillának tekintettek, és megkülönböztetés nélkül végezték ki az útjukba kerülőket.²²

A szigeten kialakuló káosz mértékét jól mutatja, hogy nem csak a belső területeken, de a tengerparti részekben élő civilek közül is sokan a vérengzés áldozatává váltak. Azért is bezárattak, megkínóztak vagy kivégeztek embereket, ha valakinek egy családtagja hiányzott, elmenekült, vagy ha a gyanúja is felmerült, hogy köze volt a felkeléshez. Ez idő alatt a gerillák is tovább harcoltak, rendőrörsöket és jobboldali szimpatizánsokat támadtak meg. Az ő pusztításuk természetesen közel sem volt olyan mértékű, mint a hatóságoké, ezért, habár sokan a gerilláktól is féltek, a rendőrökben és a hadseregben még kevésbé bíztak.

A tisztító hadművelet 1949. március elejéig tartott, ezután egy enyhébb időszak vette kezdetét. Habár még sokan bujkáltak a belső területeken, az áldozatok száma csökkent, és a gerillák ereje is gyengült, főleg miután június 7-én kivégezték akkori vezetőjüket.²³

Az 1950. június 25-én kirobbanó koreai háború az egész Koreai-félszigetet megrendítette. Jeju ugyan nem vált a háború színterévé, de annak hatására

²⁰ Az északnyugati ifjúsági szervezet (서북청년단/seobukcheongnyeondan, röviden 서청/seocheong) egy az 1946-ban alakult, főként Észak-Koreából a déli országrészre menekült fiatalokból álló szélsőjobboldali szervezet volt. (Jeju 4-3 Yeonguseo, *Pillemotgul, geu keuth eobnun eodum sogeseo*, Hanul, 2013, 271.)

²¹ Jeju 4-3 Committee, *i.m.*, 306–307.

²² Jeju 4-3 Yeonguseo, *Pyeonghwawa ingwoneui seongji, Jejusi*, Jeju, 2006, 39–44.

²³ Jeju 4-3 Committee, *i.m.*, 333.

katonai kiképzőtáborot telepítettek oda, és rengeteg koreai menekült a háború elől a szigetre. Ráadásul újabb bebörtönzési áradat vette kezdetét, és a háború miatt ismételten kialakult feszült helyzetben a kormányellenesnek vélt személyeket hamar bebörtönözték, és sokakat ki is végeztek.²⁴

A gerillaharcosok támadásai ekkoriban ismét megerősödtek, de a hadsereg és a rendőrség leverte őket. 1954-re már nagyon kevesen maradtak, így 1954. szeptember 21-én végül feloldották a belső területek, vagyis a Hallasan zárlatát, és hivatalosan is véget ért a hét éves incidens.

Következmények

Az 1947-től 1954-ig tartó hét éves időszaknak Jeju akkori lakosságának egytizede az áldozatává vált. Az eddig bejelentettek száma 14231 fő, de becslések szerint ez a szám elérte a közel 30 ezer főt.²⁵ A kivégzettek többsége, vagyis több mint 70%-a férfi volt, de közöttük voltak gyerekek és idősek is, és mellettük nők is ugyanúgy elszenvettségűek voltak a hét éves időszaknak.²⁶ Az áldozatok mintegy 80%-a az 1948. októbere és 1949. márciusa alatt végrehajtott hadműveletekben vesztette életét.²⁷ Rengetegen haltak meg például falvak felégetése közben, csoportos kivégzésekben, vagy a menekültek családjainak üldöztetésekor. A túlélők közül sokan voltak, akik börtönből szabadultak, kínzásokon estek át. A viszonylag szerencsésebbek visszaemlékezéseit olvasva pedig rengeteg olyan történettel találkozhatunk, melyben napokon, heteken, olykor hónapokon át bujkáltak az erdőkben, barlangokban embertelen körülmények között.²⁸

1954 után sokaknak mindent újra kellett kezdeniük, mivel házak, sőt egész falvak váltak a földdel egyenlővé. Közel 300 falu 40 ezer háza lett lerombolva, melyből 84 „elveszett faluvá” vált, és soha nem építették újjá.²⁹ Ráadásul a hét éves időszakot gazdasági recesszió követte, melyen csak nehezített az a társadalmi megkülönböztetés, mely az eseményben résztvevőket, vagy családtagjaikat

²⁴ Jeju 4-3 Committee, *i.m.*, 340–341.

²⁵ A 2017. márciusi adatok szerint a hivatalosan elfogadott és leellenőrzött szám 14231 fő, de a bejelentett áldozatok száma eléri a 15483 főt, akik közül 10890 fő vesztette életét, 4046 fő eltűnt, 245 fő szenvedett maradandó sérüléseket és 302 fő börtönbe került. (Belügyminisztérium Történelmi Bizottsága, „Jeju 4-3 Incidens áldozatlista”, <http://pasthistory.go.kr>)

²⁶ Jeju 4-3 Committee, *i.m.*, 370.

²⁷ Jeju 4-3 Committee, *i.m.*, 538.

²⁸ Jeju 4-3 Yeonguseo, *Ijesa malhaemsuda* 1,2, Hanul, 1989; Jeminilbo 4-3 chwijaeban, *4-3eun malhanda V.*, Jeonyewon, 1998.

²⁹ Jeju 4-3 Committee, *i.m.*, 376, 518.; Jeju 4-3 Je 50 chunyeon hagsul munhwasaebchujinwiwon-hoei, *Irheobeorin maeurul chajaseo*, Hagmins, 1998. 16–20.

érintette.³⁰ Ezek a személyek nagy eséllyel hátrányt szenvedhettek az oktatás vagy a munka területén, és ez a fajta megbélyegzés azon a közel negyven éven át tartott, amíg beszélni sem lehetett az eseményekről.

Az első koreai elnök Syngman Rhee hatalomvesztésekor, 1960 áprilisa után azonnal sor került az első igazságot felderítő próbálkozásokra. Ekkor indultak az első kutatások és a szemtanúk kikérdezése. 1961 májusában azonban hatalomra jutott Park Chung-hee, akinek a katonai diktatúrájában nem volt helye egy baloldali felkelésből kiindult esemény és az az alatt végbement hatósági túlkapasok feltárására. Emiatt az ő és az őt követők vezetése alatt megint az 1960 előtti megítélés nyert teret.³¹

A nyolcvanas évek végén kezdődött demokrácia felé való törekvések idején egyre nagyobb figyelmet kaptak az esemény feltárásáért küzdők törekvései. Az 1990-es években egyre több minden derült ki az incidensről, 1992-ben például felfedezték az egyik barlangot, melyben legalább 11 civil vesztette életét a hatóságok 1949-es hadjárata során.³² A folyamatos kutatómunka ellenére csak 2000-ben kezdődtek meg a hivatalos vizsgálatok, miután elfogadták az eseményhez kapcsolódó törvényt.³³ 2003-ban adták ki végül a hivatalos riportot és ezzel egy időben az akkori államfő bocsánatot kért az áldozatok hozzátartozóitól. 2014-ben pedig április 3-át hivatalos nemzeti évfordulónak nevezték ki.

A kétezres évektől már szabadabban lehetett az incidensről beszélni, megemlékezéseket és konferenciákat azóta is évente rendeznek róla. Mindazonáltal a mai napig megoldatlan, lezáratlan eseménynek tartják, melynek számos nem tisztázott eleme van. A fel nem fedett részletek és az emberekre tett óriási hatása miatt a téma a mai napig foglalkoztatja a sziget társadalmát, és hatására a béke iránti vágy kihangsúlyozása is megerősödött a szigeten. Már magában az április 3-i incidenst bemutató múzeum és park nevében is megtalálható béke szó is ezt bizonyítja.³⁴ Az eseménytől valójában független béke fesztiválokat, fórumokat³⁵

³⁰ Jeju 4-3 Committee, *i.m.*, 496–500.

³¹ YANG Jeong Sim, „Jeju 4-3 hangjaengeui gieoktujaeng”, *Sarim*, Vol.25(2006), 275–305. 276–282.

³² Darangsi barlang Jeminilbo 4-3 chwijaeban, *4-3eun malhanda II.*, Jeonyewon, 1994, 355.

³³ 제주4·3사건 진상규명 및 희생자 명예회복에 관한 특별법 (Jeju 4-3 sageon jinsangkyumyeong mit huisaengja myeongboke gwanhan teukbyeolbeob) The Special Law for Investigation of Truth about the Jeju 4-3 Incident and Honoring Victims (www.law.go.kr)

³⁴ 제주4·3평화공원 (Jeju 4-3 pyeonghwakongwon) Jeju 4-3 Peace Park, 제주4·3 평화기념관 (Jeju 4-3 pyeonghwaginyeomgwan) Jeju April 3 Peace Memorial Hall, 제주4·3평화재단 Jeju 4-3 Peace Foundation.

³⁵ Például az évente megrendezett Jeju Forum for Peace & Prosperity, amelyen több ország vezető személyiségei, politikusai vesznek részt. (<http://jejuforum.or.kr>)

is rendszeresen rendeznek a szigeten, melyek habár közvetlenül nem kapcsolódnak az eseményhez, de a megrendezésükre mindenképpen hatással volt és van is a mai napig a sziget történelme.

Felhasznált irodalom

- CSOMA Mózes, *Korea. Egy nemzet, két ország*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2008.
- Go Seong Man (고성만): „Jeju 4.3 damroneui hyeongseonggwa jeongchijok jakyong” (제주 4.3 담론의 형성과 정치적 작용[Jeju 4.3 vita kialakulása és politikai hatása]), *4.3gwa yeoksa*, Vol. 5 (2005) 346–372.
- HEO Yeong Seon (허영선): *Jeju 4.3eul mutneun neoeye* (제주4.3을 묻는 너에게 [Neked, aki a Jeju 4.3-ról kérdezel]), Seohaemunjib, Paju, 2014.
- Jeju 4.3 Committee: *The Jeju 4.3 Incident Investigation report* (제주4.3사건 진상 조사보고서 Jeju 4.3 sageon jinsangjosabogoseo), Jeju, 2003.
- Jeju 4.3 Yeonguseo (제주4.3 연구소): *Pillemotgul, geu kkeuth eobneun eodum sogeseo* (빌레못굴, 그 끝 없는 어둠 속에서 [Pillemotgul, a végtelen sötétségben]), Hanul, Jeju, 2013.
- Jeju 4.3 Je 50 chunyeon hagsul munhwasaneobchujinwiwonhoei (제주4.3 제50주년 학술·문화산업추진위원회), *Irheobeorin maeurul chajaseo* (잃어버린 마을을 찾아서 [Az elveszett falvak nyomában]), Hagminsa, Jeju, 1998.
- Jeju 4.3 Yeonguseo (제주4.3 연구소): *Ijesa malhaemsuda 1,2* (이제사 말렘수다 1,2 [Most már elmondhatjuk 1, 2]), Hanul, 1989.
- Jeju 4.3 Yeonguseo (제주4.3 연구소): *Pyeonghwawa ingwoneui seongji, Jejusi* (평화와 인권의 성지, 제주도[A béke és emberi jogok szentélye, Jeju]), Jeju, 2006.
- Jeminilbo 4.3 chwijaeban (제민일보4.3취재반): *4.3eun malhanda II.* (4.3은 말한다 II. [4.3 története II.]), Jeonyewon, Jeju, 1994.
- Jeminilbo 4.3 chwijaeban (제민일보4.3취재반): *4.3eun malhanda V.* (4.3은 말한다 V. [4.3 története V.]), Jeonyewon, Jeju, 1998.
- YANG Jeong Sim (양정심), „Jeju 4.3 hangjaengeui gieoktujaeng” (제주4.3 항쟁의 기억투쟁 [Harc a jeju 4.3 felkelés emlékezetéért]), *Sarim*, Vol.25 (2006), 275–305.

Internetes források:

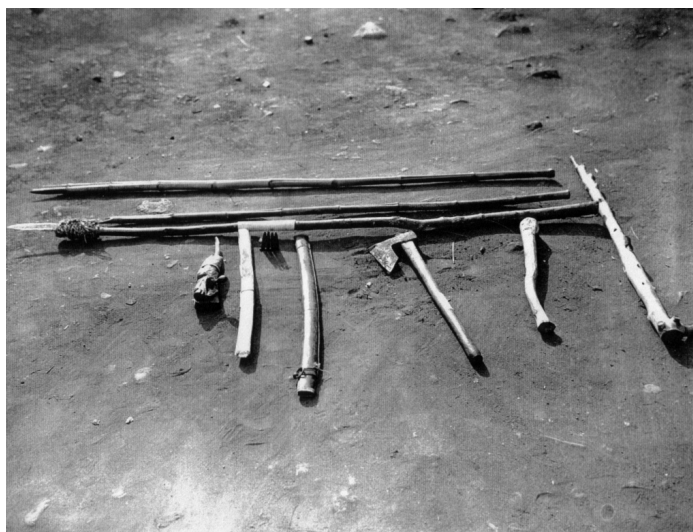
Belügyminisztérium Történelmi Bizottsága: „Jeju 4-3 Incidens áldozatlista”, <http://pasthistory.go.kr>, <http://pasthistory.go.kr/cop/bbs/selectBoardArticle.do> [2017.04.22.]

National Law Information Center: „The Special Law for Investigation of Truth about the Jeju 4-3 Incident and Honoring Victims”, www.law.go.kr, 2016.05.29, <http://www.law.go.kr/LSW/lsc.do?menuId=0&p1=&subMenu=1&searchName=LicLs%2C0&query=4.3#undefined> [2017.04.22.]

TRAN, Tommy: „In Search of “Tamna,” the Island Country”, jinmunhak.wordpress.com, 2012.06.18. <https://jinmunhak.wordpress.com/2012/06/18/in-search-of-tamna-the-island-country/> [2017.04.26.]

UNESCO, „Jeju Volcanic Island and Lava Tubes”, whc.unesco.org, <http://whc.unesco.org/en/list/1264> [2017.04.22.]

Képek

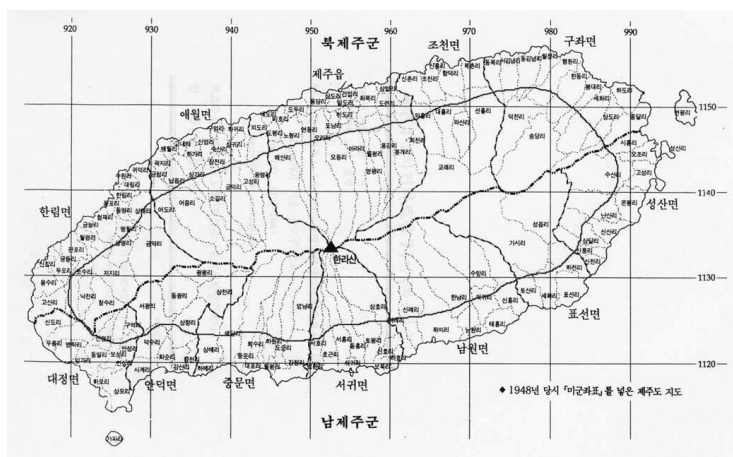
1. kép

A dél-koreai munkáspárt jeju-i részleg felkelőinek fegyverzet
(Jeju 4-3 Committee: *The Jeju 4-3 Incident Investigation report*, Jeju, 2003.)

2. kép

Hegyvidéki területekre menekült jeju nők és gyerekek 1948 májusában
(Jeju 4.3 Committee: *The Jeju 4-3 Incident Investigation report*, Jeju, 2003.)

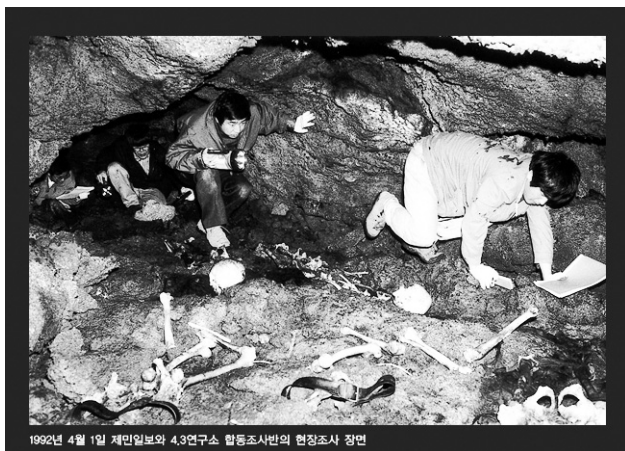
3. kép

Az 1948. október 20-án hatályba lépő kijárási tilalom területének becsült határa, a parttól 5 km-re
(Eredeti térkép forrása: Jeju 4.3 Committee: *The Jeju 4-3 Incident Investigation report*, Jeju, 2003.)

4. kép

Az egyik menedéknek használt barlang belseje (saját kép)

5. kép

A Darangsi barlang feltárása 1992-ben

(Jejusori: „Darangsi barlang”, www.jejusori.net, 2008.03.31

<http://www.jejusori.net/news/articleView.html?idxno=45223>) [2017.04.29.]

Mohácsi Eszter Enikő

A koreai háború traumájának feldolgozási kísérletei a koreai irodalomban

Bevezetés

A koreai irodalomról Magyarországon viszonylag keveset tudunk és kevés szó esik róla. Osváth Gábor *A koreai irodalom rövid története*¹ című könyvén kívül nem született eddig átfogó tanulmánykötet, és elenyésző számú mű érhető el magyarul; ezek is túlnyomórészt versek, mesék vagy novellák, és kifejezetten kevés nagyepikai mű fordítása jelent meg magyarul. Ennek nyilvánvalóan több oka lehet, egyrészt például Korea földrajzi és gazdasági helyzete. Az, hogy ennyire ugrásszerűen megnőtt az érdeklődés Dél-Korea kulturális értékei iránt, egy új keletű jelenség, amely részben összefügg Korea gazdasági szerepének növekedésével, részben pedig azzal a nagyon is tudatos imázsépítéssel, amely a popzenén és a sorozatokon át igyekszik átformálni a szigetország képét.² Ugyanakkor Dél-Korea irodalma a vizuális és zenei kultúrához képest kevésbé népszerű, amely főleg azzal a ténnyel magyarázható, hogy nagyon jelentős a történelmi háttér jelenléte a művekben, és – kivéve a XXI. századi, kortárs műveket – nagy részük nehezen érthető vagy átélhető, ha az olvasó nem rendelkezik megfelelő háttérismeretekkel. Ehhez hozzájárul még, hogy a koreai irodalom jelentős része igen nyomasztó: vagy a szegénység, tehetetlenség és a gazdagok általi kizsákmányolás, vagy a japán megszállás miatti kétségbeesés a témája a legtöbb modern műnek, a klasszikusok esetében pedig annyira eltérők a műfajok és stílusirányzatok, hogy a koreai kultúra behatőbb ismerete nélkül nem keltik fel a közönség érdeklődését.

Mindazonáltal a koreai háború utáni irodalom, amely részben a háborúra, részben a diktatúrára reflektál, számottevőbb érdeklődésre tarthat számot. Egyrészt történelmileg is egy hozzánk, mai olvasókhöz közelebb álló korszakról

¹ OSVÁTH GÁBOR, *A koreai irodalom rövid története*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2016.

² Bővebben ld.: Euny HONG, *The Birth of Korean Cool*, Picador, New York, 2014.

van szó; a koreai háború, ha részletesen nem is tárgyalják, mindenképp említésre kerül a középiskolai tananyagban, ráadásul Magyarországnak is volt közvetlen kapcsolata Észak-Koreával. Emellett a korszak irodalmi műveinek fő témái Magyarországot és általában a XXI. század emberét is érintő kérdéseket (én és a másik; kettéosztottság; elnyomás és szabadság; kollektív, történelmi trauma és egyéni trauma vetületei, stb.) vet fel. Írásom egy konkrét regény, Hvang Szok-jong³ *A vendég* 손님⁴ című, a koreai háborúhoz kapcsolódó műve kapcsán vizsgálja a kollektív trauma irodalmi megjelenítésének módjait és a trauma kezelésének lehetőségeit – legalábbis egy, az irodalom által létrehozott fiktív térben és időben.

A koreai irodalom a koreai háború után

A japán megszállás végével Korea nagy része euforikus örömmámorban úszva ünnepelte régen áhított függetlenségét; sajnos azonban ez a kezdeti lelkesedés és optimizmus nem tartott sokáig. A jaltai egyezmény hozadékaként a Koreai-félsziget déli részét amerikai, északi részét pedig (a mai Észak-Koreát) szovjet csapatok szállták meg, a 38. szélességi kör mentén két részre osztva az országot. Egy rövid, hároméves átmeneti időszak után pedig végül hivatalosan is létrejött a két különálló ország. Az ENSZ utasítására 1948 májusában demokratikus választásokat írtak ki, és amerikai mintára délen kikiáltották a Koreai Köztársaságot, északon pedig szovjet mintára létrejött a Koreai Népi Demokratikus Köztársaság. Mindkét fél a kezdetektől elégedetlen volt ezzel a felosztással, és nyilvánvaló volt, hogy ez a rendszer nem lesz sokáig fenntartható. 1950. június 25-én meg is indult a támadás Északról, kínai és szovjet beleegyezéssel. Ezzel vette kezdetét a hároméves koreai háború, amely – az ország populációját tekintve – mérhetetlen veszteségekkel járt: északon kb. 2 millió áldozatot követelt (a 8 milliós lakosságból), délen pedig 1 milliót a 15 millió fős lakossághoz képest; gyakorlatilag nem volt olyan család, akiket ne ért volna veszteség.⁵

Miután jelenleg szabadon lehet írni a háborúról, látható, hogy egy, az egész országot érintő kollektív traumáról beszélhetünk, amelyet csak tovább súlyosbít az ország kettéosztottságának mindmáig megoldhatatlannak tűnő problémája.

³ A koreai tulajdonnevek átírásában a magyar átírás szabályait követtem, kivéve akkor, ha már jelent meg a szerző magyar kiadásban; ez esetben a hivatalos kiadásban megjelent formát használok.

⁴ Hvang Szok-jong, *Szonnim [A vendég]*, Csangdzsagva Bipjongsa, Szöul, 2001.

⁵ Bruce CUMINGS, "Foreword", *The Red Room – Stories of Trauma in Contemporary Korea*, University of Hawaii Press, Honolulu, 2009, vii–xii. ix.

Erre reflektálnak a korszak irodalmi művei is, melyeknek központi témái egyrészt maga a politikai kettéosztottság és ennek az egyéni vetülete (rengeteg család veszítette rokonait szem elől a határ túloldalán), valamint a konkrét pusztítás és annak gazdasági, társadalmi hozadékai; másrészt az az ideológiai harc, amely részben okozta, részben követte a háborút. A kommunizmus eszméje és követői ellen valóságos boszorkányüldözés indult meg délen, az eszmékkel szimpatizálók családtagjai pedig egy életre megbélyegzetté váltak; a határ túloldalán lévő ország mint ellenség képe pedig sokáig meghatározó volt – talán még most is az – a közbeszédben, mindkét Koreában. Ezáltal a művek nagy része tragikus hangvételű és realizmusra törekszik, ugyanakkor a pusztítás és kilátástalanság mellett gyakran megjelenik egyrészt a nők önfeláldozó szerep-tete, másrészt a megbékélés lehetősége.

A teljesség igénye nélkül a korszak néhány kultikus írója: Pák Ván-sza 박완서, Yi Mun-yol 이문열, Jun Hung-gil 윤홍길 és Csan Kvang-jong 전관용, de említhetnénk a magyar nyelvre is lefordított művekkel is büszkélkedhető Hvang Szun-von 황순원 vagy Ri Hocshol 이호철 szerzőket is. Az elsőként említett Pák sok szempontból érdekes és egyedi figurája a XX. század második felének a koreai irodalmi életben: a női írók ugrásszerűen megnőtt népszerűsége részben vele kezdődött; a mai Észak-Korea a szülőföldje; kisgyermekként átélte a japán megszállást és Szöulba költözésekor a szegénységet; ő maga Szöulban élte át a koreai háborút, miközben lelkileg és szellemileg teljesen összetört bátyját próbálták (sikertelenül) bűjtatni; a bátyja halálát követően az édesanyja vesztette el életkedvét, és Pák próbált gondoskodni kettejükéről, míg végül férjhez nem ment. Első életrajzi ihletésű regényét – *A meztelen fa* 나무 – már negyvenévesen publikálta, és azonnal rendkívül népszerűvé vált. Magyarul megjelent novelláskötete⁶ elsősorban a koreai háborúhoz kapcsolódó novellákat tartalmaz, de feltűnik benne társadalomkritika is: a háború és az azt követő diktatúra traumája mellett Pák érzékeny reagált az erősen patriarchális kultúrában a nőkkel kapcsolatos társadalmi kérdésekre, valamint szigorú kritikát fogalmazott meg nem kevés művében a materialista, jóléti társadalomról, amelyhez – ironikusan – saját magát is tartozni vélte.⁷

A megbékélés lehetőségét veti fel többek között Hvang Szun-von *Daru* 달랑 című novellájában,⁸ ahol két gyerekkori barát kerül ellentétes oldalra, akik

⁶ PÁK Ván-sza, *Annak az ősznek három napja*, Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2007.

⁷ PAK Wanso, *My Very Past Possession and Other Stories*, M. E. Sharpe, Armonk, New York, 1999.

⁸ HVANG Szun-von, *Kagylóhéjak*, Ráció Kiadó, Budapest, 2005, 101–106.

felnőttként fogolyként és örként találkoznak ismét; a déli őr végül szökni engedi régi barátját, visszaemlékezve arra a gyerekkori élményre, amikor ők ketten engedtek szökni egy darumadarat, nehogy a társaik bánthassák az állatot. A szimbolikus cím egyértelműen egy békés, erőszakmentes jövőképet vázol fel. Különösen izgalmas Jun Hung-gil *Az esős évszak* 장마⁹ című novellája, ahol két nagymama áll ellentétes oldalon: együtt élnek és nevelik a közös unokát, miközben az egyikük fia a déli oldalon harcol, a másikuké pedig gerillaként az északiak oldalán. A novella az unoka szemszögéből követi az eseményeket, aki csak érzékeli a fokozódó feszültséget, miután a déli oldalon harcoló nagybátyját északi gerillák ölik meg. A csokoládé csábításának engedve végül elárulja a rendőröknek, hogy gerillaharcos nagybátyja látogatóba szokott jönni; akit ezek után el is kapnak és hamarosan kivégeznek. A novella végén a halott fiú kigyó képében tér vissza (ezzel a koreai sámánizmus hitvilágát is beemeli a történetbe a szerző), és a két nagymama végül megbékél egymással. A nagymamák ábrázolása mint a két Korea metaforája akár didaktikus is lehetne, de a szerző finoman és érzékenyen ír a problémáról, részben a narrátor perspektívája miatt is, így a novella valóban drámai és feszültségekkel teli marad. Időben később játszódik Ri Munjol *Találkozás az öcsémmel* 아우와의 만남¹⁰ című novellája, ahol a narrátor a sok éve északra emigrált apját próbálja felkutatni, azonban apja halála miatt már csak féltestvér öccsével találkozhat, akivel szimbolikus halotti szertartást tartanak apjukért. A két testvér ugyan fokozatosan megismeri egymást, és őszinte testvéri szeretet ébred közöttük, ugyanakkor a novella felhívja a figyelmet a két ország közötti hatalmas gazdasági és gondolkodásbeli különbségre, amely jelentős mértékben megnehezíthet majd egy esetleges egyesülést. Végül a túlnyomó részt tragikus színezetű művek között érdekes színfolt Csan Kvang-jong *Ri kapitány* 거베단 리¹¹ című ironikus hangvételű írása, ahol egy ügyeskedő orvos életútját követhetjük nyomon, aki minden rezsimben sikeres tud maradni: a japán megszállás alatt japánokat kezel, '48 után északon a szovjet tisztek gyógyításából nyerészkedik, délre szökését követően pedig jól menő orvos lesz, és már azt fontolgatja, engedélyezze-e a lánya házasságát egy amerikaival. A szerző egy kaméleonhoz hasonlítja főhősét, akit egyszerre mutat visszataszítóknak és – végső soron – esendőnek.

⁹ Heung-gil YUN, *The Rainy Spell*, Jimoondang Publishing Company, Seoul, 2002.

¹⁰ Yi Mun-yol, *An Appointment with My Brother*, Jimoondang Publishing Company, Seoul, 1994.

¹¹ Kwangyong CHON, „Kapitan Lee”, *Flowers of Fire: Twentieth-Century Korean Stories*. University of Hawaii Press, Honolulu, 1974, 319–347.

Hvang Szok-jong munkássága és *A vendég*

Hvang (1943) egy méltán ismert és elismert kortárs koreai szerző: mind élete, mind munkássága kiemelt érdeklődésre tart számot, és közéleti személyiségként is rendszeresen fellép különböző rendezvényeken. Már gyerekkora óta írónak készült, általános iskolásként nyert először irodalmi díjat. A Dongguk Egyetemen filozófia szakos diplomát szerzett, azonban elsősorban politikai aktivistaként munkálkodott a '60-as, '70-es években, és részt vett a '80-as kvangdzsui felkelésben is. A vietnámi háborút is megjárta, ahol „félszívrrel” dolgozott az amerikaiak oldalán – feladata a halottak eltakarítása volt. Ezek a háborús élményei adták az alapját az 1985-ben megjelent *A fegyverek árnyéka* 무기의 그늘¹² című regényének. Művei érzékenyen reflektálnak a kor problémáira; különösen híres a *Szampó felé tartó út* 삼포 가는길¹³, amely a hirtelen jött fejlődéssel járó áldozatokra mutat rá, és annak pszichés következményeit tárgyalja.

A szerző 1989-ben egy demokratikus mozgalom képviselőjeként Észak-Koreába látogatott; utána azonban négy évig nem mert hazatérni, mivel ez bűncselekménynek számított, így az Egyesült Államokban és Németországban élt vendégelődőként. Éppen Németországban tartózkodott, amikor ledöntötték a berlini falat, s ez az élménye jelenik meg a 2000-ben kiadott *A régi kert* 오래된 정원¹⁴ című regényében is. 1993-ban, hazatérése után, hétéves börtönbüntetésre ítélték, s csak 1997-ben kapott kegyelmet. Elsősorban a börtönben eltöltött időszakról szól a fent említett *A régi kert* című regénye, amelynek fiktív narrátora húsz évet tölt politikai elítéltként börtönben. A közvetlenül ezután, 2000-ben kiadott regénye *A vendég*,¹⁵ amely a koreai háború kitörésének ötvenedik évfordulójára készült, és egy újdonságnak számító módon, a mágikus realizmus narratív eszközeivel élve mutatja be a háború egy részét, valamint a koreai sámánizmuson keresztül egy lehetséges módot vázol fel a békés együttélésre.

A regény azonnal felháborodott kritikát váltott ki mind Észak-, mind Dél-Koreában, ugyanis nem követi egyik ország a koreai háborúról alkotott hivatalos narratíváját sem. Egy – Koreában legalábbis – újfajta megközelítést teremtette meg a történelmi regényeknek, azon belül is a kettészakadásról szóló

¹² Angol fordítás: HWANG Sok-Yong, *The Shadow of Arms*, Seven Stories Press, New York, 2014.

¹³ Kétnyelvű kiadás: HWANG Sok-Yong, *The Road to Sampo*, ASIA Publishers, Seoul, 2012.

¹⁴ Angol fordítás: HWANG Sok-Yong, *The Old Garden*, Seven Stories Press, New York, 2009.

¹⁵ Angol fordítás: HWANG Sok-Yong, *The Guest*, Seven Stories Press, New York, 2008.

történelmi regényeknek. Ez lényegében egy külön műfaji kategória lett, a 분단 소설 (bundanszoszol). Miközben újrakonstruált egy valós és jól dokumentált történelmi eseményt, a Hvanghe megyei Sincshonban elkövetett mészárlásokat az elkövetők és az áldozatok szemszögéből egyaránt, mindezt a fantasztikum bevonásával tette, amely lehetőséget teremtett a közvetlen párbeszédre a két oldal, a két eszme képviselői, valamint élők és holtak között. S mindezt tette „egy képzeletbeli helyen, megszabadítva az időtől”.¹⁶ A mágikus realizmus narratív módjának köszönhetően az élők nem emlékeznek a múltbeli eseményekre, hanem közvetlenül újraélik azt, és valóban találkoznak az akkori áldozatokkal vagy épp elkövetőkkel; a sok egyes szám első személyű narráció, valamint a regény polifonikus struktúrája pedig egy realiztikus és autentikus hangvételt teremt, amelynek a hatására az olvasók is közvetlenül részeseivé válnak a „kollektív örületnek”¹⁷ a résztvevőkön keresztül. Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy a fantasztikum célja semmiképpen sem a menekülés a valóság elől, sőt, éppen ellenkezőleg: Hvang lényegében „félredobja a realizmust, hogy közelebb kerüljön a valósághoz”.¹⁸ A szerző a regény előszavában¹⁹ is hangsúlyozza, hogy számára fontos a különböző hangok egyenértékű megjelenítése, illetve szeretné elkerülni azt a csapdát, hogy a koreai háborút az Én és az idegen „Másik” szemszögén keresztül mutassa be. Ehhez hívja segítségül a koreai sámánizmust, a szigetország legősibb hiedelemrendszerét, és egy minden koreai számára ismert sámánszertartás kellékeit: a holtak megidézésének segítségével és a változó narrátorokon át mindenki hasonló esélyt kap arra, hogy elmondja a sérelmeit, míg a szerző igyekszik semleges maradni. Tulajdonképpen a holtak megjelenése és az élőkkel folytatott párbeszédük egyáltalán nem szokatlan a koreaiak számára, hanem az ősi kultúrájuk része.²⁰ Így erre a hagyományra támaszkodik a szerző az országot kettészakító idegen ideológiák ellen.

Érdeemes részletesebben megvizsgálni, hogyan használja Hvang a mágikus realizmust, illetve a sámánizmus eszköztárát; segítségükkel hogyan mutatja

¹⁶ DZSUNG Hong-szop, “Ijagiro Puroton Joksava Sinhvahvatón Ijagi: Hvang Szok-jongi Szonnimkva I Csong-dzsuni Sinhvarul Szamgin Som” [„Történetnek hívott történelem és mítosszá vált történet: Hvang Szok-jong A vendég és I Csong-dzsun A legendát elnyelő sziget című regénye”], *Silcsonmunhak*, 2003/8, 312–332, 275.

¹⁷ JANG Dzsini-o, *Dzsommangi Palgjon: Jang Dzsini-o Pjongnondzsip* [Egy nézőpont felfedezése: Jang Dzsini-o tanulmánykötete], *Silcson Munhaksza*, Szöul, 2003, 77.

¹⁸ KIM Bjong-ik, *21 Szezirul Padaturigi Úhajo: Kim Bjong-ik Bipjongdzsip* [Elfogadni a 21. századot: Kim Bjong-ik tanulmánykötete], *Munhakkva Dzsizsongsza*, Szöul, 2001, 225.

¹⁹ A koreai eredetiben utószó, az angol fordításban előszó; a két szöveg nem teljesen azonos.

²⁰ O Jun-kjung, „Sikin Dzsucseva Jurjongdul: Hvang Szok-jongi Szonnimron” [„Cannibalistic Subject and the Ghosts: Hwang Suk-Young’s Novel”], *Csollakszaszangmunhva*, 2010/9, 139–156, 144.

be a külföldi ideológiák harcát és azok koreai kollektív identitásra tett hatását; valamint hogyan és miért értelmezhető a regény egyfajta ördögüzésként egy békésebb jövő érdekében. Ehhez azonban előbb fontos tisztázni a mű központjában ábrázolt történelmi eseményt, valamint felvázolni a mű alapszerkezetét. A főszereplő, Rju Jo-szop egy Amerikában élő lelkész, aki családjával tinédzserkorában menekült át északról délre, majd bátyjával együtt emigráltak az Egyesült Államokba. Több mint negyven éve ki sem mondta a szülőfalujának nevét, egy váratlan lehetőség miatt azonban (egy szervezeten keresztül Amerikában élő koreaiak látogathatnak régi otthonukba a mai Észak-Koreában, hogy találkozhassanak a rokonaikkal) esélyt kap arra, hogy hazatérjen. Él is vele, és szimbolikus módon a bátyja is vele tart: ő ugyanis, akiben látszólag sokkal több gyűlölet él régi szülőföldjükkel szemben, néhány nappal Jo-szop távozása előtt elhalálozik, és Jo-szop magával viszi a bátyja egy csontját. Jo-hanról hamarosan az olvasó számára is kiderül, hogy tevékenyen részt vett az északi harcokban (Jo-szop még túl fiatal volt, ezért ő ártatlan szemlélője maradhatott az eseményeknek), és sok ember halála szárad a lelkén. Fivére ezért is idegenkedik annyira öccse ötletétől, noha Jo-han egy feleséget és kisgyerekeket, köztük egy éppen akkor született csecsemőt is maga mögött hagyott, s azóta sem hallott felőlük, így joggal hiheti, hogy megölték őket.

Történetesen az a térség, ahol a Rju-testvérek felnőttek, az egyik leggazdagabb része volt Északnak a japán megszállás idején,²¹ és kifejezetten sok módosabb, keresztény család élt ott. A Rju-testvérek is egy lelkész fiaiként nőttek fel, és ők is buzgón gyakorolták a hitüket. Éppen ezért nagy volt az ellenállás a különböző szocialista intézkedések, legfőképp a földreform ellen, és hamar fegyveres ellenállásra is sor került a két tábor között. A keresztény, módosabb családok fiataljai 1948-ban a Kuvol-hegyre szöktek, és gerillaharcot folytattak a koreai háború kitöréséig, majd elfoglaltak több falut, az északi erősítés megérkezésével azonban menekülniük kellett. Mielőtt maga a sincshoni mészárlásként ismert esemény bekövetkezett volna, a hegyen már északi és déli gerillák is jelen voltak. Ezzel tehát a Kuvol-hegy a koreai háború tökéletes metaforájává vált. Végül 1950 októberében a délieket pártoló amerikai hadsereg felszabadította a térséget, és tovább vonult, a déli gerillák pedig végre bosszú állhattak az őket és családjaikat ért sérelmek miatt. Október 18-án egy óvóhelyen kb. 900 embert gyilkoltak meg, majd 20-án a rendőrségi óvóhelyen még kb. 520 civilt, nőket és gyerekeket is. Az októbertől december elsejéig tartó bosszúhadjárat során

²¹ HAN Sunghoon, „The Ongoing Korean War at the Sinchön Museum in North Korea”, *Cross-Currents: East Asian History and Culture Review*, IV/1 (2015), 99–125, 103.

a térségben 35,380 ember vesztette életét.²² Az észak-koreai kormány szerint az eseményekért az amerikai katonaság a felelős, és a nyugati, imperialista hatalom elleni gyűlöletkeltésben fel is használták és használják ezt: egy múzeum is épült, amely mind a mai napig látogatható (Hvang maga is járt ott). Ugyanakkor az Amerikában élő szemtanúk szerint (Hvang is találkozott személyesen egy Amerikába emigrált lelkésszel) az amerikai hadsereg valójában csak átvonult, és átadta a hatalmat a gerilláknak., így az eseményekért semmiképpen sem tekinthetők felelősnek. A vérengzést koreaiak követték el honfitársaik ellen, ráadásul olyanok ellen, akikkel együtt éltek egész életükben, és akiknek sok esetben generációkra visszamenően ismerték az egész családját.

Ugyan a regényben nagy hangsúlyt kap, hogy valójában koreaiak bántottak, kínoztak és gyilkoltak meg koreaiakat, és a regény minden szereplője koreai, mégsem teljesen egyértelmű a felelősség kérdése. A cím ugyanis világos utalás a két külföldi ideológiára – a marxizmusra és a kereszténységre –, melyeknek nevében történtek az események. Azt is elmagyarázza továbbá az egyik szellem szereplő, hogyan fokozódtak a társadalmi ellentétek már a japán megszállás idején is, amikor a módosabb földbirtokosok lényegében a szegényeken nyereszkedtek, ugyanis többen a japánoknak dolgoztak, és segítettek nekik behajtani a pénzt a bérlőktől (többek között a Rju-testvérek nagyapja is így tett szert nagy vagyronra). Voltaképpen tehát az ellentéteket a külföldi megszállás és a két külföldi ideológia okozta. Ezt erősíti, hogy a vendég szó a rettegett külföldi betegséget, a himlőt is jelentette (féltek kimondani a betegség nevét, és csak így emlegették), amely, ha túl is éli az ember, egész életre meggyomoríthat – akárcsak a trauma, adott esetben a koreai háború traumája. Ezek mellett a cím még utalás Rju Jo-szopra is, vagy inkább a testvérpárra magára (Jo-han tulajdonképpen megszállja az öccsét a repülőúton, és végig vele tart), akik már vendégként érkeznek Észak-Koreába. Ők azonban kénytelenek kimozdulni ebből a szerepből, ha azt akarják, hogy az idősebb testvér békében nyugodhasson, a fiatalabb pedig folytathassa tovább az életét, és ne a múltban éljen, ahogy azt eddig tette.

A regény cselekménye voltaképp nagyon egyszerű: Jo-szop megérkezik Észak-Koreába, és ugyan először titkolja, milyen rokonokat keres, de végül kiderül, hogy eleve tudták róla, kicsoda. Így az észak-koreai tisztviselők segítségével találkozik a sógornőjével és az életben maradt csecsemővel, aki aznap született, mikor ők elmenekültek (Jo-han többi gyereke, a lányai mind éhen haltak). Találkozik a nagybátyjával, Szome bácsival, a regény egy központi

²² HAN, *i. m.*, 104.

alakjával is. Mikor nála alszik, egy szellemjárás felébreszti őket, s ezen keresztül nézik végig a mészárlás történetét. Végül Jo-szop eltemeti a bátyja csontját és elégeti az utolsó ruhadarabját, amelyet a sógornője bízott rá, vagyis megsza- badul a bátyja szellemétől, akit lényegében – szellemtársaival együtt – útnak indít a túlvilágra.

A regény során Jo-szop folyamatosan találkozik szellemekkel. Először csak az Észak-Koreába tartó repülőúton, hiszen a repülés maga is egy átmeneti ál- lapot, amelyben könnyebben összemosódnak a határok, mivel téren és időn kelünk át. A bátyja halála előtt viszont megtudja, hogy Jo-han is rendszeresen látott szellemeket éjszaka vagy álmában, netán elalvás előtt: az álom és ébrenlét közötti határvonalon is átjárhatóbbak lesznek a határok, könnyebben előbuk- kan a tudattalan. Ahhoz azonban, hogy a szellemek ténylegesen testet öltve megjelenjenek, Jo-szopnak vissza kell térnie a szülőföldjükre, az események színhelyére. Ilyen szempontból a regény hazatérés-történetként is értelmez- hető; de míg a klasszikusokban, pl. *Odüsszeia*, az akadályokat az út során kell legyőzni, *A vendégben* a múltban. Az otthon történtek képezik azt a pszicho- lógiai akadályt, jelen esetben a traumát, amellyel a főszereplőnek meg kell birkóznia. A szellemek, a koreai tradíciótól eltérően, nem próbálják becsapni vagy félrevezetni az élőket, és nem viselik magukon a haláluk során történtek nyomait;²³ igazából lényegében semmiben sem különböznek az élőkől, akár- csak egyéb mágikus realista regényekben.²⁴

A szellemek a regény legalapvetőbb olvasatában a konkrét személyeket teste- sítik meg, akik igazságtalanul meghaltak, és rajtuk keresztül az összes áldozat- nak állít művészi síremléket a szerző (a koreai folklór szerint, ha valakit nem temettek el, tovább bolyongott az élők között). Emellett a kollektív trauma emlékképei, lenyomatai öltenek testet bennük. A trauma definíciójának köz- ponti eleme, hogy verbálisan nem leírható, és az adott pillanatban az áldozat nem érti pontosan, mi történt vele. Inkább bizonyos képek, emlékek tartják meg szállva a tudatát,²⁵ és ennek a kísértésnek pontos metaforája a szellemjárás. Azzal, hogy Hvang megtestesíti a traumatikus élményeket, valójában az élőknek adja meg azt a lehetőséget, hogy az eddig elfojtott, csak egy-egy képben feltörő

²³ PAIK Nak-csung, *Dongilside Hangukmunhaki Boram* [Az egyesítés irodalmának értéke], Csangbi, Padzsü, 2006, 353.

²⁴ Ld. Toni MORRISON, *A kedves*, Gabriel GARCÍA MÁRQUEZ, *A száz év magány*, Juan RULFO, *Pedro Páramo*, stb.

²⁵ Cathy CARUTH, „Introduction”. Cathy CARUTH (ed.), *Trauma: Explorations in Memory*, John Hopkins UP, Baltimore, 1995, 3–12, 4–5.

emlékeikkel²⁶ végre szembe nézhessenek. Fontos még kiemelni Szome bácsit, aki hangsúlyozza, hogy nem imádkozni kell a holtakért (ő hithű kommunista és keresztény is egyben), hanem engedni kell őket beszélni, hangot kell nekik biztosítani,²⁷ mert ez az egyetlen út a megbékélés felé. Szabadjára kell tehát engedni az elfojtott múltat, és el kell végre fogadni a történelem eseményeit, köztük az ország kettéosztottságát is. A szellemek ugyanis úgy is értelmezhetőek, mint az ország kettészakítása maga;²⁸ léteznek is és nem is, létük eleve egy paradoxon – holtak, mégis visszatérnek az életbe, nehezen láthatóak, mégis kikerülhetetlenül ott vannak.

A szellemjáráson és a múltbeli emlékek felidézésén keresztül válik láthatóvá, hogy a koreai háború és az azt követő kettészakadás milyen mértékben tette tönkre az egyének identitását. Jo-szop nem érzi jól magát a bőrében, nem érzi önmagával azonosnak magát, úgy érzi, figyelik, és az álmaiban még mindig Koreában jár, noha évtizedek óta emigrált. A repülőúton szó szerint eggyé is válik bátyja szellemével, és innentől kezdve végképp nem beszélhetünk önálló identitásról. Mintegy a bátyja helyett vezekel, s neki is végig kell hallgatnia (és néznie), mit követett el a testvére, hogy el tudja őt engedni. Végső soron tehát neki is meg kell bocsátania a saját testvérének. Ugyanakkor az identitásbeli törés régebben kezdődött már magánál a háborúnál is, és a szerző a két külföldi ideológia megjelenéshez köti a problémát. Jo-szop legkorábbi emléke, amely előkerül a regényben, hogy hogyan parancsol rá a nagymamája, aki még az ősi istenek híve, hogy hajtson fejet egyiküknek, aki megvédheti a himlőtől. Jo-szop azonban pontosan tudja, hogy ezt a szülei nem engednék, mert szerintük csak egy isten van. A nagymama hosszasan fejtegeti, hogy az embereknek tisztelniük kellene az ősoket és az ősi szokásokat, és sok baj gyökere az országban pontosan az, hogy az „emberek elkezdtek valaki más istenét imádni”²⁹, amely egy megkésett figyelmeztetés is egyben a regényben. Eszerint a logika szerint a koreaiak identitásválságát gyakorlatilag a saját kultúra és a két ellentétes, túl gyorsan elfogadott és túl erőszakosan alkalmazott ideológia ütközése okozta, tehát voltaképpen a hivatlan vendég hibája, hogy idáig fajultak a dolgok.

²⁶ A regényben ezeket az elfojtott, ám részleteiben mégis feltörő emlékeket mutatják be Jo-szop álmai is. Jelentőségüket jelzi és keretes szerkezetet is biztosít, hogy Jo-szop egy-egy álmával kezdődik és végződik a mű.

²⁷ KIM Mjong-szok, *Csakka Jonguva Munhak Kjojuk* [Írói életrajz és irodalomoktatás], Szongsin Jodzsza Tehakkjo Csulpanbu, Szöul, 201, 223.

²⁸ O Csang-un, „Okabten Gioki Ggum” [„Az elnyomott emlékek álma”]. Dae-ho O (szerk.), *Hvang Szok-jong*, Gulnurim, Szöul, 2010, 303–320, 304.

²⁹ Hvang, i. m., 40.

Bár könnyű lenne eszerint a logika szerint értelmezni a regényt, nem szabad elfelejteni, hogy egyrészt – a hivatalos észak-koreai állásponttal szemben – Hvang hangsúlyozza és közvetlenül meg is mutatja, hogy valójában koreaiak ölték meg koreaiakat. A dél-koreai attitűdhöz képest pedig meglepő módon a súlyosabb atrocitásokat elkövető szereplők mind a déli oldalon állnak, az északi szereplők pedig nagyrészt mártírszerepben vannak ábrázolva. Emellett van a műben pozitív példa is a két idegen ideológia befogadására. A regény központi jelenete, a végső szellemjárás Szome bácsinál történik, aki a két ideológia szintézisét képviseli a műben: a Rju-család rokonaként maga is keresztény nevelést kapott, és azóta is hívő, ugyanakkor a kezdetektől szimpatizált a kommunista eszmékkel, és segítette a működésüket. Nagyrészt neki köszönhető, hogy Jo-han családját sem érte bántódás. Az ő karaktere mutatja a megbékélés lehetőségét is: vagyis a holtakat meg kell hallgatni, azaz szembe kell nézni a múlttal; el kell fogadni, hogy senki sem ártatlan, mert valamilyen szinten mindenki részese volt az eseményeknek. A túlélőknek pedig végre az életre kell koncentrálniuk és azon munkálkodniuk, hogy a közösséget segítsék.

A regény mint ördögűzési kísérlet

Tulajdonképpen így válik végül a regény maga is egyfajta ördögűzéssé. Hvang, aki az előszóban bevallja, hogy regényének kettős célja volt – a holtak szellemének kiengesztelése és az élők fájdalmának enyhítése³⁰ –, egy létező szertartást, a Hvanghe megyéből származó úgynevezett Csinogvi ördögűzést használja fel narratív szerkezetként. A regény tizenkét fejezetből áll, akárcsak az ördögűzés maga. A fejezetcímek vagy pontos másolatai a szertartás lépéseinek (pl. a ruha elégetése), vagy rájátszanak arra, illetve az utolsó fejezet pedig egy sámándal.³¹

Ugyan látszólag az ördögűzés célja a hazajáró lelkek kiengesztelése és útjukra engedése, valójában ezen szertartások az élőkért vannak: hogy ők szembenézenek és megbirkózzanak a saját démonaikkal és továbbléphessenek, élhessék végre a saját életüket. Ebben segít a szerző, aki maga is értelmezhető sámánként – rajta keresztül szólnak a hangok, és a központi jelenetben engedi az összes szereplőt beszélni. Ugyanakkor Jo-szop is azért emelkedik ki központi karakterként, mert ő is egyfajta sámánfigura: átkel téren és időn, hogy felidézze és

³⁰ HVANG, i. m., 7.

³¹ Go In-hvan, *Hanguk Gunde Munhvaei Dzsorum: Gundeve Madzsuszon Szoszai Bjodzsong [A modern koreai irodalom és a modernnel szemben álló epikai kifejezőmód]*, Dzsibmundang, Szöul, 2009, 202.

meghallgassa a traumatikus esemény résztvevőit, és közvetetten párbeszédet generál Jo-han és az Észak-Koreában maradt családja között is, mediátorként segítve a családtagok megbékélését. Az, hogy a szerző végső soron nem a vendégként érkezett ideológiák felett akar pálcát törni, abból is látható, hogy Jo-szop egy protestáns lelkész. Emellett viszont az is kulcsfontosságú, hogy Hvang visszanyúlt a sámánizmushoz, amely lényegében a koreaiak egyetlen, nem külföldről jött hitvilága, és ezzel sikeresen köti össze a két Koreát.

Végezetül a szereplők – élők és holtak – a szertartás segítségével újraélik az elfojtott emlékeket, majd az elválás fájdalmát is, s ennek köszönhetően megtisztulnak, végső búcsút intenek egymásnak. A holtak távoznak a túlvilágra, az élők tovább tudják élni a saját életüket, a regény pedig ezzel egyértelműen egy sikeres ördögűzéssé válik. Sajnos, ami valóság egy fiktív térben és időben, az még önmagában nem elég a változáshoz. Hvang üzenete azonban egyértelmű: amíg nem beszélnek a koreaiak őszintén arról, mi történt; amíg nem tudják elengedni a másik oldal hibáztatását és nem ismerik fel és el, hogy mindenki egyformán felelős a történetekért, addig nem lesznek képesek helyreállítani a törést a kollektív identitásukon, amelyet a huszadik század történelmi események okoztak. Így továbbra is két Korea marad, amelyek egymással párhuzamos alternatív valóságokban élnek majd tovább, egymás mellett, mégis végzetesen elválasztva.

Felhasznált irodalom

- CARUTH, Cathy: „Introduction”. Cathy CARUTH (ed.): *Trauma: Explorations in Memory*, John Hopkins UP, Baltimore, 1995, 3–12.
- CHON, Kwangyong: "Kapitan Lee", *Flowers of Fire: Twentieth-Century Korean Stories*. University of Hawaii Press, Honolulu, 1974, 319–347. [Marshall R. PIHL]
- CUMINGS Bruce: "Forewod", *The Red Room – Stories of Trauma in Contemporary Korea*, University of Hawaii Press, Honolulu, 2009, vii–xii.
- DZSONG Hong-szop: "Ijagiro Puronen Joksava Sinhvahvatön Ijagi: Hvang Szok-jongi Szonnimkva I Csong-Dszuni Sinhvarul Szamgin Som" [„Történetnek hívott történelem és mítosszá vált történet: Hvang Szokjong A vendég és I Csong-dzsun A legendát elnyelő sziget c. regénye"], *Silcsonmunhak*, 2003/8, 312–332.

- JANG Dzsín-o: *Dzsonmangi Palgjon: Jang Dzsín-O Pjongnondzsip [Egy nézőpont felfedezése: Jang Dzsín-o tanulmánykötete]*, Silcson Munhaksza, Szöul, 2003.
- GO In-hvan, *Hanguk Gunde Munhvai Dzsorum: Gundeva Madzsuszon Szoszai Bjodzsong [A modern koreai irodalom és a modernnel szemben álló epikai kifejezés mód]*, Dszibmundang, Szöul, 2009.
- HAN Sunghoon: „The Ongoing Korean War at the Sinchön Museum in North Korea”, *Cross-Currents: East Asian History and Culture Review*, IV/1 (2015), 99–125.
- HONG, Euny: *The Birth of Korean Cool*, Picador, New York, 2014.
- HONG Szung-jong: „Mirei Dzsokon: Hvang Szok-jongi Szonnim” [„A jövő feltétele: Hvang Szok-jong A vendég c. regénye”], *Dzsinbopjongron [The Radical Review]*, 2002/6, 217–232.
- HVANG Szok-jong: *Szonnim [A vendég]*, Csangdzsagva Bipjongsa, Szöul, 2001.
- HVANG Szun-von: *Kagylóhéjak*, Ráció Kiadó, Budapest, 2005, 101–106. [Yoo Jin-il, SZÜTS Zoltán]
- HWANG Sok-Yong, *The Guest*, Seven Stories Press, New York, 2008. [Kyung-Ja CHUN & Maya WEST]
- HWANG Sok-Yong, *The Old Garden*, Seven Stories Press, New York, 2009. [Jay OH]
- HWANG Sok-Yong, *The Road to Sampo*, ASIA Publishers, Seoul, 2012. [KIM U-chang]
- HWANG Sok-Yong, *The Shadow of Arms*, Seven Stories Press, New York, 2014. [Kyung-Ja CHUN]
- KIM Bjong-ik: *21 Szegirul Padaturigi Űhajo: Kim Bjong-Ik Bipjongdzsip [Elfogadni a 21. századot: Kim Bjong-ik tanulmánykötete]*, Munhakkva Dzsizsongsa, Szöul, 2001.
- KIM Mjong-szok: *Csakka Jonguva Munhak Kjojuk [Írói életrajz és irodalom-oktatás]*, Szongsin Jodzsza Tehakkjo Csulpanbu, Szöul, 201. 223.
- O Csang-un, „Okabten Gioki Ggum” [„Az elnyomott emlékek álma”]. Dae-ho O (szerk.): *Hvang Szok-jong*, Gulnurim, Szöul, 2010, 303–320.
- O Jun-kjung: „Sikin Dzsucseva Jurjongdul: Hvang Szok-jongi Szonnimron [„Cannibalistic Subject and the Ghosts: Hwang Suk-Young’s Novel”], *Csollakszaszangmunhva*, 2010/9, 139–156.

OSVÁTH Gábor: *A koreai irodalom rövid története*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2016.

PAIK Nak-csung: *Dongilside Hangukmunhaki Boram* [Az egyesítés irodalmának értéke], Csangbi, Padzsü, 2006.

PAK Wanso: *My Very Past Possession and Other Stories*, M. E. Sharpe, Armonk, New York, 1999. [CHUN Kyung-Ja et al.]

PÁK Ván-sza: *Annak az ősznek három napja*, Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2007. [DZSIN Kjang-e, VARGHA Katalin]

YI Mun-yol: *An Appointment with My Brother*, Jimoondang Publishing Company, Seoul, 1994. [SUH Ji-moon]

YUN Heung-gil: *The Rainy Spell*, Jimoondang Publishing Company, Seoul, 2002. [SUH Ji-moon]

Pataki Anett

Propaganda az iskolapadban

Japán háborús dalok a XIX–XX. század fordulójáról

Bevezetés

„Uralmad tartson örökkön örökké, míg a kavicsokból szikla lesz, és azt moha növi be.”¹ A japán himnuszt 1888 óta használják, bár hivatalossá csak 1999-ben vált. A szöveg a *Kokin Wakashū* 古今和歌集, vagyis a *Régi és új versek gyűjteménye* című i. sz. X. századi gyűjteményből való. Eredetileg a hosszú életről szólt, később módosították a császárt dicsőítő szövegre.² Dallamot a Meiji-korban kapott,³ és a második világháború végéig a császár, a nemzeti öntudat és a nacionalizmus szimbóluma volt. A himnusz azonban megmaradt, annak ellenére, hogy a háború véget ért, és a császár lemondott isteni származásáról. Különös továbbá az is, hogy az amerikai megszállás során a militarizmus ezen elemét nem tiltották be, holott a többi háborús dalt nem engedték előadni. Ezáltal a japán himnusz a Meiji-kori ideológia egy túlélő darabjának tekinthető.

A tanulmány a Meiji-kor kezdetétől a második világháború végéig (1868–1945) vizsgálja a zenei élet azon részét, amely a militarista politikához és a meghirdetett ideológiához kötődik. A *gunkák* 軍歌, vagyis háborús dalok a hadszíntéren, míg a *shōkák* 唱歌, vagyis iskolai dalok az iskolapadban voltak hivatottak erősíteni a nemzeti összetartást, az engedelmességet és a hűséget. Az *Asahi Shinbun* 朝日新聞 szerint a *gunkák* „a legjobb indikátorai az uralkodó

¹ Saját fordítás, *Kimi ga yo wa*, a japán nemzeti himnusz.

² Satoshi SUGITA, *Cherry Blossoms and Rising Sun -- A Systematic and Objective Analysis of Gunka (Japanese War Songs) in Five Historical Periods (1868–1945)*, Ohio State University, Columbus, 1972, 1–2.

³ A zenét német zeneszerzőkkel ellenőriztették. – David G. HEBERT, *Wind Bands and Cultural Identity in Japanese Schools*, Springer Netherlands, Dordrecht, 2012, 29.

közhangulatnak”.⁴ A zene az egyik legmaradandóbb propagandaeszköz, hiszen észrevétlenül „kúszik be” az ember saját gondolatai közé. Mint minden kultúrában, a japán közéletben is fontos szerepet játszik a zene. Jelen van mindenhol: fesztiválokon, ünnepségeken, a tévében, az animékben. A zene, amit hallgatunk, hatással van az identitásunkra, akár szabadon választjuk, akár nem.⁵

Sokan voltak, akik kifogásolták a himnusz megtartását, ugyanis a dal a háborús időkre emlékeztette a lakosságot, akárcsak a zászlón látható felkelő nap, a *hinomaru*. A fiatal generációknak azonban már nincsenek közvetlen háborús emlékei, belőlük sem a himnusz, sem a zászló nem vált ki szorongást. Ez az eltávolodás lehet az oka annak is, hogy a *gunkák* időről időre újra divatosszá váltak a háború után. Az *Asahi Shinbun* 1969. augusztus 8-ai számában a szerző amellett, hogy feleleveníti, milyen keveset ért az emberi élet a nemzethez képest a háborús időszakban, olyan kérdéseket vet fel, mint: „A fiatalok ismerhetik a háborús dalok dallamait, de tisztában vannak a lényegükkel? Továbbadta ezt a „háborús nemzedék” a háború utáninak?”⁶ Mint kiderül a cikkből, a szerző attól tartott, hogy a propagandadalok meggondolatlan éneklése rossz irányba viheti a fiatalokat.

Milyen dalok a *gunkák* és a *shōkák*? A tanulmány kitér keletkezésük körülményeire és a belőlük ültetett ideológiára, valamint arra keresi a választ, hogy miként kerültek háborús dalok az oktatásba.

A Meiji-kor ideológiája

A Meiji-kormány legnagyobb vállalkozása Japán felzárkóztassa volt a nyugati nagyhatalmakhoz. A gyors „elnyugatiasodás”, a tudományok, a művészetek és az ipari újítások átvétele egyeseket teljesen a Nyugat pártjára állított, míg másokat radikális nacionalizmusra késztetett. Sürgető feladattá vált egy egységes nemzeti öntudat megalkotása és elterjesztése.⁷ Az új ideológia egyszerű bevezetési módja volt a különböző szlogenek létrehozása. Ezek négy írásjegyből álló, kínai olvasattal ejtendő rövid mondatok vagy szókapcsolatok voltak, amelyek tömören mutattak rá egy-egy fontos gondolatra. Ilyen volt például a *bunmei kaika* 文明開化, vagyis „civilizáció és felvilágosodás”, amely

⁴ SUGITA, *i.m.*, 14.

⁵ Jennifer Milioto MATSUE, *Focus: Music in Contemporary Japan*, Routledge, London – New York, 2016, 4.

⁶ SUGITA, *i.m.*, 3.

⁷ Christine YANO – Hosokawa Shuhei, „Popular music in modern Japan” Alison TOKITA – Dr. David W. HUGHES (ed.), *The Ashgate Research Companion to Japanese Music*, Ashgate Publishing, Ltd., Hampshire, 2008, 345–362, 346.

meghatározta a korszak gondolkodásának fő irányvonalát. A célhoz vezető utat pedig a *wakon yōsai* 和魂洋才, a „japán lélek, nyugati tudás” jelölte, amely Sakuma Shōzan 佐久間象山 (1811–1864) neokonfuciánus gondolkodó nevéhez köthető, és a korábban használatos *wakon kansai* 和魂漢才, „japán lélek, kínai tudás” átalakításából ered.⁸ Ez a mottó az identitás megőrzése mellett a nyugattól való tanulásra is ösztönözte az embereket. A vallás tekintetében, a Meiji-korban felkarolták a *shintō*t, mint az ősi japán kultúra részét és a császár isteni származását alátámasztó hitvilágot, így a kontinensről érkező buddhizmus háttérbe szorult. Ennek eredménye az 1870-es években elterjedt *haibutsu kishaku*⁹ 廃仏毀釈, „Dobd el a buddhát, tüntesd el Sákjamunit”, amely a buddhizmus hanyagolására szólította fel az embereket. A nők helyzetét is meg kellett határozni a modernizációban, így az oktató és fordító Nakamura Masanao 1875-ben a következő szlogennel foglalt álláspontot a kérdésben: *ryōsai kenbo* 良妻賢母, vagyis „jó feleség, bölcs anya”. Az ideális nő tehát a tradicionális szerepet veszi fel, gyereket nevel és passzívan támogatja a *fukoku kyōhei*t 富国強兵, „az ország gazdagítása és a hadsereg erősítése” törekvést.¹⁰ Később azonban éppen ezek a kormány által támogatott elvárások késztették felszólalásra Japán első feministáit.¹¹

Az oktatási rendszer reformja és a daloskönyvek

A zene ma is fontos része a japán oktatásnak. Minden intézménynek van saját kórusa és zenekara, az országos kórusverseny pedig jelentős eseménynek számít, s a különböző kórusok a médiában is jelen vannak.¹² A mai kórusműveket hallgatva, általában pozitív életszemléletet hordozó, lelkesítő dalokkal találkozunk, esetleg nosztalgikus vagy melankolikus szerzeményekkel. A Meiji-korban énekelt iskolai dalok üzenete azonban egészen más volt: a japán nemzet felsőbbrendűsége, a hősi halál dicsősége és a területhódítás romantikája volt az általános iskolásoknak szóló művek témája.¹³

⁸ Kathryn ETHERIDGE, *Japanese Musical Modernism: Interwar Yōgaku Composers and Modernism*, Florida State University, Tallahassee, 2014, 62.

⁹ ETHERIDGE, *i.m.*, 61.

¹⁰ ETHERIDGE, *i.m.*, 63.

¹¹ Például Yosano Akiko (1878–1942) költőnő, aki többek között nyíltan háborúellenes versével hirdette, hogy nem támogatja a militarista törekvéseket.

¹² Kórusokról szóló mozifilmek: *Kuchibiru ni uta wo* (2015); *Kita no Kanariatachi* (2012).

¹³ Noriko MANABE, „Songs of Japanese Schoolchildren During World War II”. Patricia Shehan CAMPBELL – Trevor WIGGINS (ed.), *The Oxford Handbook of Children's Musical Cultures*, Oxford University Press, New York, 2013, 96–113, 96.

Henry Faulds szerint az 1880-as évek közepén Japánban megközelítőleg 30.000 köziskola működött. A Meiji-korban az alsóbb társadalmi osztályok számára a helyi buddhista templomok biztosítottak oktatást, ezeket az iskolákat *terakoyának* 寺子屋 nevezték. Itt megtanultak a gyerekek buddhista szövegeket olvasni, valamint abakuszt használni a számoláshoz. Egyszerű jellegük ellenére az írás-olvasás és az alapvető matematikai készségek terjesztésében rendkívül sikeresek voltak, ám a XIX. századi nyugati oktatáshoz képest elmaradottnak tűntek.¹⁴

Ekkor, a nyugati típusú reformoknak köszönhetően egy új oktatási stratégiát is kidolgoztak, a *Gakuseit* 学制. A főként holland és francia mintára alkotott rendszerben társadalmi osztálytól és nemtől függetlenül tanulhattak a gyerekek. Mivel úgy vélték, a zeneoktatás a modern polgári társadalom kialakításának egyik sarokköve¹⁵, ezért magas összegeket szántak rá és beépítették a kerettantervbe is, a gyakorlatba viszont – a megfelelő műfajok körüli viták miatt – csak késve került be. A gyerekek által korábban ismert népdalokat ugyanis nem tartották elég színvonalasnak az oktatáshoz, a japán zenéből nagyra tartott császári udvari műfajt, a *gagakut* 雅楽 túl finomnak, a népszerű *shamisenen* játszott zenét pedig túl vulgárisnak tartották.¹⁶ Az új nyugati formák a keresztény himnuszok (*sanbika* 讃美歌), az iskolai dalok (*shōka* 唱歌) és a háborús dalok (*gunka* 軍歌) voltak.¹⁷

Az első *shōka*-gyűjteményt 1877-ben állították össze *Hoiku shōka* 保育唱歌, vagyis „Óvodai dalok” címmel. Ezeknek a zenei alapja még a *gagaku* volt, a szöveget pedig nők írták, akik ihletért a klasszikus költészethez nyúltak vissza. A kötet nem terjedt el jelentős mértékben, s rövid idő alatt helyébe léptek az oktatási minisztérium kérésére összeállított könyvek.¹⁸ Ezek megalkotása Isawa Shūji¹⁹ 伊澤修二 (1841–1917) nevéhez köthető, aki hivatalnok volt, ma mégis a japán zeneoktatás egyik atyjaként tartják számon. Isawát az erkölcsnevelés foglalkoztatta és szorgalmazta, hogy próbáljanak zenén keresztül etikát oktatni.²⁰ Meggyőződése volt, hogy a zene alkalmas a jellemfejlesztésre, így 1879-ben

¹⁴ HEBERT, *i.m.*, 30.

¹⁵ YANO – HOSOKAWA, *i.m.*, 346.

¹⁶ MANABE, *i.m.*, 97.

¹⁷ Midori SONODA, „The Teaching of Music History in Japanese Music Education”, *Musica Docta*, Special Issue (2014), 111–119, 111.

¹⁸ MANABE *i.m.*, 97.

¹⁹ Az Ongaku Torishirabe Gakari (Zenekutató Intézet) igazgatója. – Sonda Wieland Howe, „American Music in Meiji Era Japan”, *ritsumei.ac.jp*. 68.

²⁰ HEBERT, *i.m.*, 31.

felvetette, hogy állítsanak össze egy standardizált zenei kerettervet, a dallamok pedig a nyugati és a keleti zene legjobb tulajdonságait ötvöző harmonikus keverékek legyenek.²¹ Megbízta Luther William Masont (1818–1896), a Boston Music School igazgatóját, akitől korábban ő maga is tanult, hogy hozzon létre egy magas szintű zenei intézményt Japánban. Mason az Egyesült Államokban állította össze *National Music Course* című köteteit, amelyet az amerikai oktatásban már széles körben használtak a XIX. században. Isawa felismerte, hogy az amerikaiak sikerrel terjesztik zene útján a zsidó-keresztény értékeket²², ezért szeretett volna hasonló tankönyveket létrehozni Japánban is.²³

Eleinte a Tokiói Zenei Főiskola felszereltsége nem volt tökéletes, kevés volt a hangszer, a megfelelő képzettségű tanár,²⁴ és a zeneszerzéshez sem tudtak oktatókat biztosítani. Ráadásul az iskola előbbre tartotta a módszertan elsjátítását, mint a kreativitást. Az intézmény 1880-ban vette fel első huszonkét hallgatóját, akik szerepe azért lényeges a japán zeneoktatásban, mert ők váltak a következő évek *shōkái*nak szerzőivé.²⁵ A következő évtized könyvei már mind nyugati dallamokat tartalmaztak japán szöveggel. Ezek segítségével a gyerekek megtanulhattak kottát olvasni és kórusban énekelni.²⁶ Az 1881-es első kötetben megjelent harminchárom dal között két újonnan szerzett darab található, míg a többi az amerikai *National Music Course* dalainak átírata. A dalszövegekben a természet, Japán nevezetes helyei és történelmi eseményei jelennek meg, illetve hirdetik még az olyan konfuciánus értékeket is, mint a hűség a császárhoz, a gyermeki jámborság és a tanulás általi előrejutás.²⁷ Az egyik újonnan szerzett mű, melyben megjelennek ezek az értékek a *Chōchō* 蝶々, vagyis a „Pillangó”²⁸ címet viseli.

A következő időszak, amikor több könyvet is kiadtak, 1910–1915-re, a második világháborút megelőző évekre tehető. Addigra lezajlott az első kínai-japán

²¹ Judith Ann HERD, „Western-influenced 'classical' music in Japan”. Alison TOKITA – Dr. David W. HUGHES (ed.), *The Ashgate Research Companion to Japanese Music*, Ashgate Publishing, Ltd., Hampshire, 2008, 361–382, 364.

²² HEBERT, *i.m.*, 54.

²³ MANABE, *i.m.*, 97.

²⁴ Külföldről hívtak Japánba olyan neves oktatókat, mint 1883-ban Franz Eckert (1852–1916), később Rudolf Dittrich (1861–1921), August Junker (1870–1944), Heinrich Werckmeister (1883–1936), Karl Vogt (1884–1960), Josef Laska (1886–1964), Ernst Putscher (1896–1962), Klaus Pringsheim (1883–1972), és Manfred Gurlitt (1890–1972). – ETHERIDGE, *i.m.*, 59.

²⁵ HERD, *i.m.*, 364.

²⁶ ETHERIDGE, *i.m.*, 59.

²⁷ MANABE, *i.m.*, 97.

²⁸ HERD, *i.m.*, 366.

háború (1894–1895) és az orosz-japán háború (1904–1905) is, ezért az iskolai dalokban megnőtt a militarista elemek száma. Több dal híres tábornokokat vagy eseményeket említ, mint a *Hirose Chūsa* 広瀬中佐, „Hirose tábornok”²⁹, mely eredetileg egy menetelő dal³⁰ és a *Tachibana Chūsa* 立花中佐, „Tachibana tábornok”³¹. Egy másikban Nogi tábornok³² mondja, hogy fiai csatában való elvesztése megtiszteltetés számára. Nem csak a dallam nyugati, de a szövegek felépítése és a motívumok is olyanok, mint a német dalokban. 1923 és 1933 között az Oktatási Minisztérium felülvizsgálta az addig megjelent és az oktatásban használt gyűjteményeket. Ez az időszak egybeesett Mandzsúria megszállásával, a Shanghai incidenssel és Inukai meggyilkolásával, valamint a hadsereg befolyásának növekedésével a kormányban. Ekkor kerül a második osztályos gyerekeknek szánt tankönyvbe a *Heitai-san* 兵隊さん című dal, ami a katonák csodálatára és tiszteletére tanított.³³

Az újabb – összesen hat különböző – daloskönyvek – az általános iskola mind a hat évfolyamának egy – már a háború idején, 1941 és 1943 között jelentek meg. Ezeket nem főiskolai diákok, hanem már híres japán zeneszerzők írták, akik közül többen külföldön, például Berlinben tanultak.³⁴ Minden évfolyam számára húsz dalt írtak, ebből nyolcat kötelező volt tanítani, a többi a választható kategóriába tartozott. Ezenkívül a tanári kézikönyvben az is szerepelt, hogy a tantervet szigorúan kell követni és nem szabad engedni a gyerekek esetleges impulzusainak. Az Oktatási Minisztérium 1942-es kiadványában szerepel, hogy az iskola együttműködésre, nem pedig önállóságra tanítja a gyerekeket.

A cél az, hogy növeljük a nacionalista szellemet és gondozzuk a hazafias lelkesedést azáltal, hogy a gyerekeket a mi Japánunk nemzetpolitikájáról énekeltetjük.³⁵

A háborús helyzet miatt az Oktatási Minisztérium által jóváhagyott dalok egyre militaristábbá váltak, már egyáltalán nem emlékeztettek a hagyományos gyerekdalokra és mondókákra. Ezek az énekek teljes mértékben az aktuálpolitikai eseményekre épültek és a kormány által előírt ideológiát támogatták,

²⁹ Hirose Takeo 広瀬武夫 (1868–1904).

³⁰ Lafcadio HEARN, *The Romance of the Milky Way and Other Studies & Stories*, Houghton Mifflin & Company, Boston, 1905, 207.

³¹ Tachibana Koichirō 立花小一郎 (1861–1929).

³² Nogi Maresuke 乃木希典 (1849–1912).

³³ MANABE, *i.m.*, 98.

³⁴ MANABE, *i.m.*, 102.

³⁵ MANABE, *i.m.*, 102–103.

nem pedig a konfuciánus értékeket, vagy az egyszerű erkölcsöket. Így kezdett a műfaj egyre inkább a háborús dalokhoz hasonlóvá válni. A *gunkák*, mint menetelő dalok, szintén a Meiji-reformok részeként jelentek meg Japánban. Korábban, a samurájok idején nem volt szükség rájuk, de a nyugati mintára kialakított reguláris hadseregnél elengedhetetlen lett a menetelést és a morál fenntartását segítő ének. Ekkoriban jelentek meg a katonai fúvószenekarok is. A *gunkák* fő témái a bátorság és morál, a nemzet, az ellenség, a halál, az érzelmek, a császár és az igazság kérdése. A legtöbb háborúhoz és a nagyobb hadmozdulatokhoz külön dalokat írtak, s ez jelentette a legfőbb inspirációt a harcoló katonáknak.³⁶

A zene szabályozása

A nyugati zene csekély mértékben már a Meiji-kor előtt is jelen volt Japánban.³⁷ A holland kereskedőkön keresztül szállították az országba kottákat és zeneoktató könyveket.³⁸ A tengerészek katonadalokat tanítottak a haditengerészeti iskolában,³⁹ s fametszetek örökítik meg az orosz, holland, angol és amerikai katonazenekarokat, melyek ellátogattak Japánba és koncertet adtak a kikötőkben. 1868-tól – a nyugati mintát követve – japán katonazenekarok is működnek az országban,⁴⁰ Tokióban pedig megnyílt az első nyugati stílusú bál- és koncertterem.⁴¹

Az importált anyagok, zenekarok és oktatók⁴² mellett a nyugati zenei műveltség megszerzésében az Iwakura-misszió játszott fontos szerepet. A küldöttség

³⁶ Az I. világháború idején, amikor Japán a Németország elleni oldalon állt, nem született a témában népszerű dal. SUGITA, *i.m.*, 22.

³⁷ A XVI. században a jezsuita misszionáriusok vitték az országba a nyugati fúvós hangszereket. A XIX. század elején pedig a japánok már ismerték a zongorát és az ütőhangszereinket is. 1860-ra a trombita jól ismert hangszer, 1872-ben már híres trombitakészítő mestert is jegyeztek. HEBERT *i.m.*, 26.

³⁸ Például az Eikoku koteikifu (1865).

³⁹ Kaigun Denshujo, Nagasaki. 1850-ben alapították. – Louis Frédéric, *Japan Encyclopedia*, Harvard University Press, Cambridge, 2002, 207.

⁴⁰ HEBERT, *i.m.*, 26.

⁴¹ HEBERT, *i.m.*, 29.

⁴² Az 1860-as években amerikai misszionáriusok és feleségeik utaztak Japánba az epizkopális, a református és a presbiteriánus egyházaktól, ahol a nők is tevékenyen részt vehettek a közösségek életében. A misszionáriusiskolák angolt, bibliahasználatot és himnuszokat tanítottak főleg lányoknak. A *Jesus Loves Me* és a *This is a Happy Land* dalok japán fordítást kaptak. Nagasakiban, Kobében és Yokohamában zsolttárkönyveket adtak ki. Mrs Hepburn, a római írás kialakítója, szintén egy presbiteriánus misszionárius felesége volt és vasárnapi iskolában tanított Yokohamában. – Howe, *i.m.*, 66.

száztíz tagjából hatvanan diákok voltak, közülük öten nők, akik a zenei tanulmányok miatt utaztak külföldre.⁴³ A későbbiekben a Meiji-kormány 11.248 útlevelet adott diákoknak az Egyesült Államokba és Európába. Az Iwakura-misszióban részt vett Tanaka Fujimaro 田中不二麿 (1845–1909) is, aki Amerikában 10.000 dollárt költött tanszerekre a Japán iskolák részére.⁴⁴ Ezáltal, mikor elegendő mennyiségű eszköz és oktató állt már az ország rendelkezésére, Masont elbocsátották.⁴⁵

Az iskolai dalokat leginkább félhangok nélküli pentaton⁴⁶ skálára írták, az amerikai tankönyvekben található skót népdalok hatására.⁴⁷ A *shōkák* hatással voltak a népszerű, iskolán kívüli zenére is, s hamarosan megjelent a *sōshi enka* 小支援課 műfaj, amely a népzene, a *shōka* és a *gunka* elemeit ötvözte. Ezt utcai énekesek adták elő és egyes szerzők, mint Nakayama Shinpei 中山晋平 (1887–1952) egyaránt írtak dalokat az iskolákba, színpadra vagy az utcára. Ezenkívül megszületett a *dōyō* 同様 műfaj, egyrészt azért, hogy életben tartsák a népzénet, másrészt, hogy a középosztálybeli gyerekek az iskoláinál több és változatosabb zenével érintkezzenek.⁴⁸

Amikor Japán hadba lépett a szövetségesek ellen a második világháborúban, az országban betiltották⁴⁹ az amerikai, francia és brit popzenét, vagyis az ellenség zenéjét. Kizárólag a német és az olasz zenét tolerálták,⁵⁰ s a nyugati hangszereket dekadensnek nyilvánították, így 1941-ben betiltották a szaxofont, a trombitát, a bendzsót és az ukulelét is. A jazz, amely mind stílusban, mint hangszereiben törvényellenes lett, titokban maradt fenn, egyes szerzők az elemeit beépítették a népzenei motívumokat tartalmazó, vagy akár a hazafias szerzeményeikbe.⁵¹

⁴³ HEBERT, *i.m.*, 29.

⁴⁴ HOWE, *i.m.*, 66.

⁴⁵ A népnyelv még sokáig Mason-daloknak nevezte a shōkákat. – HEBERT, *i.m.*, 32.

⁴⁶ Ilyen skálán mozog a magyar, az orosz és a kínai népzene is. – GRANDPIERRE Atila, „A kínai és a magyar népzene hasonlóságáról”, *A Magyar Kulturális Hét a Sanghaj-i Művészeti Fesztiválon kiadványa*, Magyar Oktatási és Kulturális Minisztérium, 2008, 46–47.

⁴⁷ YANO – HOSOKAWA, *i.m.*, 346.

⁴⁸ YANO – HOSOKAWA, *i.m.*, 347.

⁴⁹ 1941. december 8-án üzent hadat Japán az Egyesül Államoknak és ekkor hozták a zenét tiltó rendeletet is. – SABINE STRASSER, „Home, Militarism and Nostalgia in Japanese Popular Song from 1937 to 1945”, Rudiger FRANK – Ingrid GETREUER-KARGL – Lukas POKORNY – Agnes SCHICK-CHEN (ed.), *Vienna Graduate Journal of East Asian Studies*, 2. vol. Praesens Verlag, Bécs, 2011, 115–147, 123.

⁵⁰ STRASSER, *i.m.*, 124.

⁵¹ YANO – HOSOKAWA, *i.m.*, 351.

Propaganda a zenén keresztül

A zene azért az egyik legjobb propagandaeszköz, mert nem passzív, mint a mozi, a könyv vagy a színház, hanem aktív; a hallgató akár együtt is énekelheti a dalokat a rádióval.⁵² A japán propaganda a II. kínai–japán háborúval egyre erősödött. Strasser, Linden és Mergner elméletét említi a háborúzás történelmének szakaszairól. Az első a premodern kor (1700-ig), amikor a viszonylag kis létszámú hivatásos hadseregek csatáznak egymással. A második kor 1945-ig tart, s ezekből a háborúból a lakosság is aktívan kiveszi a részét: vagy besorozzák őket, vagy a hadiparnak dolgoznak, így az érdeklődése is megnő a háború iránt, és a vereség egységes nemzeti kudarc lesz. A harmadik szakasz a jelenkorban is zajló nukleáris háborúk kora, amelyben újra kis létszámú specialisták vesznek részt a háterszág kihagyásával. A második szakasz egyedülálló volt, hiszen a lakosság bevonásával elengedhetetlenné vált a támogatásuk elnyerése. Erre használták a propagandát, akár a rádión, a művészetben vagy az újságokon keresztül. A propaganda egyszerre szolgált a katonák bátorítására, az ellenség félrevezetésére és a háterszági morál növelésére is.⁵³

A propaganda fajtáinál Strasser Horst Schuh színekkel való jelölésére hivatkozik. A fehér olyan propagandaanyag, amely világosan megjelöli a forrásait. A szürkének homályos a forrása vagy nem jelölhető, míg a fekete propaganda szándékosan leplezi a készítőket és az eredetét. Az énekek – főleg az ismert szerzőktől születő darabok – a fehér propaganda csoportjába tartoznak, ebben az esetben azonban nem a tények elkendőzése a cél, hanem az érzelmi ráhatás. Japánnak nem volt propagandaminisztériuma és olyan szakembere sem, mint Németország esetében Joseph Goebbels. Nem volt munkáspártja és olyan vezetője sem, mint Adolf Hitler⁵⁴ – így nem jött létre az a fajta személykultusz, amely az olaszoknál, az oroszoknál vagy a németeknél kialakult. Pearl Harbor megtámadása előtt a propaganda nem volt szabályozva, minden minisztérium és szervezet a saját fennhatósága alá eső területen a maga módján terjesztette az ideológiát. Már önmagában a *shintó* államvallással tétele is egy ilyen lépés volt.⁵⁵

A Külügyminisztérium 1936-ban megalapította a *Dōmei Tsūshinsha*⁵⁶ 同盟通信社 nevű hírügynökséget, amely felügyelte a lapokhoz és a rádióhoz eljutó

⁵² STRASSER, *i.m.*, 131.

⁵³ STRASSER, *i.m.*, 117.

⁵⁴ A császárt ritkábban említették, mint Amaterasu napistennőt.

⁵⁵ STRASSER, *i.m.*, 118–120.

⁵⁶ James L. HUFFMAN (ed.), *Modern Japan: An Encyclopedia of History, Culture, and Nationalism*, Routledge, London – New York, 2013, 43.

híreket. 1937-ben a hadsereggel vagy a diplomáciával kapcsolatos hírek megjelentetését egyesével kellett engedélyeztetni és a kisebb újságokat hamarosan megszüntették.⁵⁷ A cenzúra miatt a terjeszkedést és a csatákat megéneklő háborús dalok felértékelődtek, a bennük lévő túlzás pedig csak segítette az ideológia megerősítését. Ekkor már a mozikban is csak propagandafilmeket játszottak, a külföldi filmeket betiltották.⁵⁸

A rádió⁵⁹ volt a zenei propaganda legfontosabb eszköze, főleg 1941 után, amikor az anyagihiány miatt kevesebb lemezt gyártottak, így háztartásonként lennie kellett legalább egy készüléknek. Az első rádióadás 1925-ben hangzott el.⁶⁰ Tíz évvel később indították el a *Kokumin Kayō* 国民歌謡, vagyis Nemzeti dalok című műsort. A dalok szövege az Oktatási Minisztérium támogatásával megjelent az újságokban is. 1927-ben Japánban három nagy lemezkiadó volt jelen és mindegyiknek megvolt a maga partnerlapja. A *Nippon Columbia* 日本コロムビア az *Asahi Shinbun* 朝日新聞, a *Nippon Polydor* 日本ポリドール a *Mainichi Shinbun* 毎日新聞, a *Nippon Victor* 日本ビクター pedig a *Houchi Shinbun* 報知新-nel fonódott össze.⁶¹ Nem csak az idegen dalokat, de a nosztalgikus vagy túl szentimentális japán dalokat⁶² is levették műsorról. A lemezeket, amelyeket addig az angol *record* szóból származó *rekōdo*val レコード illettek, ezentúl hivatalosan *onbannak* 音盤 kezdték nevezni.

A *gunkák* népszerűsítésére szövegíró és dalszerző versenyeket rendeztek. 1937-ben a kiírásban azt kérték a versenyzőktől, hogy alkossanak szöveget egy induló dallamára, amelyet „az emberek imádnak majd énekelni az örökkévalóságig”. Ezen a versenyen 57 578-an indultak és végül egy Tottori prefektúrabeli nyomdász nyert.⁶³ A zenei megmérettetésre jóval kevesebben, csupán 9 555-en jelentkeztek. Közülük Setoguchi Tokichi 瀬戸口藤吉, (1868–1941) profi *gunkaszerző* nyerte meg a versenyt később híressé vált dalával, az *Aikoku*

⁵⁷ A háború idején anyagihiány lépett fel a papírgyártásban. Ez jó ürrügy volt a felesleges kiadók bezárására. STRASSER, *i.m.*, 123.

⁵⁸ MANABE, *i.m.*, 99.

⁵⁹ A rádiót a lehető legelőnyösebb módon használták. A katonai akciókról nem minden esetben számoltak be, sokszor késve. Például a Marco Polo incidens esetében. A háború előrehaladtával a hírekben nem közöltek áldozati létszámot vagy neveket, hogy ne rontsák a hátországi morált. STRASSER, *i.m.*, 127.

⁶⁰ STRASSER, *i.m.*, 123.

⁶¹ STRASSER, *i.m.*, 125.

⁶² Például a *Kokkyou no machi*, 1934.

⁶³ MANABE, *i.m.*, 99.

*kōshin kyoku*val⁶⁴ 愛国行進曲, vagyis *A patriotizmus dalával* (1937), amelyben már megjelenik a *hakkō ichiu*⁶⁵ 八紘一宇, „nyolc terület, egy tető” szlogen. Az alábbi részletben a dal a természeti értékekre, közülük is a mindmáig Japán jelképének számító Fudzszi-hegyre helyezi a hangsúlyt. A természetet szentté és ezáltal Japánt szenttévé emelő gondolkodás a Meiji-kor nacionalizmusának fontos eszköze volt.

Miyo tōkai no sora akete
Kyokujitsu takaku kagayakeba
Tenchi no seiki hatsuratsu to
Kibō wa odoru ōyashima
Ōseirō no asagumo ni
Sobiyuru Fuji no sugata koso
Kinō muketsu yuruginaki
Waga Nippon no hokori nare

Nézd, hajnalban
 a Keleti-tengeren
 a felkelő Nap magasan
 ragyogja be
 ég és föld tisztaságát
 szigeteinken végigtáncol
 a remény
 S a derűs nap reggeli felleget
 Fölénk emelkedő Fuji alakja
 Legyőzhetetlen
 szép Japánunk büszkesége.

見よ 東海の空明けて
 旭日高く輝けば
 天地の正気 潑瀾と
 希望は踊る大八洲
 おお晴朗の朝雲に
 聳ゆる富士の姿こそ
 金甌無欠揺るぎなき
 わが日本の誇りなれ

Részlet az Aikoku *kōshin kyoku* című dalból

A gunkák és shōkák szövegei és szimbólumai

Sugita 1868 és 1945 között öt periódusra⁶⁶ osztva vizsgálta meg a *gunkák* szövegeit. A háborús dalok szövegei gyakran ismétlődnek és korlátozott a témájuk. A császár dicsőségéről, az engedelmességről, a japán büszkeségről, az isteni eredetről és a szépségről szólnak. A *Getsu getsu ka sui moku kin kin* 月月火水木金金, *Hétfő, hétfő, kedd, szerda, csütörtök, péntek, péntek* című dal az ideális haditengerészt és a férfiak közötti bajtársiasságot énekl meg.⁶⁷ Sok dal a hősi halál dicsőségét hangsúlyozza. A *Roei no utában* 露営の歌, vagyis *Tábori dalban* a katona halálakor mosolyogva *banzait*⁶⁸ kiált, mielőtt összeesne.⁶⁹

A dalokban megjelenő legfontosabb motívumok⁷⁰ az ellenség, a császár, a kirántém, a cseresznyevirágzás, a *Yasukuni* szentély, a samuráj és a *kamikaze*⁷¹

⁶⁴ A dal összesen hat kiadó adta ki és egy millió példányszámban kelt el. MANABE, *i.m.*, 99.

⁶⁵ Egyetemes testvériséget és a Nagy Közös Keleti Jóléti Kör létrehozását szorgalmazó mondas, amiben Japán lenne a vezető egy önálló ázsiai blokk élén. MANABE, *i.m.*, 99.

⁶⁶ 1. Kora Meiji-kor és az I. kínai–japán háború (1868–1895) 2. Orosz–japán háború az azt követő évek (1897–1914) 3. Mandzsúria megszállása (1928–1938) 4. A csendes-óceáni háborút megelőző évek (1939–1941) 5. A csendes-óceáni háború (1941–1945).

⁶⁷ MANABE, *i.m.*, 100.

⁶⁸ Szó szerint „tízezer év” a jelentése. Éljenzés, a császár éltetése. – FRÉDÉRIC, *i.m.*, 70.

⁶⁹ MANABE, *i.m.*, 100.

⁷⁰ SUGITA, *i.m.*, 11–12.

⁷¹ A szó jelentése „isteni szél”. A XIII. században Japánt többször is megtámadta a mongol flotta,

idea. Az ellenség itt egyaránt jelenti a háborús ellenfél seregeit és háterszágát,⁷² valamint a császárnak nem engedelmeskedő, disszidáló japánokat is. A császár, mint élő istenség, a nemzet szimbóluma. Nincs személykultusza, mint a nyugati vezetőknek, ő egy felsőbb hatalom, amely összetartja a japán népet. A császár és a nemzet szimbóluma a krizantém, míg a másik virág, a *sakura*, vagyis a cseresznyevirág a katonákat és a dicső halált jelképezi. A samuráj ebben a nacionalista korban a katona szinonimája lett, míg a *kamikaze* az öngyilkos pilótákat illette. A *Yasukuni* szentély Tokió Kudan körzetében álló épület, amely akkoriban az ország első számú szentélye volt. A hiedelem szerint azok lelke, akik harc közben veszítették életüket, ebbe a szentélybe kerültek.

A *Yasukuni* szentély cseresznyefái így az elesett katonák kiemelt szimbólumaivá váltak. A kereszténységgel ellentétben a buddhizmus, a *shintō* és a konfucianizmus nem hisz a halál utáni életben, így szükség volt valamilyen kézzel fogható emlékre a haza nem szállított holttestek helyett. Továbbá a katonák számára megnyugtató volt a tudat, hogy virágként térhetnek vissza a hazájukba. A *Dōki no sakura*⁷³ 同期の桜, *Egy bajtárs cseresznyevirága*, (1944) című dalban egy pilóta gyászolja elhunyt katonatársát és várja, hogy a halála után újra találkozzanak mint „cseresznyevirágok egyazon ágon a *Yasukuni* szentélyben”.⁷⁴ A *Mikuni no haha* 皇国の母, *Édesanyám odahaza* (1943) című dalban a szerző egy kétértelmű sorba bújta ezt a gondolatot: „a nap, amikor újra találkozunk, jövő áprilisban lesz, a *Yasukuni* szentély virágai alatt”. Ha nem említené a szentélyt, az olvasó azt hihetné, hogy a cseresznyevirágzás idején találkozik a beszélő és az édesanyja, ám a *Yasukuni* szentély nem találkozási hely, így egyértelmű, hogy a katona nem éli túl a háborút.⁷⁵ Minden más virág a dalokban azonban nőket jelölt.⁷⁶

Ezenkívül fontos szimbólum a háborús dalokban a tenger. A szerzők metaforaként használják az érzelmekre, vagy a távolságra, amelyet le kell győzni ahhoz, hogy hazajussanak.⁷⁷ Ha részletesebben tekintjük, a hab és a buborékok

ám hajóikat elsodorta a tájfun. A japánok ezt a szelet nevezték *kamikazénak*.

⁷² Főleg Kína, Oroszország és a II. világháborúban a szövetségesek.

⁷³ Állítólag ez volt a *kamikaze* pilóták kedvenc dala. – Samuel Hideo YAMASHITA, *Leaves from an Autumn of Emergencies: Selections from the Wartime Diaries of Ordinary Japanese*, University of Hawaii Press, Honolulu, 2005, 232.

⁷⁴ MANABE, *i.m.*, 100.

⁷⁵ STRASSER, *i.m.*, 138–139.

⁷⁶ Az *Aikoku hana* 愛国花, *Hazafias virágok* (1938) című dal még a vad cseresznyét, a *yamazakurát* is női szimbólumnak használja, ami kevésbé díszes, mint a hagyományos cseresznyevirág.

⁷⁷ STRASSER, *i.m.*, 137.

a mulandóságot jelképezik, akár a cseresznyevirág, a kikötő a nosztalgiát és a reményt, a sirály pedig az illékonytságot és az érzelgősséget.⁷⁸ Sepp Linhart szerint 1941 és 1945 között a dalok 18.6%-a említi a tengert⁷⁹, ami kiemelkedően magas arány. Az *Umi yukaba*⁸⁰ 海行かば, *Ha a tengerre szállok* (1937) című melankolikus dal például egyáltalán nem kecsegtette a katonákat a visszatérés lehetőségével. Rendszeresen játszották, amikor a hadihajók elhagyták a kikötőket. A rádióban elhangzott Pearl Harbor megtámadásának bejelentésekor és a hősi halottak felsorolásakor is. 1943-ban hivatalosan megtették a második nemzeti himnusszá.⁸¹

<i>Umi yukaba</i>	Ha tengerre szállok	海行かば
<i>Mizuku kabane</i>	Víz nyeli el a testem	水漬く屍
<i>Yama yukaba</i>	Ha hegyekre hágok	山行かば
<i>Kusa musu kabane</i>	Borítja be testem	草生す屍
<i>Okimi no he ni koso shiname</i>	Ha a császárért halhatok	大君の 辺にこそ死なめ
<i>Kaerimi wa seji</i>	Azt nem fogom megbánni	かえりみは せじ

Részlet az Umi Yukaba című dalból

A shókák gyakran nem mentek ilyen messzire, hangvételük inkább vidám volt, mint lehangoló, vagy túlzottan magasztos. A *Kazoe uta* 数え歌, *Számoló dal* (1887-es antológia) egy *warabeuta* わらべ歌, hagyományos japán gyerekdalon alapszik, de a szövege a szülők iránti tiszteletet és hűséget szorgalmazza. Az 1942-es változat már bepillantást enged a hátszínházi életbe. Felszólítja a gyerekeket arra, hogy segítsenek a ház körül, amíg az apák a háborúban, az anyák pedig a gyárakban vannak.⁸² Sok dalban megőriztek játék közben elhangzó sorokat is. Az 1941-es gyűjtemények dalaiban megtalálhatóak olyan hagyományos japán szimbólumok, mint a *hinomaru*, a *Fuji*, *Momotarō*⁸³, az újévi ünnepség, a vidéki fesztiválok és a *mochi*⁸⁴ szavak. A *Nippon* 日本, *Japán* című második osztályosoknak szóló dal a japán teremtéstörténettel indul és a nemzet felsőbbrendűségét hirdeti. Sok ének az elfoglalt területek szépségét írja le, így segítve az általános iskolás gyerekeknek a terjeszkedési politika elfogadását.⁸⁵

⁷⁸ MITA Munesuke, *Social Psychology of Modern Japan*, Kegan Paul International, London – New York, 1992, 131–135.

⁷⁹ STRASSER, *i.m.*, 137.

⁸⁰ Ōtomo no Yakamochi verse alapján a *Manyōshū*-ból a legnépszerűbb szövegverziót Nobutoki Kiyoshi írta hozzá.

⁸¹ MANABE, *i.m.*, 101.

⁸² MANABE, *i.m.*, 98–103.

⁸³ Ismert japán népmese főszereplője.

⁸⁴ Rizsból készült japán édesség.

⁸⁵ MANABE, *i.m.*, 103.

Egy teljes dal vizsgálata

A *Heitai-san* 兵隊さん, vagy *Heitai-san, arigatō* 兵隊さんありがとう A *katona* vagy *Köszönjük a katonának* című dal 1939 januárjában jelent meg. A szerző, Hashimoto Yoshinobu 橋本善三郎 az *Asahi Shinbun* 1938-as dalversenyére írta, melyre a hadsereg iránt hálát kifejező szerzeményeket vártak. E versenyen a *Heitai-san* különdíjat kapott. Bár a dal nem iskolai propaganda dal, a lírai elbeszélő egy gyermek, és a szöveg tükrözi a gyermekektől elvárt ideális szemléletmódot: a katonák csodálatát, a hálát és a felnőttekéhez hasonló gondolkodást. A dal szakaszai a hátszágban élő gyermek minden napjainak epizódjaival indulnak, majd az egész dalon átívelő katonasorssal zárulnak.

*Kata wo narabete nisan to
kyō mo gakkō e ikeru no wa
heitai-san no okage desu
okuni no tame ni
okuni no tame ni tatakatta
heitai-san no okage desu*

Az, hogy a bátyámmal együtt
ma is iskolába mehetünk
a katonának köszönhető.
Az orszáért,
az orszáért harcoló
katonának köszönhető.

肩をならべて兄さんと
今日も学校へ行けるのは
兵隊さんのおかげです
お国のために
お国のために戦った
兵隊さんのおかげです

*Yuube tanoshī gohandoki
kanai sorotte kataru no mo
heitai-san no okage desu
okuni no tame ni
okuni no tame ni kizuita
heitai-san no okage desu*

Az, hogy este a vidám
vacsorán
a család együtt beszélgethet,
a katonának köszönhető.
Az orszáért,
az orszáért megsebesülő
katonának köszönhető.

夕べ楽しい御飯どき
家内そろって語るのも
兵隊さんのおかげです
お国のために,
お国のために傷ついた
兵隊さんのおかげです

*Sabishī keredo kâ-sama to
kyō mo madoka ni neru no mo
heitai-san no okage desu
okuni no tame ni
okuni no tame ni senshi shita
heitai-san no okage desu*

Az, hogy szomorkás
anyámmal
ma is nyugodtan alhatunk,
a katonának köszönhető.
Az orszáért,
az orszáért a csatában elesett
katonának köszönhető.

淋しいけれど母さまと
今日もまどかに眠るのも
兵隊さんのおかげです
お国のために,
お国のために戦死した
兵隊さんのおかげです

*Ashita kara Shina no
tomodachi to
nakayoku kurashite yukeru
no mo
heitai-san no okage desu
okuni no tame ni
okuni no tame ni tsukusareta
heitai-san no okage desu*

Az, hogy holnaptól a kínai
barátokkal békében élhetünk,
a katonának köszönhető.
Az országot,
az országot szolgáló
katonának köszönhető.

明日から支那の友達と
仲良く暮らしてゆけるのも
兵隊さんのおかげです
お国のために,
お国のために尽くされた
兵隊さんのおかげです

A dal nem elég részletes, hogy a messzemenő következtetéseket vonjunk le, de a báty említése előrevetíti a háború előrehaladtával a fiatal fiúk bevonását

is a haderőbe. Amíg a katona harcol és jól teljesít, addig a fiatal fiúkat nem sorozzák be. A vacsora és az együttlét egy idilli kép, ahol nem küzdenek élel-miszerhiánnyal és nem szakadnak szét a családok. A harmadik versszakban említett szomorkás édesanya motívuma azonban arra utal, hogy a családfő, az apa nincs otthon. Ez felveti azt a lehetőséget, hogy a katona nem csupán egy katona a sok közül, hanem maga az elbeszélő édesapja. Amennyiben a dal mögött valóban húzódik egy ilyen gondolat, úgy a dal – még a gyermek szemében is – a katonai minőséget az apai minőség fölé helyezi. Ez a fajta át-pozicionálás megbontja a kisebb egységet, a családot, és a nagyobb közösség, az ország életében betöltött szerepet teszi elsődleges fontosságúvá. Ezenkívül a dal utal még a kínai–japán konfliktusra, a Kínában folyó területszerző hábo-rúkról viszont erőltetetten optimista szemlélettel szól. A kínaiakat barátoknak nevezi, és a békés egymás mellettélést hirdeti, miközben a valóságban Japán éppen kínai területeket foglal el.

A refrén egy része, a katona tevékenységére vagy állapotára vonatkozó sor, folyamatosan változik. A katona harcol, megsebesül, elesik a csatában és szolgálja az országot. Ez utóbbi úgy értendő, hogy a halála nem volt hiábavaló, ha-nem az ország védelme, vagy gyarapodása felé vezetett. A „szolgál” szó helyett a „feláldozta magát” is használható lenne, de ez inkább mártírságot vetítene a katona alakjára. A dal halálával, de részvétel nélkül énekel félig a katonáról, félig a katonához. Felvázolt sorsa hivatásának velejárója, ahol a tragikus vég elkerülhetetlen. Mint hogy Japánban a megfutamodás vagy a vesztes csatából való hazatérés szégyenteljesnek cselekedet volt, így a katona sorsa nem, csupán a vég bekövetkeztének ideje kérdéses.

Összefoglalás

Az interjúkról és visszaemlékezésekről szóló tanulmányokban azt tapasztaljuk, hogy ha olyan embereket kérdeznek a *shōkák*ról, akik a második világháború alatt általános iskolások voltak, akár egész daloskönyveket elénekelnék fejből és örömmel. Hiába lettek betiltva a háború után, az emberek nem felejtet-ték el a gyerekkorukat meghatározó énekeket. Jelentős, hogy nem társítanak hozzájuk rossz emlékeket még idős korukban sem.⁸⁶ Az interjúkból kiderül, hogy az iskolán belül *gunkák* nem hangzottak el, csak *shōkák*, ám a gyerekek szabadidejükben a háborús dalokat is gyakran hallgatták és énekelték. A mun-kaerőhiány bekövetkezte után szívesen énekelték mindkét műfajt, miközben a földeken dolgoztak, vagy amikor gyalogoltak. A nagyobb fiúk kedvencei

⁸⁶ MANABE, i.m., 96.

a háború részleteit feltáró dalok voltak, ám a lányok is gyakran énekeltek, például unaloműzőként, amikor a légítámadások miatt lámpagyújtási tilalom volt.⁸⁷

A japán túlélőkön kívül a koreaiak visszaemlékezései is forrásul szolgálhatnak. A japán katonai táborokban prostitúcióra kényszerített koreai nők helyzetét ma sokan kutatják. Ilyen témájú tanulmányokban találkozhatunk olyan leírásokkal, miszerint ezek a nők szintén a mai napig emlékeznek egy-egy háborús dalra.⁸⁸ Gyakran a katonák szórakoztatása is a feladataik közé tartozott, így japán nyelven kellett énekelniük. Az egyik interjúalany a *Fubo no koe* 父母の声, *A szüleim hangja* (1944) című dalt énekelte el, amely eredetileg egy gyerekdal volt, ám *gunkának* is besorolható. A szövegben egy távoli hangot hall a beszélő és azon tűnődik, vajon a háború hangja-e. A háborús besorolást nem kizárólag a téma, hanem a hangfelvétel típusa miatt kapta. A dalt zenekarral vették fel, míg az iskolai és gyerekdalokat többnyire egy tanítónő és esetleg egy gyerekkórus énekelte fel.⁸⁹ A kor híres énekesnői gyakran adták a hangjukat *gunkákhoz*, ami nosztalgikus érzést kelthetett a katonákban.

A dalokat a háború után betiltották, 1960-ban a King Record Co. mégis kiadott három lemezt *Natsukashi no Gunkashū* 懐かしの軍歌集, *Nosztalgikus gunka-gyűjtemény* (1960) címmel.⁹⁰ Sugita Satoshi tanúja volt annak, ahogy néhány megemlékező 1967-ben *gunkákat* énekelte a *Yasukuni* szentélynél. Oda Junko pedig a gyerekkorából, az 1960–1970-es évekből emlékszik családi összejövetelekre, amikor a férfi rokonok egy-egy *gunkát* énekeltek.⁹¹ Időről-időre kis csoportokon belül újra népszerűvé válnak a dalok, de ezek a fellángolások nem jelentősek. A '60-as évektől a ritmusos amerikai zene (bebop, boogie-woogie) és a melankolikus balladák, például Koga Masao 古賀 政男 dalai uralják a zenei színteret.⁹²

A ma is fennálló Japán Önvédelmi Haderő dalai már egészen mások, mint a világháborúk idején született *gunkák*. A hivatalos indulójuk kizárólag az

⁸⁷ MANABE, *i.m.*, 100.

⁸⁸ Joshua D. PILZER, „Music and Dance in the Japanese Military »Comfort Women« System A Case Study in the Performing Arts, War, and Sexual Violence”, *Women and Music: A Journal of Gender and Culture*, Vol.18., (2014) 1–23, 2.

⁸⁹ PILZER, *i.m.*, 14.

⁹⁰ SUGITA, *i.m.*, 1–2.

⁹¹ OBA Junko, „To Fight the Losing War, to Remember the Lost War: The Changing Role of Gunka, Japanese War Songs”, Timothy J. CRAIG – Richard KING (ed.), *Global Goes Local: Popular Culture in Asia*, UBC Press, Vancouver, 2002, 225–245, 225.

⁹² YANO – HOSOKAWA, *i.m.*, 352.

ország védelméről és az összefogásról szól, nyomokban sem említi a fent felsorolt motívumokat és jellegzetességeket.

Még egy kis fának is megvan a szabadsága ahhoz, hogy az égig nőjön.
Védd meg a viharoktól a kezeiddel, a kezeinkkel! Védjük a növekvő Japán békéjét!⁹³

Felhasznált Irodalom

- ETHERIDGE, Kathryn: *Japanese Musical Modernism: Interwar Yōgaku Composers and Modernism*, Florida State University, Tallahassee, 2014.
- FREDÉRIC, Louis: *Japan Encyclopedia*, Harvard University Press, Cambridge, 2002.
- GRANDPIERRE Atila: „A kínai és a magyar népzene hasonlóságáról”, *A Magyar Kulturális Hét a Sanghaj-i Művészeti Fesztiválon kiadványa*, Magyar Oktatási és Kulturális Minisztérium, VIII. (2008), 46–47.
- HEARN, Lafcadio: *The Romance of the Milky Way and Other Studies & Stories*, Houghton Mifflin & Company, Boston, 1905.
- HEBERT, David G.: *Wind Bands and Cultural Identity in Japanese Schools*, Springer Netherlands, Dordrecht, 2012.
- HERD, Judith Ann: „Western-influenced 'classical' music in Japan”. TOKITA, Alison – DR. HUGHES, David W. (szerk.): *The Ashgate Research Companion to Japanese Music*, Ashgate Publishing, Ltd., Hampshire, 2008, 361–382.
- HOWE, Sondra Wieland: „American Music in Meiji Era Japan”, *ritsume.ac.jp*. http://www.ritsume.ac.jp/acd/re/k-rsc/lcs/kiyou/pdf_26-1/RitsIILCS_26.1 [2017.04.10.]
- HUFFMAN, James L. (ed.): *Modern Japan: An Encyclopedia of History, Culture, and Nationalism*, Routledge, London – New York, 2013.
- MANABE Noriko: „Songs of Japanese Schoolchildren During World War II”. CAMPBELL, Patricia S. – WIGGINS, Trevor (ed.): *The Oxford Handbook of Children's Musical Cultures*, Oxford University Press, New York, 2013, 96–113.
- MATSUE, Jennifer Milioto: *Focus: Music in Contemporary Japan*, Routledge, London – New York, 2016.

⁹³ SUGITA, i.m., V.

- MITA Munetsuke: *Social Psychology of Modern Japan*, Kegan Paul International, London – New York, 1992.
- OBA Junko: „To Fight the Losing War, to Remember the Lost War: The Changing Role of Gunka, Japanese War Songs”. CRAIG, Timothy J. – KING, Richard (ed.): *Global Goes Local: Popular Culture in Asia*, UBC Press, Vancouver, 2002, 225–245.
- PILZER, Joshua D.: „Music and Dance in the Japanese Military »Comfort Women« System A Case Study in the Performing Arts, War, and Sexual Violence”, *Women and Music: A Journal of Gender and Culture*, Vol.18, (2014) 1–23.
- SONODA Midori: „The Teaching of Music History in Japanese Music Education”, *Musica Docta*, Special Issue (2014), 111–119.
- STRASSER, Sabine: „Home, Militarism and Nostalgia in Japanese Popular Song from 1937 to 1945”. FRANK, Rudiger – GETREUER-KARGL, Ingrid – POKORNY, Lukas – SCHICK-CHEN, Agnes (ed.): *Vienna Graduate Journal of East Asian Studies*, 2. vol., Praesens Verlag, Bécs, 2011, 115–147.
- SUGITA Satoshi, *Cherry Blossoms and Rising Sun – A Systematic and Objective Analysis of Gunka (Japanese War Songs) in Five Historical Periods (1868–1945)*, Ohio State University, Columbus, 1972.
- YAMASHITA, Samuel Hideo: *Leaves from an Autumn of Emergencies: Selections from the Wartime Diaries of Ordinary Japanese*, University of Hawaii Press, Honolulu, 2005. [SULOWAY, Stephen]
- YANO, Christine – HOSOKAWA Shuhei: „Popular music in modern Japan”. TOKITA, Alison – DR. HUGHES, David W. (ed.): *The Ashgate Research Companion to Japanese Music*, Ashgate Publishing, Ltd., Hampshire, 2008, 345–362.

Czifra Adrienn

„Életem legboldogtalanabb két éve” – *Hogyan jelennek meg Natsume Sōseki londoni tanulmányútjával kapcsolatos érzelmei műveiben?*

Bevezetés – A tanulmányút előzményei

Natsume Sōseki 夏目漱石 (1867–1916), a Meiji-korszak (1868–1912) egyik legmeghatározóbb írója, pályafutását tanítással kezdte. Az elsők között volt, aki elvégezte a Tokiói Császári Egyetem (Tōkyō Teikoku Daigaku 東京帝國大學) angol irodalom szakát. 1900 májusában a Kumamoto városi középiskolában tanított, amikor értesítést kapott az Oktatási Minisztériumtól, hogy egy ösztöndíj keretében Londonba küldik egy kétéves tanulmányútra. Az ösztöndíj hatalmas megtiszteltetésnek számított, amellyel elismerték Sōseki tudását és tehetségét, így nem utasíthatta vissza.¹ Az időpont azonban nemigen volt szerencsésnek mondható, hiszen első lánya, Fudeko alig egy éve született meg, felesége pedig már újabb gyermeküket várta. A minisztériumnak az volt a célja, hogy a fontos pozíciókat betöltő külföldieket minél hamarabb jól képzett japánokkal tudja helyettesíteni. Sōsekit tehát azért küldték Angliába, hogy angoltudását elmélyítse mind a nyelv, mind az irodalom terén, s mikor hazatér, *Lafcadio Hearn*² professzort váltsa fel az angoltanításban a Tokiói Császári Egyetemen. Sōseki kénytelen volt elfogadni az utazást, cserébe a biztos jövőbeni állásért.

Tervei között Cambridge vagy Oxford szerepelt, hamar rá kellett azonban ébrednie, hogy a csekély ösztöndíjból a neves egyetemekre nem futná, ami hatalmas csalódással töltötte el. Végül arra jutott, London a legalkalmasabb helyszín az angol nyelv tanulására, mint a gazdaság, a művészetek és a látnivalók

¹ NATSUME Sōseki – Inger BRODEY, *My Individualism and the Philosophical Foundations of Literature*, Tuttle Publishing, Tokyo, 2011, 33.

² Író, műfordító, esszéista, 1850–1904. 1890–1904-ig élt Japánban, japán neve Koizumi Yakumo 小泉八雲.

központja.³ Az író eddig sosem járt még külföldön, tanulmányain kívül nem volt tapasztalata külföldi kultúrákkal kapcsolatban, ezért feszült hangulatban várta az indulást. Először Tokióba utazott, hogy előkészítse a tanulmányutát, s közben igyekezett felkészülni az angol nyelvi akadályokra. Habár Sōseki az angol irodalom terén óriási tudással rendelkezett, a szóbeli kommunikáció nehézséget okozott számára, és nem is nagyon volt alkalma ezt Japánban gyakorolni.

Hajója 1900. szeptember 8-án hagyta el a yokohamai kikötőt, és az út két hónapig tartott. Mielőtt megérkezett Angliába, néhány napot Franciaországban töltött, ahol a párizsi Eiffel-toronyhoz is ellátogatott. A hosszú utazás részleteit naplójában rögzítette, míg végül október 28-án megérkezett Londonba.⁴ A hosszú úttal kapcsolatos érzései és élményei ez idő tájt íródott haikuiban is megtalálhatók: az első verset utazása előtt, a másodikat a hajóúton vetette papírra.

秋風の一人をふくや海の上⁵

őszí szél süvít

magányomba belekap –

hullámzó tenger⁶

日は落ちて海の底より暑かな⁷

alászálló nap

tenger fenekéről is

hőséget áraszt

Londoni mindennapok – pozitívumok és negatívumok

Ahogy Sōseki megérkezett Angliába, egy teljesen új, idegen világ fogadta. Fel kellett dolgoznia, hogy távol hazájától és családjától, a világ másik oldalán fogja tölteni az elkövetkezendő éveket, s ezt az élményt egy haikuban is megörökítette:

³ Edo-Tokyo Museum – Tohoku University, *Bungō Natsume Sōseki. Sono Kokoro to Manazashi*, Asahi Shinbunsha, Tōkyō, 2007, 36.

⁴ Edo-Tokyo Museum – Tohoku University, *i.m.*, 30.

⁵ NATSUME Sōseki – TSUBOUCHI Toshinori (szerk.), *Sōseki Haikushū*, Iwanami Shoten, Tōkyō, 1990, 122.

⁶ A tanulmányban szereplő haikukat, novella- és levélrészleteket a szerző fordította magyar nyelvre.

⁷ NATSUME – TSUBOUCHI, *i.m.*, 123.

空狭き都に住むや神無月⁸

beszűkült égbolt
otthonom a főváros –
október hava

Az első hónapokban igyekezett felkeresni a környékbeli nevezetességeket, mindezt egyedül, egy térképpel a kezében tette. Meglátogatta a Towert, melyről a *Rondontō* 倫敦塔 (1905) című novellában is megemlékezik, múzeumokat és galériákat tekintett meg. Emellett a színházak világa is az újdonság varázsával töltötte el, mi sem bizonyítja jobban, minthogy 1901-es, feleségének írt levelében oldalakat szentelt a részletek leírására, sőt, egy későbbi novellája az *Atataikai yume* 暖かい夢 (1909) is az angol színházak világát idézi. A hatalmas, nyüzsgő város és a szokatlan, kusza közlekedési hálózat olykor jócskán megnehezítette a tájékozódását, ilyenkor kénytelen volt leszólítani valakit az utcán, hogy segítsen neki a továbbjutásban.

絵所を栗焼く人に尋ねり⁹

hogyan hol a képtár,
egy gesztenyeárustól
tudakolom meg

A *Rondontō* elején részletesen kitér arra, hogyan kereste az utat a Towerhez:

Amikor kilyukadtam egy kereszteződésnél, nem volt más hátra, mint hogy elővegym a térképet, hogy megnézzem, merre induljak, miközben a gyalogosok sorra belém ütköztek. Ha nem igazodtam el a térképen, megkérdeztem valakit. Ha ez sem vált be, megkérdeztem egy rendőrt. Ha vele se mentem semmire, másvalakit kérdeztem meg. Szinte meg sem tudom számolni, hány embert szólítottam meg, és csak kérdeztem és kérdeztem, amíg végre olyanra leltem, aki tudta a választ. Így érkeztem meg oda, ahova jutni akartam.¹⁰

Az egyetemi órákra való bejárást három-négy hónap elteltével abbahagyta. Bár azzal a reménnyel vágott bele a tanulásba, hogy tudását végre elmélyítheti, az órák unalmasnak és semmitmondónak bizonyultak.¹¹ Helyette hetente

⁸ Uo.

⁹ NATSUME – TSUBOUCHI, i.m., 124.

¹⁰ NATSUME Sōseki, *Rondontō*, *Genei no Tate*, Shinchōsha, Tōkyō, 1952, 8–9.

¹¹ NATSUME Sōseki – Michael BOURDAGHS (szerk.) – UEDA Atsuko (szerk.) – Joseph MURPHY, *Theory of Literature and Other Critical Writings*, Columbia University Press, New York, 2010, 42.

egyszer egy Shakespeare-kutatónál¹² vett magánórákat. *Craig sensei*, ahogy róla írott novellájában¹³ is nevezte, rajongott a költészetért, rendkívüli tudása volt Shakespeare-ről, és meglehetősen érdekes személyiség volt. Ezeket az órákat is hamar abbahagyta azonban, és minden idejét a könyvekbe temetkezve töltötte. Minden energiáját az angol irodalom tanulmányozására fordította. Kevéske ösztöndíját szinte egészében könyvek vásárlására költötte, és mást sem csinált, mint éjjel-nappal ezeket lapozgatta. A szépirodalom mellett számos tudományág könyveit beszerezte, remélve, hogy jobban megérti a nyugati és japán irodalom közti különbséget, amelynek vizsgálata akkoriban a legtöbb idejét és energiáját felemésztette.¹⁴

Mivel az író egyre kevésbé mozdult ki biztonságosnak érzett környezetéből, nem alakított ki kapcsolatot az angolokkal, sőt, még a helyi japán közösséghez sem kívánt csatlakozni. Fülöp Márta tanulmányában részletesen kitér ennek az elzárkózásnak a pszichológiai okaira: feltételezhetően Sōseki komoly kultúrsokk szindrómában szenvedett, amelyet abban az időben még nem ismertek fel, s azt, hogy nem tudta feldolgozni a változást, gyenge mentális egészségének és labilis személyiségének tulajdonították. Az író, mint egy „jövvény”, nem volt képes alkalmazkodni az új környezethez, s ez nagyban kihatott egészségi és lelki állapotára is.¹⁵

Társas kapcsolatainak kialakítását tovább nehezítette, hogy úgy érezte, nem tud angolul folyékonyan társalogni, ezért inkább került ezeket az alkalmakat, s nem is akart időt pazarolni efféle felesleges dolgokra, ahogy barátjának, Masaoka Shikinek 正岡子規 (1867–1902) ¹⁶ 1901 áprilisában írott leveléből is kiderül:¹⁷

Mikor még Japánban éltem, sosem érdekelt a társasági élet. Most, hogy Nyugaton vagyok, angol szónoki képességeim hiányában kimondottan irtózom attól, hogy angolok társaságába keveredjek.¹⁸

¹² William James Craig, 1843–1906. Az *Arden Shakespeare* szerkesztője.

¹³ Craig Sensei クレイグ先生 1909.

¹⁴ Inger Sigrun BRODEY, *Rediscovering Natsume Soseki With the First English Translation of "Travels in Manchuria and Korea"*, Global Oriental, Folkestone, 2000, 8.

¹⁵ FÜLÖP Márta, „Culture Shock and the Birth of the Modern Japanese Novel: Natsume Soseki”, *academia.edu*

¹⁶ A négy nagy haikuköltő egyike, a haiku és tanka versek megújítója, több mint húszezer haiku fűződik a nevéhez. Natsume Sōseki barátja, ő vezette be Sōsekit a haikuk világába. 1895-ben két hónapig együtt laktak Matsuyamán, amikor Sōseki angoltanárként dolgozott, Shiki pedig a betegségéből lábadozott. Fiatalon, 35 éves korában halt meg tuberkolózisban.

¹⁷ ŌOKA Makoto (szerk.), *Shiki Senshū 9, Shiki to Sōseki*, Zōshinkai Shuppansha, Shimotogari, 2002, 303.

¹⁸ *Uo.*

Decemberi levelében, melyet szintén Shikinek küldött, újfent kitért a nyelvi akadályokra, s az ezekből származó kellemetlenségekre:

Az egyik öreghölgy Miltont és Shakespeare-t olvas, ráadásul franciául is folyékonyan beszél, ezért kicsit tartok tőle. – Sōseki úr, ismeri ennek a versnek az eredetét? – teszi fel folyton a hasonló kérdéseket. – Ön rendkívül jól érti az angol nyelvet, minden bizonnyal kiskora óta tanulja. – intéz hozzám időnként efféle dicsérő szavakat. Pedig tudnia kell, hogy ez korántsem igaz. Legszívesebben megkérném, hogy ne űzzön tréfát belőlem. Mióta ideköltöztem, megtanultam, hogy ha komolyan veszem a bókokat, abból jó nem származhat. Nem is a férfiak, inkább a nők azok, akik olyan ostoba dicséretekkel dobálóznak, mint *wonderful*, még a legkisebb csekélységre is. Időnként némi iróniával vissza is kérdezek, mitől olyan *wonderful*, ha valaki olyan ügyetlenül tud csak beszélni, mint jómagam.¹⁹

Az író nem szerzett barátokat, teljesen egyedül élt a nagyvárosban. Önállóan kellett szembenéznie a problémákkal, amelyek a lelkét nyomasztották, nem volt olyan személy, akivel a gondjait megoszthatta volna. Ezáltal egyre magányosabb lett – hiányolta feleségét, családját és barátait. Egy 1901. március 8-án hazaküldött levelében aggódva érdeklődik felesége állapota felől, s hogy megszületett-e már gyermekük, rendben ment-e a szülés.

Alig vártam már, hogy megérkezzen a leveled Japánból, de egy sor sem jött. [...] Megszületett már a gyermek? Fiú lett vagy lány? Semmit sem tudok, meg kell értened, milyen hamar válik aggodalmassá az ember egy ilyen távoli országban. Ha nem tudsz írni, miért nem kéred meg az apádat vagy valaki másét?²⁰

Felesége hiányáról és a fájdalmas egyedüllétről verseiben is beszámol:

吾妹子を夢みる春の夜となりぬ²¹

feleségemet

álomban viszontláttam

tavaszi éjen

¹⁹ ŌOKA, *i.m.*, 298.

²⁰ NATSUME Sōseki, *Spring Miscellany and London Essays*, Tuttle Publishing, Tokyo, 2002, 155.

²¹ NATSUME – TSUBOUCHI, *i.m.*, 125.

三階に独り寐に行く寒かな²²

Padlásszobámban
magányosan alszom el
rideg éjszakán

Sōseki szinte már az első perctől visszavágyott Japánba, szörnyű honvágy kínoztta. Barátjának, Shikinek így írt érzéseiről 1901-ben:

Ha végre hazatérek Japánba, normális ruhát viselhetek, normális ételeket ehetek, és normális helyen aludhatok majd. – Már csak egy kicsit kell ki-tartani, tarts még ki, tarts ki! – mondogatom magamnak, mielőtt elalszom. Ha el tudok aludni, minden rendben van, de ha nem, egyre csak tolonganak a fejemben a gondolatok.²³

A tanulmányút vége felé az író rossz lelkiállapota odáig fajult, hogy a házban, ahol megszállt, azt javasolták neki, tanuljon meg biciklizni, hátha az jobb kedvre deríti. Bár Sōsekinak ehhez nem volt túl nagy kedve, megpróbálkozott a lehetetlennel, és hazatérte után biciklis kalandjairól készített is egy novellát,²⁴ melyben humorral és nem kevés öniróniával ecseteli kerékpáros tapasztalatait. 1902 őszén a sok negatívum ellenére volt egy kellemes élménye is: John Dixon,²⁵ akivel nem tudni, pontosan hogyan ismerkedett meg, meghívta őt Pitlochry-ba, ahol tíz napot töltött, és magával ragadta a táj szépsége és a kellemes őszi idő, amelyet meg is jelenített később *Mukashi* 昔 című novellájában. Sajnos, miután visszatért Londonba, depressziója újra erőt vett rajta, amihez az is jelentősen hozzájárult, hogy barátja, Masaoka Shiki 1902. szeptember 19-én meghalt. Az író a halálhírről csak november végén értesült, amikor közös barátjuk, Takahama Kyoshi 高浜 虚子 (1874–1959)²⁶ levélben tudatta vele. Shiki és Sōseki utoljára 1900. augusztus 26-án találkoztak, amikor az író elment meglátogatni Shikit tokiói otthonába, hogy búcsút vegyen tőle a hosszú út előtt. Shiki ekkor betegsége miatt már nagyon rossz állapotban volt, nem tudott felkelni betegágyából. Sōseki az első télen, amelyet Londonban töltött, karácsony alkalmából egy képeslapot küldött a költőnek, amelyen egy haiku is helyet kapott az alkalomhoz illően:

²² NATSUME – Tsubouchi, *i.m.*, 127.

²³ ŌKA, *i.m.*, 309.

²⁴ *Jitensha nikki* 自転車日記 1903. Magyarul Biciklinapló címmel jelent meg belőle egy részlet Vihar Judit fordításában (Műhely 2007/5–6 56–59.).

²⁵ 1838–1926, nagyon érdekelte a japán kultúra és művészet, birtokán egy japánkertet is kialakított.

²⁶ Költő, író, mentora Masaoka Shiki volt.

屠蘇なくて酔はざる春や覚束な²⁷
 újévi szaké²⁸
 nélkül józan tavasz jó
 kétségek között

Shiki mindig hatalmas lelkesedéssel olvasta a távoli Angliából küldött sorokat barátjától, s annyira elmerült a levelekben, mintha ő maga is átélhette volna az eseményeket. A leveleket még a *Hototogisu* ホトトギス magazinban²⁹ is közreadta, mert sok olvasót kíváncsisággal töltött el, milyen lehet az élet a messzi Nyugaton. Shiki kérte barátját, küldjön neki még több levelet, hiszen egyetlen örömét az olvasásban lelte.³⁰ Bár Sōseki londoni tartózkodása alatt többször küldött haza barátjának postát, halála után úgy érezte, nem írt neki eleget, és ezt nagyon bánta.³¹ Mély fájdalomról haikui is tanúskodnak:

筒袖や秋の柩にしたがはず³²
 szűk kimonóujj –
 őszi koporsódat
 mindig követem

Ebben a versében Sōseki arra utal, hogy a jövőben nemcsak mint barátjára fog gondolni, hanem mint mesterére is, aki bevezette őt a haikuk világába, s akivel az írásról és irodalomról oly sok értékes eszmecsere folytatott. A következő haiku utolsó sorában az ősz vége kifejezés egyben Shiki életének végére is utal:

手向くべき線香もなくて暮の秋³³
 áldoznék neked
 s látod, még füstölöm sincs
 itt az ősz vége

²⁷ Edo-Tokyo Museum – Tohoku University, *i.m.*, 38.

²⁸ Hét gyógyfű keverékével ízesített édes rizsbor, újévkor fogyasztják.

²⁹ 1897-ben alapított irodalmi folyóirat, mely Masaoka Shiki nevéhez fűződik, témája a haiku-költészet. Shiki halála után Takahama Kyoshi vette át a szerkesztését.

³⁰ Donald KEENE, *The Winter Sun Shines In. A Life of Masaoka Shiki*, Columbia University Press, New York, 2013, 173.

³¹ Edo-Tokyo Museum – Tohoku University, *i.m.*, 37.

³² NATSUME – TSUBOUCHI, *i.m.*, 128.

³³ Uo.

Sōseki a rossz idegállapota miatt 1902 decemberében elhagyta Londont, s 1903 januárjában érkezett haza Japánba. Ezt követően Tokióba költözött, majd áprilistól a Tokiói Császári Egyetemen kezdett angol nyelvet tanítani.

Kelet és Nyugat ellentéte

A pozitív és negatív életesemények mellett azt is át kell tekinteni, hogyan hatott az íróra az a tény, hogy Keletről a nyugati életbe került. Sōseki szinte a Meiji-korszak kezdetével egy időben, 1867-ben született. A korszak elején a hosszas elzárkózás után Japán megnyitotta kapuit, s elindult a nyugatiasodás folyamata, amely az élet minden területére hatással volt. A hagyományos japán kultúra mellett megjelent a nyugati szellemiség, amely jelentős méreteket öltött. Az író természetéből és rossz körülmények között töltött gyermekkorából adódóan³⁴ nehezen kezelte a változásokat, és ahogy megtapasztalta a londoni életet, úgy érezte, amit maga körül lát, az vár hazájára is a közeljövőben. Sōseki magát, mint Japán megtestesítőjét látta, aki kínok és szenvedések között próbál beilleszkedni a modern nyugati világba, szinte úgy, mint amikor a kényelmes japán ruha után szűk nyugati öltönybe préseli magát az ember.³⁵ „Alig várom, hogy hazatérjek Japánba, és újból érezhessem az évszakok váltakozásának ritmusát és a sugárzó napfényes időt.”³⁶ – írja feleségének levelében, mely remekül tükrözi a ködös, rideg Anglia és a napfényes Japán közti különbséget, amelyet érzett. A Kelet és Nyugat ellentétének problematikája több későbbi regényében³⁷ is feltűnik, amelyekből látható, hogy az író életé végéig foglalkoztatta a témakör.

Sōseki és az angolok közötti viszony

Ha az író lelkiállapotának változásait vizsgáljuk, mindenképp ki kell térni arra, hogyan tekintett az őt körülvevő angolokra, illetve hogy az angolok hogyan vélekedtek róla, mint japán emberről. Shikinek írott 1901-es levelében Sōseki először arról számol be, hogy az angolok nem különösebben foglalkoznak a személyével. Később viszont megemlíti, mesésik, hogy összesűgnak a háta mögött:

³⁴ Egyéves korában szülei nevelőszülőkhöz adták, és csak kilencévesen került vissza eredeti családjához.

³⁵ BRODEY, *i.m.*, 9.

³⁶ NATSUME, *Spring Miscellany...*, *i.m.*, 149.

³⁷ *Nihyakutōka* 二百十日 (1906) című művében a nyugati és japán stílust kombinálja; *Kusamakura* 草枕 (1906) című regényében a főhős szinte visszamegy az időben egy elzárt kis faluba, majd a mű végén újra a modern világban találja magát; hasonlóan a *Sanshirōban* 三四郎 (1908) a vidékről érkező főhős a nagyvárosban elveszítettnek érzi magát; illetve *Kōjin* 行人 (1912) című művében a feudális Japán gyors modern társadalommá alakulása áll a háttérben.

Időnként viszont előfordul, hogy az emberek érdeklődést mutatnak származásom iránt, és a hátam mögött megjegyzéseket tesznek. A minap egy bolt előtt álltam, s két nő haladt el mögöttem, miközben azt mondták: *least poor Chinese*. A *least poor* furcsa kifejezés. A parkban egyszer meghallottam, ahogy egy pár vitatkozik: – Vajon kínai? – Nem, inkább japán. – Néhány nappal ezelőtt meghívást kaptam egy helyre, ezért felvettem a frakkomat és elindultam. Ketten jöttek velem szemben, talán gyári munkások lehetnek, s megállapították rólam, hogy *a handsome Jap*. Nem tudtam, sírjak-e vagy nevessek.³⁸

A *Jitensha nikkiben* például visszaemlékszik arra az esetre, amikor biciklizni tanult, de elfelejtett jelezni a kanyarodásnál, így egy mögötte jövő biciklista csúnyán elesett, s mérgében azt kiabálta rá, hogy „Chinaman”.

Másik szemszögből tekintve, leveleiből és novelláiból jól kivehető, hogy rendkívül fájlalta, hogy az utcán bárki, akivel találkozik, „szörnyen magas”.³⁹ Körülötte mindenki jóval magasabb volt, még a nők is, s emiatt nagyon kellemetlenül érezte magát.

Egyszer csak egy szokatlanul alacsony fickó közeledik felém. „Remek!” – gondolom magamban, de ahogy elhaladok mellette rá kell ébrednem, hogy hat centiméterrel magasabb nálam. Aztán mintha egy törpe jönne felém, furcsa arcszínnel – de csak a saját tükörképemet látom. Keserű mosolyra húzódik a szám, mire ő is keserűen visszamosolyog rám.⁴⁰

A magasságon kívül további tapasztalata, hogy az angolok nagyon elfoglaltak, mindig sietnek, általában véve jó modorúak, valamint jól öltözöttek, tehát megállapítható, hogy összességében nincs róluk negatív véleménynel.

Sőseki önképe Japánban és Angliában

Érdekes szempont, hogy maga az író hogyan vélekedett saját személyéről, amíg Japánban élt, illetve milyen érzéseket váltott ki belőle az új környezet, változott-e valami a látásmódjában, és ha igen, mik ezek a tényezők. Sőseki Japánban már többéves tiszteletnek örvendő múlttal rendelkezett a tanári pályán. Olyannyira elismerték, hogy az elsők között volt, aki ösztöndíjjal külföldre utazhatott. Munkahelyén jó fizetést kapott, ezáltal saját házat tudott fenntartani, amelyhez személyzet is járt. Saját megítélése szerint átlagos külsővel

³⁸ ŌOKA, *i.m.*, 309.

³⁹ ŌOKA, *i.m.*, 308.

⁴⁰ Uo.

rendelkezett, nem volt rajta semmi szokatlan, amivel kirítt volna a tömegből. Hazáját elhagyva azonban fokozatosan megváltozott az önértékelése, és más szemmel kezdett tekinteni önmagára, amely rossz érzéssel töltötte el. „Úgy érzem, már nem az az ember vagyok, aki Japánban voltam...”⁴¹ – írja levelében barátjának, Shikinek. Ebben a kijelentésében pedig volt valamennyi igazság: Angliába közönséges diákként érkezett, ráadásul az ösztöndíja is alacsony volt. Próbálta a kevés pénzt beosztani, még az ételről is képes lett volna lemondani annak érdekében, hogy könyveket vásárolhasson az antikváriumokban. Úgy élt, mint diákéveiben, szegényes étkezésekkel, szegény környéken. S túl ezeken a körülményeken, még valamire rá kellett ébrednie, ami sokkal jobban zavarta. Feleségének a következőket írta 1901 januárjában:

Amíg Japánban éltem, nem voltam tudatában a börszínemnek, de mióta itt vagyok, bosszankodva tapasztalom, hogy milyen sárga vagyok. Ezenfelül még alacsony is. Eddig senkivel sem találkoztam, aki kisebb lett volna nálam. A vállaik is csapottak. Arra gondolok magamban: – Nézd csak, micsoda komikus fickó közeledik felém! – de csak a saját képem az, amelyet a tükörben látok. Nagyon gyakran tapasztalom ezt. Azt már feladtam, hogy az arcformámmal bármit is kezdjek, de a magasságom... Bárcsak magasabb lehetnék!⁴²

A tanulmányút hatása

„Ebből biztos nem lesz regény.”⁴³ – zárja sorait Shikinek írt 1901-es levelében arra utalva, hogy nem sok érdekes dolog történt vele az elmúlt időben. Ezzel szemben már Londonban elkezdte papírra vetni élményeit, és miután visszatért Japánba, az 1903-as *Jitensha Nikkivel* kezdve sorra írta a novellákat, amelyek a londoni tapasztalatain alapultak. 1905-ben a *Rondontō*, majd a *Carlyle Hakubutsukan* カーライル博物館 jelent meg, két évvel később a *Bungakuron* 文学論 (1907),⁴⁴ majd 1909-ben az *Eijitsushōhin*, amelyben több rövid novella is helyet kapott. 1914-es híres beszédében, a *Watashi no kojinsugiban* 私の個人主義 is feleleveníti az angliai élményeit.

Novelláiban jól láthatók a több művében is visszatérő elemek, ezzel kiemelve azokat a sarkalatos tényezőket és benyomásokat, amelyek a leginkább meghatározták az író külföldi tartózkodását. Ilyen meghatározó elem például

⁴¹ Uo.

⁴² NATSUME, *Spring Miscellany...*, i.m., 152–153.

⁴³ ŌKA, i.m., 306.

⁴⁴ Az angol irodalommal foglalkozik benne londoni tanulmányai és a Tokiói Császári Egyetemen oktatóként szerzett tapasztalatai alapján. Lényegi kérdése, hogy *mi az irodalom?*

a köd, a hideg és a kellemetlen időjárás. Ez a motívum megtalálható többek között a *Kiri* 霧, a *Geshuku* 下宿, a *Mukashi* és a *Carlyle Hakubutsukan* című novellákban, illetve leveleiben is. 1901-ben feleségének írt a kellemetlen időről, s hogy mennyire szeretne már hazatérni: „Nehéz elviselni az itteni telet. Ha leszáll a sűrű köd, minden láthatatlanná válik, olyan, mint a hold nélküli éjszaka, rendkívül kellemetlen érzés kerülget tőle.”⁴⁵

Szintén gyakori elem verseiben és leveleiben a magány, de *Inshō* 印象 című novellájában és a *Bungakuron*ban is olvashatunk a témával kapcsolatos érzéseiről. Az íróra nyomasztóan hatott, ha sok ember vette körül, ami Londonban gyakran előfordult, és szinte úgy érezte, magával sodorja az emberáradat. Erről a furcsa tapasztalásról olvashatunk részleteket az *Inshō* és az *Atataikai yume* című novellákban, valamint a *Bungakuron*ban is utal rá. A novellákat olvasva továbbá az is felfedezhető, hogy Sōsekinak nehézséget okozott az ugyanolyan stílusban épült hosszú házsorok megkülönböztetése, amelyek között néha el is tévedt:

A szomszédos és szemben fekvő házak mind pontosan ugyanolyan stílusban épültek, így mikor kiléptem az ajtón, néhány méter után meg sem tudtam mondani, melyik házból indultam el. Ez egy nagyon furcsa város.⁴⁶

Ezt a megjegyzést az *Inshō* elején olvashatjuk, de *Kiri* és a *Carlyle Hakubutsukan* című novellákban is találunk hasonló utalásokat.

Sōseki a tanulmányútra készülés során, s londoni tartózkodása alatt 28 darab haikut jegyzett le, ezekből az első 6 darab a hajóútjáról, az utolsók pedig barátja, Shiki haláláról szólnak. A versek több mint fele ősszel íródott, s őszi évszakszókát találhatunk bennük. A haikuk visszatérő motívumai hasonlóak a novellákban megjelenőkhöz: a magány, a tenger, a felhők, a hideg, az éjszaka, a szélvihar és a köd a leggyakrabban megjelenő elemek.

Levelezéseit tekintve a legtöbb levelet feleségének, illetve Shikinek küldte haza. Barátjának íródott levelei a *Hototogisu* magazinban is megjelentek. Sōseki a napi eseményeket Shiki útmutatását alapul véve naplószerűen jegyezte le, amelyet japánul *shaseibun*nak 写生文 neveznek.

⁴⁵ NATSUME, *Spring Miscellany...*, i.m., 149.

⁴⁶ NATSUME, *Spring Miscellany...*, i.m., 56.

Konklúzió

A két esztendő, amelyet Londonban töltöttem életem legboldogtalanabb időszakát jelentette. Az angol urak között nyomorúságban tengődtem, mint egy szerencsétlen kutya, aki egy farkasfalkába keveredett.⁴⁷

Ezeket a sorokat olvasva a *Bungakuron* előszavában, láthatjuk, hogy az író nem boldog időszakként emlékszik vissza a két esztendőre, amelyet a hazájától távol kényszerült tölteni. Habár mind lelkileg, mind anyagilag nehéz és megterhelő időszakot tudhatott magáénak, Sōseki munkásságában több szempontból is hasznosnak volt mondható ez a kitérő. Egyfelől jelentős tapasztalatszerzést jelentett: az író egy új, modern világot ismert meg, amely teljesen eltért az általa megszokottól – más emberek, más életstílus, más értékek és nézetek vették körül, és az így kialakuló érzései, élményei, sőt, még a problémák is jó témául szolgáltak későbbi műveihöz. Mivel Sōseki a legtöbb idejét olvasással és kutatással töltötte, az angol irodalom terén megszerzett tudását még tovább bővítette, és ez is hozzájárult későbbi műveinek sokszínűségéhez. Érdekesség, hogy miután az írónak valamennyire sikerült megszoknia az új körülményeket, hazatérte után már az okozott neki nehézséget, hogy visszaálljon a japán életstílusra. Költő barátja, Takahama Kyoshi épp ezért javasolta neki, hogy kezdjen bele az írásba, ezáltal talán az idegállapota is helyreáll. Ennek érdekében kezdett hozzá 1905-ben a *Wagahai wa neko de aru* 吾輩は猫である⁴⁸ című művének megírásához, mely egy rövidebb lélegzetvételű műnek indult a *Hototogisu* magazin hasábjain, de olyan sikeresnek bizonyult, hogy végül egy hosszú regény vált belőle. Szintén ebben az évben írta meg a *Rondontō* című novelláját – mondhatjuk tehát, hogy első két kiadott műve a londoni élményekhez köthető, s a növekvő népszerűséggel írói karrierje is beindult. Mint műveiből is világosan látszik, a negatív tapasztalatok mellett több pozitív élménye is volt, s ezek az újdonságok jelentős mértékben gazdagították gondolkodását és látásmódját. Elmondható, hogy a két év, melyet Sōseki Angliában töltött ugyan nehéz időszak volt, de később számos ponton hozzájárult írói előmenetele alakulásához és nemzetközi sikereihez egyaránt.

⁴⁷ NATSUME – BOURDAGHS – UEDA – MURPHY, *i.m.*, 48.

⁴⁸ Magyarul *Macska vagyok* címmel jelent meg 1988-ban az Európa könyvkiadónál.

Felhasznált irodalom

- BRODEY, Inger Sigrun: *Rediscovering Natsume Soseki With the First English Translation of 'Travels in Manchuria and Korea'*, Global Oriental, Folkestone, 2000.
- Edo-Tokyo Museum – Tohoku University 江戸東京博物館・東北大学: *Bungō Natsume Sōseki. Sono Kokoro to Manazashi* 「文豪・夏目漱石 そのころとまなざし」, Asahi Shinbunsha, Tōkyō, 2007.
- FÜLÖP Márta: *Culture Shock and the Birth of the Modern Japanese Novel: Natsume Soseki*. academia.edu, https://www.academia.edu/3186076/Natsume_Soseki_Culture_Shock_and_the_Birth_of_the_Modern_Japanese_Novel [2017. 03. 26.]
- KEENE, Donald: *The Winter Sun Shines In. A Life of Masaoka Shiki*, Columbia University Press, New York, 2013.
- NATSUME Sōseki 夏目漱石: *Rondontō, Genei no Tate* 「倫敦塔・幻影の盾」, Shinchōsha, Tōkyō, 1952.
- NATSUME Sōseki 夏目漱石: *Spring Miscellany and London Essays*, Tuttle Publishing, Tokyo, 2002.
- NATSUME Sōseki – BOURDAGHS, Michael (szerk.) – UEDA Atsuko (szerk.) – MURPHY, Joseph: *Theory of Literature and Other Critical Writings*, Columbia University Press, New York, 2010.
- NATSUME Sōseki – BRODEY, Inger: *My Individualism and the Philosophical Foundations of Literature*, Tuttle Publishing, Tokyo, 2011.
- NATSUME Sōseki 夏目漱石 – TSUBOUCHI Toshinori 坪内稔典 (szerk.): *Sōseki Haikushū* 「漱石俳句集」, Iwanami Shoten, Tōkyō, 1990.
- ŌOKA Makoto 大岡信 (szerk.): *Shiki Senshū 9* 「子規選集 9」, *Shiki to Sōseki* 「子規と漱石」, Zōshinkai Shuppansha, Shimotogari, 2002.

Képek

留学直前の漱石(熊本にて)

1. kép: Sōseki a tanulmányútja előtt (bal oldalon)
Natsume Sōseki Museum, Kumamoto – kiállított fotó

2. kép: Karácsonyi képeslap, melyet Masaoka Shikinek küldött Londonból
Edo-Tokyo Museum – Tohoku University 江戸東京博物館・東北大学: Bungō Natsume Sōseki.
Sono Kokoro to Manazashi 「文豪・夏目漱石 そのころとまなざし」, Asahi Shinbunsha,
Tōkyō, 2007. 38.

Tóth Julianna Nikolett

Tawada Yōko stílusa és kisebbségi irodalmi jellemzői – az *Inu mukoiri* bemutatásán keresztül

„Azt követően megírtam az első irodalmi művem németül. (...) És amikor megírtam a következő két könyvem és a verseimet – habár azok japánul voltak, a német nyelv folyamatosan a fejemben volt, miközben írtam a szövegeket. Így elkezdtem másképp fogalmazni japánul is.”¹

(Tawada Yōko)

Bevezetés

A modern kori irodalomtudomány egyre nagyobb figyelmet szentel az úgynevezett kivándorló vagy kisebbségi irodalomnak. A kivándorló irodalom alkotói a japán irodalomban is jelentős műveket alkotnak, képviselőik nemzetközileg elismert írók. Ebben a tanulmányban azt mutatom be, hogy az egyik legelismertebb japán kétnyelvű kivándorló írónő, Tawada Yōko 多和田葉子 művészet-felfogására és irodalmára milyen hatást gyakorolt a kisebbségi léttapasztalat, illetve a kivándorló irodalom jellemzői hogyan jelennek meg művészetében. Több példán keresztül mutatom be, hogy a kétnyelvűség által megváltozott anyanyelv-érzékelésnek köszönhetően már korai anyanyelvi szövegeiben, tehát az *Inu mukoiri* 犬婿入り² című művében is érezhető a nyelvi érzékenység és reflexivitás, illetve a többi kivándorló irodalmi jellemző.

A tanulmányban először a kivándorló irodalom stílusjellemzőit veszem sorra, ugyanis ez adja meg a szempontrendszert, amely alapján vizsgálok

¹ Monika TOTTEN–Yoko TAWADA, „Writing in Two Languages: A Conversation with Yoko Tawada”, *Harvard Review*. Pleasures and pleasures pleasures and pleasur, XVII, 1999, 94.

² Angol fordításban *The Bridegroom Was a Dog*, szabad magyar fordításban *A kutya-vőlegény*.

az *Inu mukoirit*. A feldolgozott tanulmányok, interjúk és cikkek alapján röviden, idézetekkel alátámasztva ismertetem, hogy Tawada műveinek kutatói milyen tulajdonságokat tartanak az író stílusában relevánsnak. A tanulmányok alapján részletezett stílusbeli jellemzők közül azokat, amelyeket a kisebbségi irodalom jellemzőinek is tartanak, példákkal illusztrálva bemutatom és ezzel bizonyítom, hogy az író anyanyelvi szövegeiben is érezhetők kisebbségi irodalmi hatások.

Az *Inu mukoiri* magyar fordításait szemléltető céllal készítettem, mivel még nincs hivatalos magyar fordítása. Természetesen az egész mű fordítása nélkül lehetetlen minden igényt kielégítő műfordítást készíteni, de ennek a tanulmánynak nem is ez volt a célja, hiszen a fordítások ebben az esetben csupán segédeszközök.³

Kivándorló irodalom stílusjellemzői

A kisebbségi irodalmat Gilles Deleuze és Félix Guattari *KAFKA – A kisebbségi irodalomért* című műükben a következőképpen határozzák meg: „A kisebbségi irodalom [littérature mineure] nem egy kisebbségi nyelv irodalma, hanem olyan irodalom, amelyet a többség nyelvén ír.”⁴ Ez alapján Tawada német nyelvű munkái ide tartoznak. Ennek ellenére a japán nyelvű szövegei is rendelkeznek a kisebbségi irodalom stílusjellemzőivel, amely Deleuze és Guattari szerint az erős nyelvi deterriorizáltság,⁵ az individuális szférának a közvetlen politikaira történő rákapcsolódása⁶ és a kollektív megnyilatkozás-elrendeződés. A kisebbségi irodalom stílusjegyei tehát mind nyelvi, mind tematikus, mind kollektív szinten megjelennek.

Ha Yin a *The Writer as Migrant* című művében a kivándorló írókat a saját kultúrájuk szószólóinak tartja, akikre elidegenítő mechanizmusok hatnak. A kivándorló író és a nyelv viszonyát a következőképp definiálja:

A kisebbségi író léte a nyelvben gyökerezik. Ha nem használja rendszeresen, az anyanyelve veszt frissességéből és megkopik, „nyelvi késésben” lesz az anyaországban aktuálisan beszélt nyelvi változathoz képest. Ha az alkotónk költő, arra törekedhet, hogy megőrizze az anyanyelve tisztaságát azáltal,

³ A műből vett idézetek esetében a japán oldalszám mellett zárójelben megadtam az angol fordítás oldalszámát is.

⁴ Gilles DELEUZE–Félix GUATTARI, *KAFKA A kisebbségi irodalomért*, Quadmon Kiadó, Budapest, 2009, 33–56, 33.

⁵ Lásd bővebben DELEUZE–GUATTARI, *i.m.*, 33.

⁶ DELEUZE–GUATTARI, *i.m.*, 37.

hogy olyan irodalmi nyelvet használ, amely elkülönül a beszélt nyelvvaltozattól. Sőt, a költő akár hozzá is tehet egy árnyalatnyit használt nyelvéhez azáltal, hogy az anyanyelvét más nyelvek kontextusában látja.⁷

A kivándorló írók és irodalmuk jellemzői tehát a következőképpen foglalhatóak össze: a kivándorlás megjelenik tematikus, stílusbeli és nyelvi szinten is. Jellemző az elidegenedés és idegenségérzet, a megváltozott nyelvérzékelés és az anyaországi normához képest „torzult” irodalmi nyelvhasználat.

Tawada Yōko stílusa

Tawada Yōko 1960-ban született Tokióban. A Waseda Egyetemen, majd a Hamburg Egyetemen folytatott tanulmányokat. 1982-ben, 22 éves korában érkezett Németországba, ahol japánul és németül is ír. Az őt elemzők több kategóriába is sorolják írói mivoltát attól függően, hogy milyen szempontból szeretnék jellemezni a munkásságát: női, kisebbségi, erotikus, határokat feszegető írónőnek titulálják. Ebben a tanulmányban a kisebbségi irodalom (*Migrantenliteratur*, 越境の文学) tagjaként vizsgálom.

Munkássága nemzetközileg elismert, amit mind a róla megjelent cikkek, mind az által elnyert díjak száma mutat. 1991-ben Gunzō-díjat nyert *Kakato wo nakushite* (かかとを失くして, *Missing Heels*) című művéért, két évvel később Akutagawa-díjat kapott a tanulmányban főszerepet kapó *Inu mukoiri*ért. 1994-ben Lessing-díjat, 2000-ben Izumi Kyōka-díjat, 2003-ban Ito Sei-díjat és Tanizaki Jun'ichirō-díjat, 2005-ben Goethe-medált, 2011-ben Murasaki Shikibu-díjat, 2013-ban Yomiuri-díjat és 2016-ban Kleist-díjat vehetett át.⁸ Ez a felsorolás azonban közel sem teljes.

Miért is sorolható Tawada Yōko a kisebbségi írókhoz? Elsősorban újszerű nyelvhasználatára miatt, amely a nyelvi határok és konvenciók lebontására törekszik.

A japán nyelvű irodalomba új stílust behozó Tawada Yōko újszerűsége abban rejlik, hogy a már megszilárdult nyelvi formákkal dolgozó japán nyelvű irodalom és a nemzeti irodalom befogadói folyamatát, olvasói elvárását elutasítja, leépíti, ezáltal a nyelv határait, a nyelv használatából származó kellemetlenségeket fedezi fel, radikális avantgárd irodalmi nyelvet hozva ezzel létre.⁹

⁷ Ha YIN, *The writer as Migrant*, University of Chicago Press, London, 2008, 78–79.

⁸ TAWADA Yōko hivatalos honlapja, www.yokotawada.de

⁹ TSUCHIYA Masahiko, „Ekkjósuru chuukanchitai wo motomete – Tawada Yōkoron he no kokoromi”, 2017.02.03. 67.

Ez azonban nem csak a japán nyelvű szövegeinél figyelhető meg, hanem a német nyelvűeknél is. Ahogy arra Kurita Yukari rámutat az *Überseezungen* című mű elemzése során, Tawada Yoko tematizálja a különbségeket a német és a japán nyelv között.¹⁰

Az íróónővel Bettina Brandt készített interjút, amelyben kifejti, hogyan gondolkodik az irodalomról és az írásról. Az ember, amikor idegen nyelven beszél vagy gondolkodik, hirtelen megláthatja, hogy a gyerekek hogyan fogadják be és értelmezik a nyelvet.¹¹ Ez tehát azt jelenti, hogy az idegen nyelvet gyermeki rádobbenéssel képes a nem anyanyelvi beszélő használni. Más nyelvek kontextusában pedig az anyanyelvét is másképp láthatja, ami ezek alapján anyanyelv-érzékelésének megváltozásához vezet.

„Mikor idegen nyelven beszélek, hirtelen az összes tabu megszűnik.”¹² – teszi hozzá Tawada. A „tabudöntögetés” azonban a japán nyelvű szövegeiben is jellemző. Ezen kívül fontos kiemelni az interjúból, hogy magát gyűjtögető írónak tartja, mert sok különböző forrásból merít írás közben: felhasznál szövegeiben klasszikus mitológiát, gyerekmeséket, régi ázsiai mítoszokat, afrikai legendákat is.¹³ Ezekon kívül nyugati technikákat is beépít műveibe, például az egész *Inu mukoiri* szellemiségét átható mágikus realizmus is tekinthető ilyen technikának.

Gamlin továbbá kiemeli, Tawada műveire az önreflexív kifejezőmód¹⁴ jellemző. Ugyanitt olvasható az *Erzähler ohne Seelen* (*Storytellers without Souls*) elemzésének kapcsán az író stílusáról, hogy a nyelvi kreativitás és a szövegszerkesztési leleményesség azt eredményezi, hogy (költői) képek jelenhetnek meg furcsán elválasztva attól a nyelvtől, amelyben eredetileg megírták őket. „Többnyelvű, gyakran japán utalások, metaforák és elbeszélésmódok, amelyek prizmaként törnek meg a német nyelv szerkezetét, csak tovább erősítik ezt a hatást.”¹⁵ Ez azt is jelenti, hogy Tawada szövegeiben nyugati és japán technikák egyszerre jelentkeznek.

¹⁰ Yukari KURITA, *i.m.*, 80.

¹¹ Bettina BRANDT – Yoko TAWADA, „Ein Wort, ein Ort, or How Words Create Places: Interview with Yoko Tawada”, *Women in German Yearbook*, XXI/1. (2005), 1–15, 8.

¹² BRANDT – TAWADA, *i.m.*, 8.

¹³ BRANDT – TAWADA, *i.m.*, 11.

¹⁴ Gordon GAMLIN, „Intercultural Identity through the Prism of Language: Yoko Tawada's *Storytellers without Souls*”, www.lib.kobe-u.ac.jp, 39.

¹⁵ GAMLIN, *i.m.*, 40.

Az Inu mukoiri története

Az *Inu mukoiri* egy „állat-házastárs” népmesei variációja, ami posztmodern technikákat használva fejez ki egy feminista álláspontot azáltal, hogy megcseréli a nemi szerepeket¹⁶ –írja Mary-Ellen T. Mori könyvében. Tawada művének japán címe 犬婿入り, angol nyelven *The Bridegroom Was a Dog*, melyet *A kutya-vőlegény* címmel lehetne magyarra átültetni. Ahogyan a könyv címe is implikálja, ez a mű egy egészen abszurd szituációt állít a középpontjába: ember és állat kapcsolatát, házasságát tematizáló mű, vagyis *iruikon no monogatari* 異類婚の物語.¹⁷

A főszereplő Kitamura Mitsuko 北村みつこ, aki saját felkészítő iskolájában tanít egy kisvárosban. Nemrégiben költözött a városba, a lakók nem ismerik, s épp ezért sokat pletykálnak róla. Konkrét részleteket senki sem tud a nő múltjáról, amely mindenféle szóbeszédnek ad táptalajt. Ezen nem segítenek a Mitsukohoz járó gyerekek történetei sem. Elmondásuk alapján Mitsuko azt meséli a gyerekeknek, hogy ha egy zsebkendőbe belefűjöd az orrod, meleg és nedves lesz, így amikor másodjára használod, sokkal jobb érzés belefűjni az orrod. Harmadjára pedig, ha a mosdóban használod WC-papírként, még annál is jobb érzés lesz. Az órákon pedig olyan régi japán mítoszokat tanít a gyerekeknek, amelyekről még soha senki nem hallott – ilyen a könyv címe-ként szereplő *A kutya-vőlegény* története. Mitsuko lengyelül olvas könyvet, és furcsa szokásai vannak. Egyáltalán nem illeszkedik tehát a környezetébe, abba a társadalmi miliőbe, amelyben élnie kell.

Egy nap Mitsuko kertjébe lép Tarō, a másik főszereplő. Itt hangzik el a leghosszabb „beszélgetésük” az egész műben; Tarō négy mondatot mond el (az egész műben összesen ennyit beszél), míg Mitsuko meg sem bír szólalni. Az első mondata az お世話になります, vagyis, „Köszönöm, hogy gondoskodsz rólam”, s ez a mondata implikálja, hogy ezek után Mitsukonál fog lakni. A második: 電報、届きましたか – „Megkaptad a telegramom?”. 太郎と呼んでください。この場合、本名では不適當かも知れませんが、他にいい名前も思いつかないので – „Kérlek, hívj Tarōnak. Talán nem célszerű az igazi nevet használnom, de más jó név nem jut az eszembe”, mondja, majd bevezeti Mitsukot a saját házába, ahol minden további bevezetés nélkül lefekszenek egymással.

¹⁶ Maryellen T. MORI, „The Liminal Male as Liberatory Figure in Japanese Women’s Fiction”, *Harvard Journal of Asiatic Studies*, LX/2 (2000), 537–594, 587.

¹⁷ OKABE Takashi: „Inu mukoiri no jugyōfūkei”, TAKANEZAWA Noriko (ed.), *Tawada Yōko*, Kanane shobo, Tokió, 2006, 28–31, 28.

A gyerekek meglátják Tarōt a házban, és kérdezősködni kezdenek utána. A város többi lakója körében is szárnyra kapnak a pletykák, s elkezdnek találgatni a titokzatos férfi kiléte felől. Mikor végül az egyik anyuka, Orita felismeri, rájönnek, hogy ő Inuma Tarō, aki régen itt lakott, majd titokzatos körülmények között eltűnt. Értesítik Tarō feleségét, aki elmegy, hogy találkozzon Mitsukoval. A nő a beszélgetés során megtudja, hogy Tarō régen rém hétköznapi alak volt, és az érdeklődése lassan csappanni kezd a férfi irányába. Kiderült, hogy Tarōnak homoszexuális kapcsolata volt – ez az elem a történet végén visszatér, amikor eltűnik a városból Mitsuko egyik tanítványának, Fukikonak az apjával.

A beszélgetés során az is kiderül, hogy Tarō akkor változott meg gyökereiben, amikor egy kutya megtámadta és többször megharapta őt. Elvesztette az eszméletét, bevitték a kórházba, ahol magához tért és teljesen felépült, de a személyiségében radikális változások következtek be. A feleség nagymamája szerint egy gonosz szellem szállhatta meg a kutyaharapás következtében, habár ezt senki nem hitte el neki, mivel a nagymama az egyik japán új vallás sektájának a tagja lett.

A beszélgetés után Mitsuko összezavarodik. Taróról és Fukiko apjáról újabb pletykák kapnak szárnyra arról, hogy viszonyba kezdtek. Az anyukák nem késlekednek az ügyet jelenteni Mitsukonak. A történet végén látják Tarōt a vonatállomáson összeölelkezve Fukiko apjával, amint készülnek elhagyni a várost. Az Orita házaspár jelenti a helyzetet Mitsukonak, aki egy üzenetet hagy hátra, amelyben tájékoztatja őket, hogy ő is elment Fukikoval együtt.

Az *Inu mukoiri* stílusjellemzői

A bevezetőben megfogalmazott állítást tematikai szinten a legegyszerűbb bizonyítani. A mű főszereplője, Mitsuko, idegenként költözött be a városba. Senki nem tud róla semmit, ami pletykák elterjedéséhez vezet. A város szemében furcsa dolgokat csinál, például lengyelül olvas könyvet, furcsa történeteket mesél a gyerekeknek, viselkedésében nem illeszkedik a város polgárainak értékrendjéhez. Még azokat a szavakat is furcsállják a lakók, amelyeket használ: ilyen például a *hanagami* 鼻紙, szó szerinti fordításban orr-papír, az angol fordításban „snot paper”.

＜鼻紙＞なんて言葉おかしいわよ。＜ティッシュ＞と言いなさい。¹⁸ (82.)

Az, hogy „takonypapír”¹⁹, nevetséges egy szó. Mondd azt, hogy zsebkendő.

¹⁸ TAWADA Yōko, *Inu mukoiri*, Kōdansha, Tokió 1998, 82.

¹⁹ Az angolban snot paper’, amely szó szerinti fordításban takonypapír. „You mustn’t say ‘snot

Ezek a megnyilvánulások egyrészt a főszereplő idegenségét tükrözik, másrészt a nyelv egyes részeire reflektálnak, így tudatosítva az olvasóban a nyelv materiáját. Bár önmagában a szó ma is használt az idősebb korosztályban, manapság a *tisshu* ティッシュ, vagyis a 'zsebkendő' szó az elterjedtebb. Ez tehát azt eredményezi, hogy bár a főszereplő valóban furcsa szavakat használ, az anyukák megnyilatkozásának valódi célja az, hogy a gyerekeket megakasszák a történetmesélésben. Hiszen mindenki számára kellemetlen lenne, ha a gyereke hazaérne az iskolából és arról mesélne, hogy a tanárnő szerint mennyire csodálatos érzés használt zsebkendővel kitörölni a fenekünket, mert így a zsebkendő meleg és nedves.

A zsebkendő példához hasonló nyelvi reflexiók több helyen felbukkannak a szövegben. Egyrészt, mivel a történet egy felkészítő iskola tanáráról szól, az őt körülvevő gyerekek sokszor nem értik, hogy egyes szavak mit is jelenthetnek a kontextusban. Ez többször is megjelenik a szövegben:

子供たちは近親相姦などという言葉も知らないし、この話をごくあたり前の話として受け取り、やがて忘れてしまい(省略)。²⁰

Mivel a gyerekek nem ismerték a vérfertőzés szót, egy hétköznapi meseként fogadták be, és végül el is felejtették [...].

Tawada Yōko interjújában azt nyilatkozta, hogy „egy idegen nyelvet megtanulni és beszélni visszavezethet bennünket a gyerekkorunkhoz. Hirtelen újult frissességgel tekinthetünk arra, ahogyan a gyerekek érzékelik és hallják a nyelveket.”²¹ Később megemlíti, hogy az idegen nyelvvel való kapcsolatunkban erős a hasonlóság a gyermekkorral.²² Ez tehát azt jelenti, hogy a gyermeki szövegértés és nyelvi készség hasonlít a külföldiekéhez. Ha pedig elfogadjuk ezt az állítást, a gyerekek által létrejött nyelvi reflexió a kisebbségi szövegértés korlátaira mutat rá.

Ahogy már korábban is említésre került, a mű Kitamura egyik történetének a címe. „Habár valószínűleg csak a darukisasszonyról [*tsuru nyōbō* つる女房]

paper', it's 'tissue'. (6.) Az angolban nem használják ezt a kifejezést, a japán nyelvben azonban nem ilyen erős az idegenség érzete. A magyar fordításban az angol olvasatot szerettem volna erősíteni.

²⁰ TAWADA, *Inu mukoiri*, 85. (Yoko TAWADA, *The Bridegroom Was a Dog*, New Directions, New York, 2012, 9.)

²¹ BRANDT – TAWADA, *i.m.*, 8.

²² BRANDT – TAWADA, *i.m.*, 8.

hallottatok eddig, vannak más mesék is, amelyben egy állattal köt házasságot a főszereplő –ilyen például *A kutya-vőlegény* című”;²³ olvashatjuk a szövegben. Izgalmas megoldás, hogy a könyv címe egyben a műben elmesélt történet címe is – azt jelzi tehát, hogy a két történet egy és ugyanaz, vagyis Tawada szövegét úgy is olvashatjuk, mint egy régi japán mitológiai történet modern interpretációját. A történet, amelyet Mitsuko ismertet a gyerekekkel, nagyban hasonlít a szövegben idézett Darukisasszony történetére: mindkettő átváltozásról szól, mindkettőben hirtelen érkezik meg ember képében az állat, mindkettőben takarítani kezd az idegen házban – a hasonlóságokat sokáig lehetne sorolni. Majd a mítosz történései visszatérnek a mű cselekményének későbbi színterein is. Ez egy nagyon komplex intertextuális technika, amely a történet posztmodernitását erősíti, valamint hangsúlyozza azt, amit Tawada magáról mondott egyik interjújában: ő mindig és mindenhol (történeteket) gyűjt.²⁴ Ezeket az összegyűjtött történeteket elraktározza, majd felhasználja művei megalkotásakor. Nem ez az egyetlen műve, amelyben alkalmazza a mítosz szövegbe történő beemelését: ugyanez figyelhető meg az *Erzähler ohne Seelen* című művében is.²⁵ Ezen kívül a témaválasztás és az elbeszélésmód a mágikus realista stílushoz kapcsolja a művet.

Takanezawa Noriko tanulmánya szerint az Akutagava-díj elbírálásakor fő szempont volt az írónőnek az a jellegzetessége, hogy mitológiai, mesei keretbe ágyazza a cselekményt, ezáltal ötvözi a régi kulturális hagyományokat az újjal, s ez járult hozzá jelentős mértékben a mű sikeréhez.²⁶

Mind az átváltozás-történetek, mind a groteszk elbeszélésmód, mind a mágikus realista írásmód miatt hasonlítják Tawada Yōkot Franz Kafkához. Mivel karkai hatás észlelhető műveiben, emellett viszont japán kulturális elemeket is beépít a szövegeibe, a kulturális hagyományok keveredése olyan kisebbségi irodalmi jellemzővé válik, amely az *Inu mukoiri*-ben is megjelenik.

A nyelv megjelenítése, a nyelvi kommunikáció határai

„A nyelv nem természetes számunkra, hanem mesterséges és mágikus”²⁷ – mondja Tawada egyik interjújában. Ennek fényében nem meglepő,

²³ TAWADA, *Inu mukoiri*, 83. (TAWADA, *The Bridegroom...* i.m., 7.)

²⁴ Monika TOTTEN– Yoko TAWADA, „Writing in Two Languages: A Conversation with Yoko Tawada”, *Harvard Review*. Pleasures and pleasures pleasures and pleasur, XVII, (1999), 93–100, 97.

²⁵ GAMLIN, i.m., 51.

²⁶ TAKANEZAWA Noriko: „Tawada Yōko no bungakusekai” in TAKANEZAWA Noriko ed. *Tawada Yōko*. Kanae shobo, Tokyo, 2006, 8–15, 13.

²⁷ TOTTEN–TAWADA, i.m., 95.

ha munkáiban a nyelv újszerű használatával találkozunk. Tsuchiya Masahiko, a Nagoya Egyetem professzora szerint

Tawada Yōkonak, aki újszerű stílust hozott be a japán irodalomba, a különlegessége abban rejlik, hogy a hétköznapi és megszilárdult „anyanyelvi irodalom” [*bokokugo bungaku* 母国語文学] és „nemzeti irodalom” [*kokumin bungaku* 国民文学] hagyományos olvasási és befogadási szokásának ellentmond, azt lerombolja, bemutatja a nyelv határait, idegenségét és műveiben radikális avantgárd irodalmi nyelvet hoz létre.²⁸

Ezt a radikális nyelvet, mint irodalmi stílusesszéköt a legtöbb irodalmár megemlíti Tawada Yōko kapcsán – Monika Totten és Sabine Fischer is gyakran hivatkozik erre.

Bár az *Inu mukoiri* az író egy korai munkája, a radikális avantgárd nyelv több ponton is észrevehető a műben. A katakana használatot megújítja, ugyanis olyan szavaknál is használja, amelyeket hagyományosan hiraganával vagy kanjival írnánk: mindezt azzal a céllal, hogy kiemelje a szavak jelentőségét a műben. A legszembetűnőbb példa, hogy a *nioi* 匂い, vagyis 'szag' szó az egész szövegben katakanával szerepel. Erre példa az eredeti szöveg 105–106. oldala, ahol részletesen kifejti, hogy a szagok milyen kommunikációs szerepet töltenek be, ám a 108. és 116. oldalakon is hangsúlyos szerepet kap a szó jelenléte. Mivel Tarō a regény során mindösszesen négy tőmondatot fogalmaz meg, a szagok a verbális kommunikáció helyettesítésének tekinthetők. Ez pedig kiemeli, hogy a szavakkal történő kommunikáció mennyire korlátolt, mennyire hiányos. Ezt az érzést tovább erősíti, hogy Tarō vezetéknévét (Inuma) következetesen katakanával szerepel. Mitsuko meg is kérdezi a feleségét, hogy milyen karakterekkel írják a nevét, ám helyett Orita arról kezd el beszélni, hogy Tarō milyen személyiség.²⁹ Tünetértékű, hogy angolul mind az írásjel, mind a személyiség leírható a 'character' szóval, és annak fényében, hogy Tawada – saját bevallása szerint – szeret az azonos hangalakú szavakkal játszani,³⁰ feltételezhetően ennek lehet tanúja az olvasó ebben az esetben is. Az angol fordításban azonban ez nem jelenik meg, helyett a szöveg kihangsúlyozza a kommunikációs problémákat azáltal, hogy Mitsuko félreérthetetlen módon kérdez, Orita látszólag mégis

²⁸ Eredeti nyelven 「日本語文学に新風を吹き込んだ多和田葉子の独自性は、安定し硬直化した〈母国語文学〉ないしは〈国民文学〉の味読と消費のプロセスに抵抗し、それを破壊して、言語そのものへの違和感を表明し、ラディカルで前衛的な文学言語を創出しようとする点にある」 TSUCHIYA, *i.m.*, 67.

²⁹ TAWADA, *i.m.*, 111. (TAWADA, *The Bridegroom...*, *i.m.*, 34.)

³⁰ BRANDT–TAWADA, 2005, 5.

félreérti. Deleuze és Guattari a szöveg egyik kulcsfontosságú jellemzőjének tartja a nyelvi deterritorizáltságot, vagyis azt, amikor a kisebbségi nyelvhasználatra vagy nyelvi gondolkodásra a többségi nyelv (ebben az esetben az angol vagy német) hatást gyakorol. Ez is azt támasztja alá tehát, hogy az *Inu mukoiriben* megjelennek a kisebbségi irodalom jellemzői.

Fontos kiemelni továbbá, hogy a *kotoba* 言葉, vagyis ‘szó’, ‘nyelv’ kifejezések milyen kontextusokban fordulnak elő a műben. Az 59 oldalon összesen tizenhatszor szerepel, ezek közül pedig csupán kétfő nem kap hangsúlyos szerepet a szövegben (110. és 136. oldal). Nyolc esetben viszont olyan szituációban található meg, ahol a szereplő nem érti egy szónak a jelentését.

A következő példák, amelyek ezt hivatottak megjeleníteni, a kontextusból kiemelve jelennek meg, a hozzájuk társított ígéket és a közeli környezetben előforduló szavakat jelenítik meg. Ennek megfelelően nem is a teljes mondatot idézem amüből, hanem csak azt a tagmondatot, amelyikben a vizsgált szó szerepel.

子供たちは近親相姦などという言葉も知らないし（省略）。³¹

A gyerekek nem ismerik a vérfertőzés szót [...].

<ユニック>という言葉はなんだか（省略）。³²

Mit jelenthet az „egyedülálló” szó [...].

ヒッピーとジプシーを間違えているようだったが、その言葉に刺激されて急に思いついたように（省略）。³³

Úgy tűnt, összekeveri a hippi és roma szavakat, de mintha az a szó eszébe juttatott volna valamit [...].

この言葉の指し示すことがはっきり分かっていた人がいるわけではなく（省略）。³⁴

Senki nem értette pontosan, hogy mire utalhat ez a szó [...].

言葉を濁す（省略）。³⁵

Elhomályosítja a szó jelentését [...].

母親たちにもその言葉の意味を分からず（省略）。³⁶

Az anyukák sem értették a szó jelentését [...].

³¹ TAWADA, *i.m.*, 85. (TAWADA, *The Bridegroom...*, *i.m.*, 9.)

³² TAWADA, *i.m.*, 86. (TAWADA, *The Bridegroom...*, *i.m.*, 10.)

³³ TAWADA, *i.m.*, 87. (TAWADA, *The Bridegroom...*, *i.m.*, 11.)

³⁴ TAWADA, *i.m.*, 102. (TAWADA, *The Bridegroom...*, *i.m.*, 25–26.)

³⁵ TAWADA, *i.m.*, 116. (TAWADA, *The Bridegroom...*, *i.m.*, 39–40.)

³⁶ TAWADA, *i.m.*, 132. (TAWADA, *The Bridegroom...*, *i.m.*, 54–55.)

折田さんからこの言葉を聞いた時にはどういうわけか笑ってしまった(省略)。³⁷

Orita valamilyen oknál fogva elkezdett nevetni, amikor meghallotta ezt a szót [...].

みつこは、〈お婿さん〉と〈ゲイバー〉という言葉にはっとして、ゲームセンターと子供たちが言っているのはゲイバーのことで、それを自分だけ分からなかったかもしれない(省略)。³⁸

Mitsuko meglepődött a völgyény és melegbár szavakon, mivel valószínűleg ő volt az egyetlen, aki nem értette, hogy a gyerekek által használt játéktérterem valójában a melegbárt jelentette [...].

A kiemelt példák mindegyikében olyan kifejezés társul a 言葉, vagyis 'szó' jelentésű szóhoz, amely meg nem értést eredményez. Ilyen az első példában látható 知らない 'nem ismerik', illetve a hatodik példában olvasható 分からず 'nem értették' kifejezések, de a többi kiemelt mondatrészben is hasonló szavakat láthatunk. Ezenkívül két olyan eset is előfordul, amelyben a főszereplő nem találja a megfelelő szavakat (96. és 104. oldal).

A szövegben számos olyan eset is előfordul, amikor a szereplők nem szólnak meg, csendben maradnak, vagy valami egyéb olyan dolog történik velük, ami a verbális kommunikáció sikertelenségéhez vezet.³⁹ Az író tehát számos esetben a szavakat a kommunikáció sikertelenségéhez, vagy legalábbis nehézségéhez kapcsolja, hiszen ez a léthelyzet a nem anyanyelvi közegben mindennapos élménnyé válhat. Tawada Yōko már Németországban élt, amikor ezt a művét megírta, így feltételezhető, hogy találkozott a nyelvi kommunikáció nehézségeivel, melyet a tanulmány elején kiemelt idézet is alátámaszt.

Éppen ezért a mű alternatív választ kínál a nyelvi kommunikáció sikertelenségének kiküszöbölésére, mégpedig Tarō és Mitsuko kapcsolatának keretében. A szagokkal történő kommunikáció lehetőségét. Ez már csak azért is lehetséges, mert Tarō sok állati tulajdonsággal rendelkezik, képes Mitsukót órákig szolgálni – mondhatni, ez lesz a „hobbija”. Mitsuko pedig egy idő után megtanulja megkülönböztetni a teste által termelt szagokat, így képessé válik arra, hogy a saját érzéseit is megértse. Az érzések közvetítése miatt a szagok válnak a pár közötti kommunikáció első számú eszközévé.

³⁷ TAWADA, *i.m.*, 132. (TAWADA, *The Bridegroom...*, *i.m.*, 55.)

³⁸ TAWADA, *i.m.*, 134. (TAWADA, *The Bridegroom...*, *i.m.*, 56.)

³⁹ Bővebben lásd TAWADA, *i.m.*, 109–111, 121, 127, 129, 132. oldalait

sonna太郎の唯一の趣味は、みつこのからだのニオイを嗅ぐことだけになってきて、嗅ぎ始めるとそれが一時間以上も続くことがあり、初めは退屈したみつこも、そのうち、自分がいつもうっすら汗をかいていて、その汗が決して無臭ではなく、かすかに海草、貝、柑橘類、牛乳、鉄などと似た香りを含んでいることに気がつき、また、そのニオイじぶんの気持ちと微妙に結び付いていて、たとえば、驚いた時にはそれらしいニオイが自分のからだから漂ってくることも分かってきて、驚いている時のニオイがすると、ああ、自分は、驚いているんだなあ、などと自分のニオイを嗅ぎながら考えるようになった。⁴⁰

Ennek a Tarónak az egyetlen hobbjá lett, hogy Mitsuko testének kipárolgásait szagolgassa, és ha már egyszer szagolgatni kezdte, akkor ezt több, mint egy órán keresztül folytatta is, ami először nagyon untatta Mitsukot, míg észre nem vette, hanem leheletnyit hínár, kagyló, citrus, tej vagy épp vas illatához hasonlított, illetve azt is észrevette, hogy ezek az illatok furcsamód a saját érzéseihez kapcsolódnak, mert példának okáért, amikor meglepődött valamin, akkor megtanulta, hogy a teste milyen illatot bocsát ki magából, ezáltal a saját testszagát érezve képessé vált felismerni, hogy saját maga épp milyen hangulatban van.

A kommunikáció sikertelenségének érzetét erősítheti továbbá a könyvben gyakori félreértések és pletykák jelenléte is. A pletyka, illetve verbális történetmesélés, valamint annak változása központi motívum a szövegben: a Mitsuko által tanított *A kutya-vőlegény* (a címmel megegyező *Inu mukoiri*) állatmese különböző variációit mesélik el a gyerekek otthon a szüleiknek⁴¹, s Kitamura személyiségével, hátterével kapcsolatban is különféle szóbeszédék keringenek a városban.⁴² Ez is kisebbségi irodalmi jellemző, hiszen a verbális megnyilatkozás bizonytalanságát tükrözi.

Megfigyelhető továbbá, hogy az író a szövegben reflexiókat hint el egyes szavak apró eltéréseinek összehasonlításakor: a 104. oldalon az *otoko ga dekita* 男ができた, vagyis 'szerzett egy férfit', a *boifurendo* ボイフレンド, vagyis 'pasi' és *ie ni wakai dansei ga sumu* 家に若い男性が住む 'egy fiatal férfi lakik nálá' kifejezések árnyalatnyi különbségeit hasonlítja össze.

「これは失礼。大変なところをお邪魔しました」
 などと言わずにはいられなくなり、みつこは赤くなって、弁解の言葉も思い浮かばず、適当に返事しているうち、近所の雑貨屋の女主人が、北村先生はく男ができた>らしいなどという妙な表現を使って噂を広め、団地の

⁴⁰ TAWADA, i.m., 105–106. (TAWADA, *The Bridegroom...*, i.m., 29–30.)

⁴¹ TAWADA, i.m., 84.

⁴² TAWADA, i.m., 87.

主婦たちは、そんな言い方は不品だと思って使わなかったが、先生にボーイフレンドができたんですってとさわやかな噂を広めるのも滑稽であるし、仕方なく、
「先生の家には若い男性が住んでいらっしゃるんですってね」
というようにでも取れる言い方をして（省略）。⁴³

– Elnézést a zavarásért. Már itt sem vagyok – [Orita] anélkül tűnt el, hogy bármi ilyesmit is mondott volna. Mitsuko elvörösödött, nem jutott eszébe semmilyen jó magyarázat, és miközben megfelelő magyarázattal szolgált, a szomszédos mindenestül tulajdonosnője olyan furcsa kifejezést használva terjesztette a pletykát, hogy „lett egy barátja”, de a lakótelepi feleségek ezt a kifejezőmódot nem tartották elég jónak, ezért nem használták. A „tanárnő pasit szerzett” azonban túlságosan is nyilvánvaló és humoros lett volna, ezért inkább azt választották, amit így is, úgy is lehetett értelmezni, és azt mondták, hogy „a tanárnő házában egy fiatal férfi lakik”.

Az író három hasonló jelentésű kifejezéshez fűzött értelmezésszerű reflexióit építi be a szövegbe, és ezeket az apró eltéréseket az olvasó előtt is feltárja. Ez az aktus a nyelv tudatosítása, amely azon túl, hogy stílusban sokat ad hozzá a műhöz, gondolkodásra készteti a befogadót a japán nyelvről. Különösen anyanyelvi befogadóként lehet újszerű ez a látásmód, hiszen az anyanyelvünkkel kapcsolatban gyakran hajlamosak vagyunk elfelejteni a logikai összefüggéseket és a szavak jelentésbeli különbségének tudatosítását, hiszen legtöbbször a megszokott módon, különösebb végiggondolás nélkül használjuk a mindennapi életben.

Tawada nyelvére tehát nem a „szép”, „irodalmi” japán nyelv jellemző, sokkal inkább az, hogy a japán nyelvet más nyelvek kontextusában látattja, és más-ként fogalmaz. Nem a jelentést veszi alapul, hanem a nyelvet, az egyes szavak jelentésének különbségeit ábrázolja.⁴⁴ Yonaha Keiko rövid tanulmányában Tawada a következőt állítja magáról:

Az a fő célom, amikor németül írok, hogy másként írjak, mint az az ember, aki a németet anyanyelveként műveli, ez a cselekvés pedig abban is megnyilvánul, hogy amikor az anyanyelvemen írok, megpróbálok megváltoztatni az úgynevezett „szép”, „kifinomult” japán nyelvet.⁴⁵

Ez az idézet is érzékelteti, hogy az író kifejezett szándéka ilyen reflexiókat csempészni a szövegeibe. A stílusbeli sajátosság pedig humor forrása is lehet, mint ahogy a fent olvasható példa esetében is látható.

⁴³ TAWADA, *i.m.*, 104. (TAWADA, *The Bridegroom...*, *i.m.*, 27–28.)

⁴⁴ TAKANEZAWA, *i.m.*, 15.

⁴⁵ TAWADA Yōko-t idézi YONAHA Keiko, „<Aida> wo meguru aregorii”, TAWADA, Inu mukoiri, Kodansha, Tokió, 1998, 138–147, 139.

Konklúzió

A tanulmány a kisebbségi irodalom általános jellemzőit mutatja be Tawada Yōko stílusán és az *Inu mukoiri* történetén keresztül. A felhasznált forrásokra és saját megfigyelésekre alapozva mutat rá, hogy a kisebbségi irodalom stílus-jellemzői ebben az anyanyelvi szövegben is jelen vannak, ami azért lehetséges, mert az író több nyelven is alkot, és az idegen nyelv hatására megváltozott az anyanyelv-érzékelése is.

E hipotézist számos példa támasztja alá, a tanulmány azonban közel sem teljes, hiszen az író további munkáinak elemzésével még árnyaltabb képet kaphatunk a kivándorló irodalom jellemzőinek megjelenéséről és Tawada stílusáról. Ezt a művet továbbá a mágikus realista stílusjegyek tükrében is érdemes megvizsgálni, s alapvetően érdemes a japán irodalmon belüli kivándorló írók irodalmát kutatni, mivel olyan terület, amely az anyaországi irodalom fő áramlataira is frissítő hatással lehet.

Felhasznált irodalom:

- BRANDT, Bettina: „Scattered Leaves: Artist Books and Migration, a Conversation with Yoko Tawada”, *Comparative Literature Studies*, East–West Issue, XLV/1 (2008), 12–22.
- BRANDT, Bettina–TAWADA, Yoko: „Ein Wort, ein Ort, or How Words Create Places: Interview with Yoko Tawada”, *Women in German Yearbook*, XXI/1 (2005), 1–15. (<http://www.jstor.org/stable/20688244>) [2017.02.03.]
- DELEUZE, Gilles – GUATTARI, Félix: *KAFKA A kisebbségi irodalomért*, Quadmon Kiadó, Budapest, 2009. [KARÁCSONYI Judit]
- FISCHER, Sabine: „Kulturelle Fremdheit und sexuelle Differenz in Prosatexten von Yoko Tawada”, PHD dissertation of University of Sheffield. (www.theses.whiterose.ac.uk/10366/) [2017.04.21.]
- GAMLIN, Gordon: „Intercultural Identity through the Prism of Language: Yoko Tawada’s Storytellers without Souls”, www.lib.kobe-u.ac.jp. (http://www.lib.kobe-u.ac.jp/handle_kernel/81008295) [2017.04.25.]
- HENITIUK, Valerie: „The Single, Shared Text? Translation and World Literature”, *World Literature Today*, LXXXVI/1 (2012), 30–34.
- HOSHINO Kumiko 星野久美子: „<Inu mukoiri>” 「〈犬婿入り〉」 [„A kutya-vőlegény”] in TAKANEZAWA Noriko ed. 高根沢紀子編: *Tawada Yōko* 『多和田葉子』 [Tawada Yōko]. Kanae shobo, Tokyo, 2006, 32–35.

- KURITA, Yukari: „»Migrantenliteratur« in Deutschland. Eine Untersuchung zu Sprache und Gedanken von Yoko TAWADA” [www.ci.nii.ac.jp](http://www.ci.nii.ac.jp/(www.ci.nii.ac.jp/naid/110009889079)). [2017.03.14.]
- LÉNÁRT Tamás: *Kivándorlók*, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest, 2014/15 II. félév, kód: BBN-CUL-212.4
- MORI, Maryellen T.: „The Liminal Male as Liberatory Figure in Japanese Women’s Fiction”, *Harvard Journal of Asiatic Studies*, LX/2 (2000), 537–594. (<http://www.jstor.org/stable/2652634>) [2017.02.03.]
- OKABE Takashi 岡部隆志: „<Inu mukoiri> no jugyōfūkei” 「〈犬婿入り〉の授業風景」 [A *kutya-vőlegény* iskolaábrázolása] in TAKANEZAWA Noriko ed. 高根沢紀子編: *Tawada Yōko* 『多和田葉子』 [Tawada Yōko]. Kanae shobo, Tokyo, 2006, 28–31.
- PARKER, Patricia L.: „Review. The Bridegroom Was a Dog by Yoko Tawada, Margaret Mitsutani and Ryuji Watanabe”, *World Literature Today*, LXXIV/1 (2000), 243–244.
- SHAN, Lianying: „New Chinese Immigrants in Japan: Cultural Translation and Linguistic Hybridity in Yang Yi’s and Mao Danqing’s Japanese-Language Writing”, *Japanese Language and Literature*, XLVII/2 (2013), 193–234.
- TAKANEZAWA Noriko 高根沢紀子: „Tawada Yōko no bungakusekai” 「多和田葉子の文学世界」 [Tawada Yōko irodalmi világa] in TAKANEZAWA Noriko ed. 高根沢紀子編: *Tawada Yōko* 『多和田葉子』 [Tawada Yōko]. Kanae shobo, Tokyo, 2006, 8–15.
- TAWADA Yōko 多和田葉子: „*Inu mukoiri*” 「犬婿入り」 [A *kutya-vőlegény*] in TAWADA Yōko 多和田葉子: *Inu mukoiri* 『犬婿入り』 [A *kutya-vőlegény*]. Kōdansha, Tokyo, 1998, 79–137.
- TAWADA, Yoko: „From Mother Tongue to Linguistic Mother”, *Manoa*, XVIII/ 1, Beyond Words: Asian Writers on Their Work (2006), 141–143. [Rachel McNICHOL] (<http://www.jstor.org/stable/4230450>) [2017.02.03.]
- TAWADA, Yoko: *The Bridegroom Was a Dog*, New Directions, New York, 2012. [Margaret MITSUTANI]
- TOTTEN, Monika – TAWADA, Yoko: „Writing in Two Languages: A Conversation with Yoko Tawada”, *Harvard Review*. Pleasures and pleasures pleasures and pleaur, XVII, (1999), 93–100. (<http://www.jstor.org/stable/27561312>) [2017.02.03.]

TSUCHIYA Masahiko 土屋勝彦: „Ekkyōsuru chūkanchitai wo motomete – Tawada Yōkōron e no kokoromi” 『越境する中間地帯を求めて－多和田葉子論への試み』 [A határokat átlépő középzóna. Tawada Yōko vizsgálatát megkísérelve]. (www.ci.nii.ac.jp/naid/110004047609) [2017.02.03.]

YIN, Ha: *The writer as Migrant*, University of Chicago Press, London, 2008.

YONAHARA Keiko 与那覇恵子: „<Aida> wo meguru aregorii” 『<間>をめぐるアレゴリー』 [„A közöttségét megjelenítő jelképek”] in TAWADA Yōko 多和田葉子: *Inu mukoiri* 『犬婿入り』 [A kutya-vőlegény]. Kōdansha, Tokyo, 1998, 138–147.

www.yokotawada.de [2017.04.11.]

Nagy Dóra

A japán *yōkai*ok szerepének változása a Meiji-kortól napjainkig

Bevezetés – A *yōkai* fogalma

A japán kultúra önmagában rendkívülinek számít a különböző vallások mindennapokban való keveredése, az ország több száz éves elzárkózása, de a köztes időkben való nagy külföldi behatások miatt is. E tényezők eredményeképpen a nép eredeti vallása és hiedelmei nagymértékben változtak, így mára egy egyedinek mondható ötvözetet láthatunk, amely még a magát vallásosnak nem mondó emberek hétköznapijaiban is megjelenik. Ennek az egyvelegnek a termékei a *yōkai*ok, mely lényeket napjainkban a legtöbb, ha nem minden japán ismer. De mik is azok a *yōkai*ok és miért beszélhetünk a szerepbéli változásaikról? Ahhoz, hogy ezeket a kérdéseket megválaszoljuk, több tényezőt is figyelembe kell vennünk.

A *yōkai* 妖怪 szó először a *Shoku Nihongi* 続日本紀 című történelmi szövegben jelent meg, mely a VIII. században keletkezett. A szót tartalmazó részlet szerint nagy purifikációs szertartást rendeztek, mivel a császári palotában *yōkai* volt észlelhető.¹ Ebben a szövegben a *yōkai* nem egy lényre utalt, hanem egy furcsa, megmagyarázhatatlan jelenségre, melynek eredetét nem tudták beazonosítani.² Maguknak a karaktereknek a jelentése is ez. Az első jelet főnévként értelmezhetjük úgy, mint „csapás”, „szerencsétlenség”, a második karakter pedig a „gyanús”, „misztikus” melléknévi jelentéssel bír. Nem meglepő, hogy Japánban, ahol a földrengések szinte mindennaposak, a szökőárakhoz, földcsuszamlásokhoz és hirtelen esőzésekhez hasonló szélsőséges időjárás pedig gyakori, kialakul egy hasonló, általános jelentésű szó: több mint ezer

¹ SUGANO Mamichi – FUJIWARA Tsugutada – TATSUNO Harutoki, *Shoku Nihongi*, 33–34. köt., 1657, 49. – Hōki 8. (777) március 19 – 「大祓。為宮中頗有妖怪也。」(Online).

² SUWA Haruo, „Yūrei Yōkai no Zuzōgaku”. KOMATSU Kazuhiko (szerk.): *Nihon Yōkaigaku Taizen*, Shōgakusan, Tokió, 2003, 205–226. 208.

évvél ezelőtt még nem tudták megmagyarázni ezeket a történeteket, így csak a *yōkai*, azaz „gyanús szerencsétlenség” nevet adták nekik.

Ugyanebben az időben viszont használatos volt több hasonló kifejezés is, mint például a *mononoke* 物の怪, melynek szó szerinti jelentése „valaminek a jelenléte”, ám mégis magára a bizonyos jelenséget okozó lényre használták már a Heian-kor (794–1185) elején is. Erre találunk példát a *Nihon Kōki* 日本後記 című IX. századi történelmi feljegyzésben. Tenchō 7. évében (830) december 24-én öt buddhista szerzetest hívtak, akik a *mononoke* okozta gondokat a Gyémánt Szútrával oldották meg.³ Ugyanígy maga a *yōkai* szó is jelentést váltott, viszont magát a szót kevés helyen találhatjuk meg lejegyezve. Ennek az az oka, hogy a furcsa lényekre más szavakat használtak, mint például az előbb említett *mononoke*, de főként a *bakemono* 化け物, vagy *obake* お化け kifejezéseket. A mindkét szóban megtalálható *bake* 化け jelentése „átalakulni”, „alakot váltani”. Éppen ezért, mivel e lények a megszokottól eltérő alakúak, vagy sokszor saját maguktól képesek módosítani alakjukat, kezdték el őket az „alakváltó valami”, azaz *bakemono* névvel illetni. Jellemző rájuk, ahogy a többi hasonló természetfeletti lényre is, hogy azért van furcsa alakjuk és ilyen képességeik, mert az alkony, japánul a *tasogare* 黄昏時 lényei. Ez az a köztes időszak, amikor a fény sötétséggé válik és megtéveszti az emberi szemet, és ebben a köztes időben jönnek elő a lények, hogy aztán az éj leple alatt tevékenykedjenek.⁴

Az előzőekhez hasonló értelembeli átalakulást számos más kifejezésnél is megfigyelhetünk, melyek a megmagyarázhatatlan, furcsa lényekre utalnak. Ilyen például a sok külföldi által is ismert *oni* 鬼, melyet manapság szarvakkal rendelkező, félelmetes, természetfeletti lényként képzelnek el a legtöbben. Éppen ezért szokás a „démon” szóval fordítani magyarra, a szó eredeti jelentése azonban „elhunyt emberi lélek” volt. A karakterét is a *tamashī* 魂, azaz „lélek” jeléből vették, kiejtését pedig az *on* 隠, „elrejtőzni” jelentésű szóból. Az utóbbi eredendően szintén lelket, vagy szellemet jelentett, melyet ember nem pillanthat meg, hiszen elrejtőzik a halandók szeme elől. Így alakult ki az *oni* kifejezés.⁵

A *hyakki yagyō* 百鬼夜行, azaz a „száz démonból álló éjszakai menet” megjelenésével még inkább bővült a furcsa természetfeletti lények csoportja.

³ KYOKUTEI Bakin, *Nihon Kōki*, 1809, 10. köt., 14. – 「請僧五口、奉讀金剛般若經、兼令神祇官解除。謝物怪也。」 (Online).

⁴ KOMATSU Kazuhiko, „Yōkai to Yōkaikenkyū – Joron ni Kaete”. KOMATSU Kazuhiko (szerk.): *Nihon Yōkaigaku Taizen*, Shōgakukan, Tokió, 2003, 9–28. 13.

⁵ SASAMA Yoshihiko, *Oni to Mononoke no Bunkashi. E de Mite Fushigi*, Yūshikan, Tokió, 2005, 152–153.

Eleinte ugyan főként *onik* jelentek meg résztvevőkként, azonban az Edo-korba (1603–1868) lépve már számos új entitást fedezhetünk fel. Ilyen például a jól ismert *tengu* 天狗,⁶ vagy a *tsukumogami* 付喪神, melyek azért különlegesek, mert olyan lényeket jelentenek, amelyek emberek által készített vagy használt eszközök voltak, majd száz év eltelte után életre keltek. Ezek az új teremtmények már a XVI. században, az első menetábrázolásokon is megjelennek.⁷ Ugyanebben az időszakban jött létre a *hakubutsugaku* 博物学 is, mely egy olyan tudományág, amely minden élő szervezetet megvizsgál, nevet, valamint definíciót ad neki. Ez alatt nem csak az állatokat és a növényeket értették, hanem az ásványokat és a *yōkai*okat is. Toriyama Sekien 鳥山石燕 (1712–1788) több részes *yōkai* enciklopédiáját nem véletlenül nevezte el *Gazu Hyakki Yagyō* 画図百鬼夜行, azaz a Száz Démonból Álló Éjszakai Menet Illusztrációjának.⁸ Ez a mű több száz különböző lényt foglal magába, ábrázolásokkal, hosszabb-rövidebb leírásokkal.⁹

Mi is tehát a *yōkai*? Ahhoz, hogy pontosan definiáljuk, figyelembe kell vennünk több tényezőt is. Elsősorban azt, hogy melyik korról beszélünk. Más-más időszakokban a *yōkai* jelenthetett akár egy jelenséget, egy természetfeletti entitást, vagy egy száz évet megélt ember alkotta eszközt is, amely életre kelt. Másodsorban szem előtt kell tartanunk, hogy más és más kutatók különféleképpen definiálták őket, ahogy azt a következőkben taglalni fogom. Továbbá arról sem feledkezhetünk meg, hogy az emberek, akik úgy nőttek fel, hogy körülvették őket a róluk szóló történetek, hogyan gondoltak a *yōkai*okra. Az első írott forrásban való megjelenéseik alkalmával rettegetek tőlük, hiszen szútrákkal, purifikációval védekeztek ellenük, ahogy az a *Shoku Nihongi*-ben is olvasható. Az első tekercsképeken az emberek még mindig menekültek előlük, féltek tőlük. A *hakubutsugaku* azonban érdekessé tette őket, az emberek kutatni kezdték őket, így az élet újabb és újabb szegmensében jelentek meg, míg a XVIII. század második felére az emberek életének jelentős részévé váltak.¹⁰

⁶ A *tengu*, kínai eredetű lény, mely a japán mondavilágban olykor jó szándékú, olykor rosszindulatú hegyi, erdei kobold. A különböző történetekben hirtelenharagúnak, de természetfeletti kardforgató képességgel rendelkező lénynek is tartják. Külsőre két típusa van, az egyiknek csőre és varjúhoz hasonló tollazata van, míg a másik vörös emberi arccal, hosszú orral, fehér hajjal és kidülledt szemekkel rendelkezik. – Michael ASHKENAZI, *Handbook of Japanese Mythology*, ABC CLIO, Santa Barbara, 2003, 270–271.

⁷ Hyakki Yagyō Zu, *ittc.u-tokyo.ac.jp*.

⁸ KAGAWA Masanobu, „Asobi no naka no Yōkaitachi”. KOMATSU Kazuhiko (szerk.): *Nihon Yōkaigaku Taizen*, Shōgakukan, Tokió, 2003, 31–64. 44–45.

⁹ TORIYAMA Sekien, *Gazu Hyakki Yagyō Zengashū*. Kadokawa Bunko Sophia, Tokió, 2005.

¹⁰ KAGAWA, *i.m.*, 58–59.

Erre nyújt példát a *yōkai karuta* 妖怪カルタ, mely egyfajta szórakoztató párosító kártyajáték volt *yōkai* képekkel,¹¹ vagy a *hyakumonogatari kaidankai* 百物語怪談会 nevű bátorságpróbaként elhíresült csoportjáték. Ezt figyelembe véve a feléjük tanúsított hozzáállás és a társadalomban betöltött szerepük is sokat változott.

Dolgozatomban mindezeket a tényezőket szem előtt tartva, a Meiji-kortól (1868–1912) kezdődően a világháborúk alatt, közben, majd az azt követő béke időszakában vizsgálom meg az emberek *yōkai*okkal szembeni hozzáállását, a lények népszerűségét, valamint jelentésbeli változásait.

A Meiji-korban – *Yōkai*ok nem léteznek

A Meiji Restaurációval a nyugati kultúra elkezdett Japán felé áramlani. A tanulmányutaknak köszönhetően nem csak a reál-, hanem a humán tudományok is fejlődtek. Így a sokáig elzárkózó szigetország egyre többet tudott meg a Nyugat embereiről, irodalmáról és kultúrájáról is, többek között a külföldi könyvek japán fordításaiból. Ilyen mű volt Shibue Tamotsu 澁江保 (1857–1930) *Seiyō Yōkai Kidan* 『西洋妖怪奇談』 (1891) című fordítása, melyet valahogy úgy lehetne magyarra átültetni, „A nyugati *yōkai*ok színes történetei”. Ez valójában nem takar mást, mint a Grimm testvérek történeteinek, illetve az *Ezeregy Éjszaka* Meséinek válogatott történeteit japánra átültetve. A kötetben többek között megtalálhatók a magyarul is ismert Hamupipőke, a Szamárkáposzta, vagy a Hűséges János című mesék. Természetesen ezek egyikében sem találkozzunk japán *yōkai*okkal az eredeti változatban. Shibue kulturális okokból alkalmazott jelentős változtatásokat nem csak a címeket és neveket illetően, hanem a tartalomban is, hogy a japánok könnyebben megértsék a cselekményt és azonosulni tudjanak a szereplőkkel¹² Ebben a kontextusban a *yōkai*oknak egyfajta közvetítő szerepük van, az pedig, amit közvetítenek, a *hyakumonogatari*hoz hasonló hátborzongató érzés.

A XIX. századra a természetfeletti lényeket többféleképpen értelmezték. Egyesek rettegtek tőlük, voltak, akik babonaként gondoltak rájuk, de olyanok is, akik a különböző vallási irányzatok miatt tisztelték őket.¹³ Egy dolog viszont Japán legtöbb részén egyöntetűen elfogadott volt, jelesül az, hogy „léteznek”.

¹¹ KAGAWA, *i.m.*, 33.

¹² NISHIGUCHI Hiroko, „Shibue Tamotsu 'Seiyō Yōkai Kidan' Sashie to Teihon ni Tsuite”, *Senshū Jinbun Ronshū*, 2013/1, 143–164.

¹³ ISHII Akira, „Kaidanbanashi no Tanjou”. KOMATSU Kazuhiko (szerk.): *Nihon Yōkaigaku Taizen*, Shōgakusan, Tokió, 2003, 321–350. 330–333.

Az 1858-ban született Inoue Enryō 井上円了 nevéhez fűződik ezen állítás megdöntése. Inoue a Tisztaföld Buddhizmus egyik templomának legidősebb gyermekeként Buddhista neveltetésben és taníttatásban részesült, illetve élet-rajzi művéből az is kiderül, hogy sok történetet hallott különböző természetfeletti lényekről, melyekkel elmondása szerint még találkozott is.¹⁴ Már fiatal korától érdekelték azonban a dolgok mögötti valóságok, így 16 éves korában elkezdett megismerkedni az akkoriban egyre nagyobb mértékben beáramló nyugati kultúrával és tudományokkal, majd húszévesen már a Tokiói Egyetem Bölcsészettudományi Karának Filozófia szakára járt. Itt kezdett bele kutatásaiba, melyek során a megmagyarázhatatlan dolgok iránti kíváncsiságát ötvözte nyugati tanulmányaival.

Inoue Enryō *Összefüggési Tanulmány. Pszichológia (Tsūshinkyōju – Shinrigaku 通信教授 心理学)* című művében azt írja:

Jelenleg körülbelül tízből nyolc-kilenc ember vakon hisz a természetfeletti különböző formáiban. [...] Ennek két oka van: egyrészt az oktatás hiánya, másrészt az, hogy eddig senki sem vizsgálta meg őket.¹⁵

A természetfeletti kutatásának érdekében Inoue nem csak Japánt járta be, hanem külföldi tanulmányúton is részt vett. Utazásai során arra a vélekedésre jutott, hogy a Meiji-restauráció csak félig ment végbe. Az anyagi és technológiai felvilágosodás lefolyt ugyan, azonban a mentális még nem.¹⁶ Ezért kezdte el kutatni ezeket a misztikus lényeket és történeteket a tudomány különböző területeinek szemszögéből, más tudósokkal folytatott tapasztalatcsere által, illetve egyik tudományos lapjában még az olvasóit is felkérte, hogy számoljanak be saját élményeikről, melyeket személyesen vizsgált ki terepmunkái során.

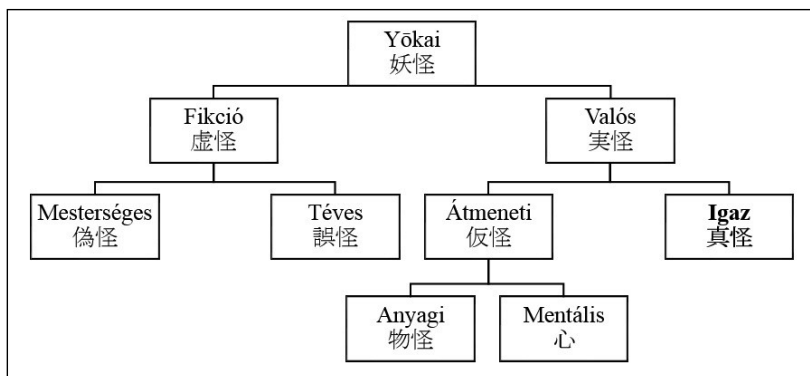
Inoue Enryō volt az első, aki a szó modern értelmében tudományosan kezdte el vizsgálni a természetfeletti lényeket, és aki egyöntetűen a *yōkai* nevet adta nekik, az új szakterületet pedig *yōkaigakunak* 妖怪学 nevezte el. Ennek lényege, hogy a *yōkai*okat a humán- és reáلتudományok ötvözésével, azok különböző területeinek segítségével kategorizálja. Eszerint magát a szót nem csak a természetfeletti lényekre érti, hanem a múltbéli jelentését is figyelembe véve a különböző misztikus történetekre is (ld. 1. ábra). Inoue Enryō kutatásai

¹⁴ A *The True Nature of Specters おばけの正体* című életrajzi művében Enryō kifejti, hogy körülbelül tíz éves volt, mikor találkozott a *papírral szellemmel* 障子の幽霊 és tizenöt-tizenhat, mikor szellemi lépteket 幽霊の足音 hallott. – MIURA Setsuo, „Inoue Enryo's Mystery Studies”, *International Inoue Enryo Research* 2, (2014), 119–155. 125.

¹⁵ MIURA, i.m., 129.

¹⁶ MIURA, i.m., 129.

alapján a *yōkai*ok két típusát különbözteti meg: fikció és valós. A fikciókat további két csoportra lehet osztani, téves fikciókra, melyeket az emberek csak a véletlen miatt hívnak természetfelettinek, illetve mesterséges fikciókra, melyeket szándékosan hoznak létre. Az úgymond valós *yōkai*okat szintén két típusra lehet osztani. Az átmeneti valós *yōkai*ok okai a természetben keresendők. Ezek között van az anyagi illetve mentális típus, melyek utalnak az akkor még magyarázatra váró természeti jelenségekre, illetve az emberi pszichológiai képzetekre.¹⁷ A valós *yōkai*ok között a másik csoport az igazi *yōkai*ok, melyeket hiába vizsgáljuk, hiszen nem lehet tudományosan megmagyarázni őket. Ezek a lények inkább tartoznak a babonák, tévhitek körébe.^{18, 19}

1. ábra Inoue Enryō 井上円了 *yōkai* csoportosítása

Inoue Enryō, kihasználva a nyugati tudományok és velük együtt a racionalitás Japánba való beáramlását, megpróbálta a *yōkai*okat érintő misztikumot és fikciókat eloszlatni. Kategorizálta és megfosztotta őket a természetfeletti köpenytől egy új, független szakterület létrehozásával. Logikusságának alátámasztására pedig a hiedelmekkel teli néprajz vagy a saját maga taníttatására is kiható vallások helyett a különböző tudományokat használta, így próbálva segíteni a nép mentális felvilágosodását.

¹⁷ MIURA, *i. m.*, 146–147.

¹⁸ Kyōgoku Natsuhiko, „Tsūzokuteki 'Yōkai' Gainen no Seiritsu ni Kansuru Ichikōsatsu”. KOMATSU Kazuhiko (szerk.): *Nihon Yōkaigaku Taizen*, Shōgakukan, Tokió, 2003, 547–582. 557–562.

¹⁹ KOMATSU, *i. m.*, 17–19.

Yōkaiok a Taishō-kor irodalmában

Habár az első világháború kevésbé okozott harcokat Japán területein, a háborúval együtt járó infláció és zavargások így is kihatottak a még csak nemrégiben megnyílt ország lakosainak mindennapi életére. Ez természetesen hatással volt a kor irodalmi alakjaira is, akik közül az egyik leghíresebb yōkaiokkal foglalkozó író nem más, mint Izumi Kyōka 泉鏡花. Izumi 1873-ban született Ishikawa prefektúrában, a Meiji restauráció korai időszakában. Édesanyja nagy hatással volt rá, már gyermekkorában úgynevezett *kusazōshikari* 草双紙, azaz fametszetes nyomtatással készült illusztrált kiskönyveket olvasott neki, melyekben nagy számban jelentek meg yōkaiok is. Jó kapcsolatuk miatt édesanyja korai halála nagyon megviselte az író, valamint egész életére jellemző volt a beriberitől²⁰ elgyengült életmód. Ozaki Kōyō 尾崎紅葉 (1868–1903) irodalmának nagy rajongója volt, húszas éveiben az ő útmutatása mellett kezdett el írni egyre nagyobb sikerekkel. Édesanyját követően azonban édesapja, majd nagyanyja, végül Ozaki Kōyō halála miatt betegsége egyre csak erősödött, végül 1939-ben 65 évesen hunyt el.

Betegsége miatt sokat utazott vidékre, egész életén át tartó szegénysége miatt pedig végig eldugott, rossz állapotban lévő helyeken szállt meg. Ám épp ez a rozoga, rejtélyes környezet ihlette meg gótikus horror történeteit és későbbi álomszerű novelláit, melyek teljesen szemben álltak a kor nyugatiasodó stílusával. E történetek főhősei legtöbbször csak céltalanul kóborolnak, vagy elvesznek egy misztikus helyen. Sokszor kísértik őket saját emlékeik, vagy egyéb természetfeletti entitások, azaz yōkaiok. Mikor a szereplők találkoznak ezekkel a lényekkel, egy másik teret fedeznek fel, mely sem nem mondható ennek a világnak, sem a túlvilágnak, mely nem álom, sem hallucináció, de nem is a valóság. Ez egy olyan hely, amely egyszerre a természet és a természetfeletti része.²¹ Izumi Kyōka egyfajta köztességet fedez fel a yōkaiaioknál, mely a már említett *tasogare* kapcsolatából eredeztethető, és mely a mai napig fennmaradt róluk a köztudatban. Azonban a műveiben megjelenő lényekről nem feltétlenül lehet elmondani, hogy negatív, vagy pozitív szerepet képviselnek. Misztikusak, természetfeletti, olykor félelmetesek, azonban mégis inkább ambivalensnek mondhatók.

A Shōwa-kor kezdetén – Yōkaiok igenis léteztek

Az előzőekben tárgyaltam Inoue Enryō yōkaigaku nevű szakterületét, mely a tudomány eszközével tett kísérletet a yōkaiok bármiféle természetfelettitől

²⁰ A beriberi a B1-vitamin hiányára visszavezethető betegség, melynek tünetei lehetnek az izomgyengeség, koordinációs zavar, étvágytalanság, idegesség.

²¹ THACKER Eugene, „Defining J-horror: The terror of deep time”, *japantimes.co.jp*.

való megfosztására. Ennek megcáfolására írta meg Ema Tsutomu 江馬務 (1884–1979) *Nihon Yōkai Henkashi* 日本妖怪変化史 (1923) című művét, melynek alaptétele szöges ellentétben állt tudóstársa állításával. Ema szerint *yōkai*ok igenis léteznek, vagy legalábbis léteztek a múltban. Inoue saját teóriáját azzal indokolta, hogy a tudományt alapul véve nem lehetséges, hogy hasonló lények létezzenek, Ema azonban azzal az érveléssel támadt vissza, hogy a múltban még kocsik vagy repülőgépek sem voltak elképzelhetők, mára mégis elterjedt a használatuk. Kutatásait történelmi szempontból végezte, és a *yōkai*ok alakváltó képességére helyezett hangsúlyt. Műve annak köszönhetően bír nagy jelentőséggel, hogy mindezen kutatásait racionális alapokra fektette.²²

Ema legnagyobb támogatója nem más volt, mint a japán folklór-kutatás atyja, Yanagita Kunio 柳田國男 (1875–1962). Yanagita maga is a történelmi szempontot tartotta fontosnak, azonban az emberek oldaláról, azaz az általuk megélt és elmesélt történeteket gyűjtve végezte kutatásait. Úgy érezte, hogy Inoue a *yōkai*ok létezését megtagadva magát a japán kultúrát cáfolta meg és ejtett rajta sebet. Éppen ezért a folklórral és az annak fontos és nagy részét képező *yōkai*ok kutatásával próbálta újjáéleszteni a *yōkai*ok vizsgálatát. Az egész országot bejárva több száz történetet gyűjtött, melyekből Inoue-tól eltérően nem tudományos, hanem teoretikus eszközöket használva írta meg 1936-ban *Yōkai Dangi* 妖怪談義 című művét. Ebben többek között azt állapította meg, hogy a *yōkai*ok olyan isteni lények voltak, melyek elvesztették isteni lelküket. Vagyis ő maga is azt vallja, habár valószínűleg már nincsenek jelen, régen mégis léteztek. Arra a kérdésre pedig, hogy miért léteztek, azt a választ adta, hogy a *yōkai*ok eredendően a japán emberek félelmeiből születtek, a legbelső emberi rémület adott nekik életet. Ami pedig mára megmaradt belőlük és a belőlük vetett hitből, azt is ugyanez a félelem táplálja.²³ Yanagita annak is szemtanúja volt, hogy a XIX. század második felétől egyre inkább a *yōkai*ok ábrázolására került át a hangsúly, semmint az azokat tartalmazó írott forrásokra.^{24, 25} Éppen ezért úgy gondolta, hogy a *yōkai*ok igazi formája az emberek által továbbhagyományozott folklórban található. Viszont ez a folklór nem csak az emberek elbeszéléseiben található meg, hanem az irodalomban is. Saját maga érdeklődött Izumi Kyōka természetfeletti teli történetei iránt, valamint

²² KOMATSU, *i.m.*, 18–19.

²³ KOMATSU, *i.m.*, 19–21.

²⁴ TAKEDA Masaya, „Shinchōmakki no Gahō ni Mieru Nihon no Kaibutsuhōdō”. KOMATSU Kazuhiko (szerk.): *Nihon Yōkaigaku Taizen*, Shōgakukan, Tokió, 2003, 127–144. 127.

²⁵ YOKOYAMA Yasuko, „Kinseibunka ni Okeru Rokurokubi no Keijō ni Tsuite”. KOMATSU Kazuhiko (szerk.): *Nihon Yōkaigaku Taizen*, Shōgakukan, Tokió, 2003, 179–204. 179.

Akutagawa Ryūnosuke 芥川龍之介 (1892–1927) bizarr műve, a *Kappa* 河童 (1927) iránt is. Az utóbbi cselekménye egy fikciós térben zajlik, ahol emberek helyett ezeknek a vízi yōkaioknak az életébe nyerünk bepillantás, amely egyfajta fordított világban játszódik. A történet abszurditása pedig az eddig félelmetesnek vélt, de eltűnőben lévő természetfeletti lényeket kissé groteszk humorral tölti meg.²⁶

Hamada Hirosuke 浜田宏介 (1893–1973) gyerektörténet író még egy fokkal továbbvitte a yōkaiok értelmezésének átalakulását. Az iparosodás terjedésével az emberek elkezdtek nagyvárosokba tömörülni, azonban ez elszemélytelenedéssel és elhatárolódással járt. Ahogy már maguk a kutatók sem hittek a természetfeletti lények létezésében, úgy a nép is egyre kevésbé. Az emberek elkezdték megkérdőjelezni létezésüket, valamint azt is, hogy ebben az átformálódott életvitelben hol a helyük, hogyan kellene cselekedniük, mit kellene érezniük – azaz, hogy mit is jelent embernek lenni. Hamada észrevette ezt a változást és olyan történeteket kezdett el alkotni, melyek a mangákhoz hasonlóan nem csak a gyermekek, hanem az idősebb korosztályok alkalmazkodását is segítik ehhez az új, gyorsan változó világhoz. Története az *A Piros Oni Aki Sírt* 泣いた赤鬼 (1933) egy olyan *oniról* szól, amely az eddigi démonoktól eltérően pozitív szereplőként jelent meg. A történetben szereplő két *oni* közül az egyik démoni származásával ellenkezve barátságot akart kötni az emberekkel, mire a másik önfeláldozóan viselkedett barátjáért.²⁷ Noha olyan mesékben és történetekben, mint például a *Kobutori Jisan* 小太り爺さん,²⁸ találkoztunk már emberekkel barátságosabb *onikkal*, viszont azok nem önzetlenül viselkedtek úgy. Éppen ezért mondhatjuk, hogy Hamada volt az első, aki megalkotta az eddigi félelmetes és semleges lényekkel szemben a pozitív yōkai alakját.

A második világháború alatt – Propaganda

A II. Világháború alatt, aláásva Yanagita és Hamada yōkaiokat népszerűsítő törekvéseit, e lényeknek az eddigiektől teljes mértékben eltérő szemlélete jelenik meg. Az *oni* szó egyik ősi jelentése volt, hogy „az, aki a császár irányításán kívül

²⁶ Adam KABAT, „Sōsaku” Toshite no Yōkai – Bakinsaku ’Bakekurabe Ushimitsu no Kane’ no Warai”. KOMATSU Kazuhiko (szerk.): *Nihon Yōkaigaku Taizen*, Shōgakukan, Tokió, 2003, 145–178. 148–151.

²⁷ REIDER Noriko T., „Transformation of the Oni”, *Asian Folklore Studies*, 62 (2003), 133–157. 145–146.

²⁸ Eredeti címe – „Oni ni Kobutorarurugoto” MIKI Sumito (szerk.): *Uji Shūi Monogatari. Kohon Setsuwashū*. Iwanami Shoten, Tokió, 1990, 9–13.

esett”.²⁹ Ezt nem feltétlenül természetfeletti lényekre értették, csupán kívül-állókra, marginális emberekre, akik nem voltak a közösség részei. Ugyanezt a jelentést élesztették fel a második világháború alatt, és elkezdtek Japán valós ellenségeit *onik* formájában megjeleníteni. Roosevel, ³⁰ Churchill vagy Sztálin³¹ démonokként vörös szemmel, bőrrel, agyarszerű természetfeletti jegyekkel jelentek meg a propaganda szórólapokon, újságokban és képregényekben egyaránt.³²

Ezt egy fokkal tovább vitték, mikor a Japánban mindenki által jól ismert Momotarō történetet alakították át propaganda videókká. Az eredeti történet szerint Momotarōt, aki misztikus módon egy barackból születik meg, befogadja egy idős házaspár. A fiú, ahogy felnő, egyre nagyobb, már természetfeletti erőt birtokol. Megtudja, hogy a fővárost egy idegen szigetről érkező *yōkai* csapat támadta meg, ezért útnak indul, hogy segítsen az embereken. Útja során találkozik a kutyával, a majommal és a fécánál, akik elkísérik a kalandra, és végül együtt győzedelmeskednek a gonosz lények felett. Ez a történet a Japánban fontos emberi erénynek számító szülői áhítat, és jóság modellje, így nem csoda, hogy az oktatási minisztérium kötelező olvasmánnyá tette általános iskolában. A második világháború alatt éppen ezért használta fel az állam úgymond buzdításra is.

Az 1930-as és ’40-es években egymás után kerültek mozivászonra a Momotarōt propaganda célokra használó anime filmek. 1939-ben új törvényt iktattak be, amely kötelezővé tette a nem fikciós kulturális filmek, azaz a propaganda vetítését minden egyes japán moziban. Az egyik leghíresebb ilyen film volt a Seo Mitsuyo 瀬尾光世 (1900–2010) által rendezett *Momotarō Umi no Shinpei* 桃太郎海の神兵, azaz *Momotarō Mennyei Flottája*.³³ Ebben az 1945 tavaszára elkészült műben Momotarō és állati barátai kiképzik a dzsungel állatait és megtámadják a gonosz démoni embereket. A végén természetesen ők győzedelmeskednek és ellenségeik félelmükben még a feltétel nélküli megadást is elfogadják. A karaktereket tekintve Momotarō és az őt segítő állatok alakja kedves és gyermekes, míg a nyugati erők vezetői felnőtt vonásokkal rendelkeznek és hideg színkezeléssel. Sőt, a film végén Momotarōval tárgyaló vezetőkön még démoni szarvakat is meg lehet figyelni, mely megadja nekik a természetfeletti

²⁹ REIDER, *i.m.*, 135.

³⁰ KONDŌ Hidezō, „Oni Roosevelt”, *Me de miru Manga Jikyoku Zasshi*, 1943/2, címlap.

³¹ KONDŌ Hidezō, „Oni Sztálin”, *Me de miru Manga Jikyoku Zasshi*, 1941/9, címlap.

³² KISHI Takeo, „Manga to Sensō”. MORITA Naruo (szerk.): *Geijutsu to Sensō*, Sankei Shinbun Shuppan, Tokió, 2007, 128–139. 129–130.

³³ TSUBOI Hideto – FUJIKI Hideaki, *Imeeji Toshite no Sengo*, Seikyūsha, Tokyo, 2010, 77–80.

oni jelleget. Ebből látszik, hogy a yōkaiokat negatív jelentésben, az ellenség szerepében használták fel, a régi Momotarō történetet és a japán emberek onikkal szemben érzett félelmét és ellenérzését alapul véve.

A béke időszakában – A változás

Ironikus, hogy az addig ellenséges amerikai erők a második világháború után Japán legerősebb szövetségeseivé váltak. Az Egyesült Államok élelmet, valamint demokratikus útmutatást adott a nem rég általuk atombombával sújtott szigetországnak. Ezzel párhuzamosan a yōkaiok is gonosz ellenségekből Japánt felszabadító szövetségessé váltak. Ebben az átalakulásban segített Mizuki Shigeru 水木しげる (1922–2015), aki japán képregény és animációs film készítő, yōkai kutató, valamint nevéhez fűződik ezeknek a lényeknek az újranepszerűsítése is, minek köszönhetően Japán szerte híressé vált.

Mizuki fiatal éveit egy Sakaiminato nevű kisvárosban töltötte, Tottori prefektúrában. Életére nagy hatással volt egy idős hölgy, Nonnon néni, aki sokat mesélt neki a yōkaiokról és hogy azok hogyan érintkeznek az emberi világgal, ezáltal megalapozva Mizuki természetfeletti iránti szeretetét és kreatív karrierjét. Így ez a város számára az örökösen premodern, tradicionális állapotot és ártatlan gyermekkort jelképezte, melyben a yōkaiok az akkori álmait és az ezekkel járó izgalmat képviselték. A második világháború során azonban a fiatal Mizukit besorozták a katonaságba ahol megsérült és elvesztette domináns bal karját, ami óriási hatással volt művészi pályájára. Így hazatérve otthon küzdött tovább a megélhetésért, és nézett szembe a modernizáció és a nyugati hatások negatív következményeivel. A yōkaiokkal teli képregényeiben és anime filmjeiben azonban megoldást talált nem csak megélhetési, de érzelmi problémáira is. Azt mondhatjuk, a yōkaiok az elmúlt világ iránti sóvárgást és egyfajta vágyat is jelentettek számára egy jobb jövőért.

Mizuki Shigeru talán legismertebb képregénye a *GeGeGe no Kitarō* ゲゲゲの鬼太郎, melynek főszereplője egy Kitarō nevű yōkai fiú, aki különböző kalandokba keveredik. Már maga Kitarō személye bizonyíték számunkra, hogy egyfajta változás történt a yōkaiok megítélésében, hiszen démonfiú létére pozitív szereplőként jelenik meg. Kiemelendő azonban egyik híres képregénye, a *Nagy Yōkai Háború* 妖怪大戦争 (1968), mely később anime és élőszereplős filmként is megjelent. Mizukit második világháborús élményei ihlették a történet megírásában, melyben egy vietnámi kalapos fiú kér segítséget Kitarótól. A cselekmény szerint Okinawa egyik szigetét, a Démonvilág-szigetet, mely egyben a fiú otthona is volt, nyugati szörnyek támadták meg. A képregényben

az ellenség képében a nyugati művekből ismert vérfarkasok, boszorkányok, Frankenstein szörnye, Drakula a vámpír és más hasonló természetfeletti lények jelennek meg. Velük szemben pedig Kitarō áll, aki tisztavérű japán *yōkai*okat gyűjt, hogy együtt megmentsék szigetországukat.³⁴ Habár a háború propagandával teli időszaka véget ért, Mizuki a saját érzelmeit vetítette ki művére, és ezáltal a nyugati szörnyek ellen vonuló tisztavérű lények megjelenésére is. Történeteinek köszönhetően pedig egy olyan értelmezésbeli változás jött létre, mely által a *yōkai*ok egyszerű természetfeletti lényekből kifejezetten a japán kultúra természetfeletti lényeivé váltak.

Mizuki Shigeru a múlt tekercsképei, valamint saját maga által is ihletett természetfeletti lényeivel és történeteivel a *yōkai*okat Japán nélkülözhetetlen pozitív hőseivé változtatta, és egyben megindította a *yōkai-boom*ot, melynek köszönhetően kiemelkedő számban jelentek meg Japán kultúrájában. Ahogy már említettem, a XIX. századtól egyre inkább a vizuális kultúrában láthatóak a *yōkai*ok, és olyan nagy nevekhez is köthetőek, mint például Tezuka Osamu 手塚治虫 (1928–1989), akit a japán képregények atyjának szoktak hívni, hiszen nagyban hozzájárult ahhoz, hogy 1995-re ezeknek a képregényeknek és magazinoknak a gyártása milliárd dolláros iparágga nője ki magát. Avagy Miyazaki Hayao 宮崎駿 (1941–), akit nem csak Japánban, de Oscar-díjas *Chihiro Szellemországban* 千と千尋の神隠し (2001) című művének köszönhetően valószínűleg világszerte ismernek. A *yōkai*ok megjelenése ugyanakkor nem korlátozódik csupán az animékra és a mangákra. Az 1970-es években ugyanis Edo-kori tekercsképeket kezdtek el újra kiadni, jobb minőségben, színes formátumban, valamint újságokban is megjelentek. A '80-as évek végén megnyílt az első *yōkai*okkal foglalkozó múzeumi tárlat is, ezt követően pedig szinte minden évben újra elővették a témát.³⁵ A múzeumot túlszárnyalva olyan helyek is nyíltak, ahol az emberek testközelből „találkozhatnak” a *yōkai*okkal. Az *obakeyashiki* お化け屋敷 nevű félelemmel teli szórakoztatást adó Japán kísértetházaknak megannyi formája létezik, melyek a vidámparkok és a japán nyár nélkülözhetetlen kellékévé váltak.³⁶ Az irodalomba valamelyest szintén visszatértek, ami Kyōgoku Natsuhiko 京極夏彦 (1963–) hátborzongató természetfeletti történeteinek is köszönhető.³⁷

³⁴ PAPP Zília, „Monsters Reappearing in Great Yōkai Wars 1968-2005”. Scott A. LUKAS – John MARMYSZ (szerk.): *Fear, Cultural Anxiety, and Transformation*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Lanham, 2009. 129–142. 134–135.

³⁵ KOMATSU, *i.m.*, 26.

³⁶ HASHIDUME Shinya, „Bakemonoyashiki Saikyō”. KOMATSU Kazuhiko (szerk.): *Nihon Yōkaigaku Taizen*, Shōgakukan, Tokió, 2003, 619–634. 619–621.

³⁷ Kyōgoku Natsuhiko Mainpage, *osawa-office.co.jp*, 2014.

Az elmondottak ugyanakkor csak egy-egy példát szolgáltatnak a szerteágazó yōkaikultúrából, mely mind a mai napig pezsegetve létezik Japán szerte. A japánok közül sokan, ha a mindennapokban valami megmagyarázhatatlannal találkoznak, azt rögtön egy yōkai művének tekintik. Nem feltétlenül adnak nevet az elkövető lénynek, de még ha van is magyarázat a jelenségre, előbb akkor is borzongatóan izgalmas természetfelettiinek gondolják.³⁸ Megannyi yōkai história és városi legenda létezik, melyek egyrészt félelmet, a természetfelettivel szembeni tiszteletet, másrészt bizonyos tekintetben várakozással teli izgatottságot jelentenek az emberek számára. Éppen ezért következtetésként levonható, hogy vannak olyan dolgok, melyekben valójában nem hisznek, csak saját maguk úgymond szórakoztatására maradtak fenn a félelmetes jelzőjeként. Van azonban a yōkaiokban való hitnek olyan része, amely mind a mai napig egyfajta tabuként él a japánokban, és „csak a biztonság kedvéért” tesznek dolgokat, avagy elkerülnek bizonyos helyeket, bizonyos időkben.³⁹

Összefoglalás

A yōkaiok történelme több mint ezer évvel ezelőttre nyúlik vissza, mikor a yōkai szó még csak egy misztikus, megmagyarázhatatlan jelenséget fejezett ki. A különböző félelmetes természetfeletti lényekre pedig megannyi kifejezést használtak, mint például az *obake*, *bakemono*, *mononoke*, *oni*, és még sok más. Ezek a terminusok ugyan elsőként kissé különböztek egymástól, azonban a XIX. századra mind ugyanazon gyűjtőnév alatt egyesültek: yōkai. Inoue Enryō volt az első, aki ezt az egységesítést megtette, és egyúttal megállapította a tudomány különböző eszközeivel, hogy yōkaiok nem léteznek. Erre az állításra válaszul megannyi kutató reagált, és többek között Ema Tsutomu és Yanagita Kunio voltak azok, akik tudományosan meg is cáfolták Inoue állításait. Yanagita úgy gondolta, lehetséges, hogy ma már nem léteznek yōkaiok, de valamikor igenis jelen voltak, ezért fontos részei a japán kultúrának, amelyet Inoue a tagadásukkal megsértett, így Yanagita a folklórkutatást használva próbálta azt helyreállítani. Munkáiban olyan irodalmi műveket is megvizsgált, mint Izumi Kyōka félelmetes, de ambivalens lényekkel átszőtt ködös elbeszélései, vagy Akutagawa Ryūnosuke *Kappa* című groteszk humorú története.

Mindeközben Japán túlesett az első világháborún, és a komoly modernizáció mellett az urbanizáció is nagy hatással volt az emberek életére. A yōkaiokba vetett hit és irántuk mutatott érdeklődés pedig igencsak megkopott. Ezzel és

³⁸ KOMATSU, i.m., 11–12.

³⁹ MIYATA Noboru, *Yokai no minzokugaku*, Iwanami Shoten, Tōkyō, 1985, 218–236.

az elszemélytelenedéssel küzdve hozta létre Hamada Hirosuke az első önzetlenül pozitív japán *yōkai* karaktert. A második világháború alatt azonban a kormány, kihasználva az emberek e lények felé tanúsított félelmét, propagandára használta fel témájukat. Ennek eredményeként Momotarō eredetileg szülőtiszteletről és bátorságról szóló története a *yōkai*okkal szembeni ellen-szenvet keltett a japánokban.

Csak a béke időszakában kezdenek átalakulni a természetfeletti lények iránti érzelmek, méghozzá Mizuki Shigerunak köszönhetően. Mizuki komoly *yōkai* kutatásai mellett és azokat felhasználva újabb karaktereket hozott létre, melyek manga, anime és élőszereplős filmek formájában is népszerűsítették a kultúrájukat. A nyugati szörnyekkel szemben japán tradicionális *yōkai*ai védik meg a szigetországot és lakóit, ezzel egy új műfajt létrehozva.

A Mizuki indította *yōkai*boom adott ihletet többek között olyan nagy művészeknek, mint Tezuka Osamu, a japán manga atyja, az Oscar-díjas Miyazaki Hayao, vagy a hátborzongató izgalmaival teli könyveket író Kyōgoku Natsuhiko. A *yōkai*ok emellett nemcsak a manga, az anime, a filmek és a könyvek világában kezdtek el kiemelkedni, hanem a múzeumok is tárlatot indítottak róluk, vagy az úgynevezett *obakeyashiki*k szellemházai is országszerte nélkülözhetetlen borzongást nyújtanak a vidámparkokba látogatóknak.

Az egykoron halálos félelmet keltő *yōkai*ok létezése a modernizációval meg-ingott, a misztikus félelmet pedig egy időben a propaganda miatti ellenszenv is felváltotta. Ezt túlélve azonban ma már széles skáláját találjuk meg ezeknek a lényeknek a megítélésük szempontjából. Az animék lehetővé tették, hogy aranyos karakterekké váljanak, avagy izgalmas borzongást nyújtsanak. Ha azonban valami megmagyarázhatatlan történik a japán emberekkel, szinte rögtön az a válasz rá, hogy egy *yōkai* műve volt. Az ugyanakkor, hogy ebben mennyire hisznek, elsőre sokszor nem derül ki. Mikor valaki megtudja, hogy a japán *yōkai*okat kutatom, mindig a nevetés az első reakciójuk. Ám saját tapasztalataim alapján hosszabb beszélgetés során kivétel nélkül mindig kiderül, hogy a „biztonság kedvéért” ők is tartanak bizonyos tabukat. Ebből érezhető igazán, hogy a japán *yōkai*ok ideje még nem járt le.

Felhasznált Irodalom

- ASHKENAZI, Michael: *Handbook of Japanese Mythology*, ABC CLIO, Santa Barbara, 2003, 270–271.
- DE VISSER M. W, „The Tengu”, *Transactions of the Asiatic Society of Japan*, XXXIV/2 (1908), 25–100.
- HASHIDUME Shinya 橋爪紳也: „Bakemonoyashiki Saikō” 化物屋敷再考 [Kísértetjárta ház újragondolva]. KOMATSU Kazuhiko 小松和彦 (szerk.): *Nihon Yōkaigaku Taizen* 日本妖怪学大全 [Japán yōkaigaku enciklopédia], Shōgakukan, Tokió, 2003, 619–634.
- Hyakki Yagyō Zu 百鬼夜行図 [Száz démonból álló éjszakai menet illusztrációja], *itc.u-tokyo.ac.jp*, 2011. <https://iiif.dl.itc.u-tokyo.ac.jp/repo/s/hyakki/page/home#c=0&m=0&s=0&cv=0&r=0&xywh=-1%2C-14983%2C79507%2C33046> [2018.02.08.]
- ISHII Akira 石井明: „Kaidanbanashi no Tanjou” 怪談噺の誕生 [Szellemtörténetek születése]. KOMATSU Kazuhiko 小松和彦 (szerk.): *Nihon Yōkaigaku Taizen* 日本妖怪学大全 [Japán yōkaigaku enciklopédia], Shōgakukan, Tokió, 2003, 321–350.
- KABAT, Adam: „Sōsaku” Toshite no Yōkai – Bakinsaku ’Bakekurabe Ushimitsu no Kane’ no Warai” 「創作」としての妖怪－馬琴作『化競丑満鐘』の笑い [Yōkai, mint ’teremtmény’ – Bakin „Bakekurabe Ushimitsu no Kane” c. művének humora]. KOMATSU Kazuhiko 小松和彦 (szerk.): *Nihon Yōkaigaku Taizen* 日本妖怪学大全 [Japán yōkaigaku enciklopédia], Shōgakukan, Tokió, 2003, 145–178.
- KAGAWA Masanobu 香川雅信: „Asobi no naka no Yōkaitachi” 遊びの中の妖怪たち [Játszó yōkaiok]. KOMATSU Kazuhiko 小松和彦 (szerk.): *Nihon Yōkaigaku Taizen* 日本妖怪学大全 [Japán yōkaigaku enciklopédia], Shōgakukan, Tokió, 2003, 31–64.
- KOMATSU Kazuhiko 小松和彦: „Yōkai to Yōkaikenkyū – Joron ni Kaete” 妖怪と妖怪研究－序論に代えて [Yōkai és yōkai-kutatás – Előszó helyett]. KOMATSU Kazuhiko 小松和彦 (szerk.): *Nihon Yōkaigaku Taizen* 日本妖怪学大全 [Japán yōkaigaku enciklopédia], Shōgakukan, Tokió, 2003, 9–28.
- KONDŌ Hidezō 近藤日出造: „Oni Roosevelt”, *Manga, Me de miru Jikyoku Zasshi* 眼で見る漫画時局雑誌 [Manga, A szemmel látható jelen helyzet újsága], 1943/2, címlap. Online: <https://www.bunsei.co.jp/wp-content/uploads/2014/03/manga20140305-12.jpg> [2018.02.08.]

- KONDŌ Hidezō 近藤日出造: „Oni Sztálin”, *Manga, Me de miru Jikyoku Zasshi* 眼で見る漫画時局雑誌 [Manga, A szemmel látható jelen helyzet újsága], 1941/9, címlap. <https://www.bunsei.co.jp/wp-content/uploads/2014/03/manga20140305-2.jpg> [2018.02.08.]
- Kyōgoku Natsuhiko Mainpage, *osawa-office.co.jp*, 2014. <http://www.osawa-office.co.jp/write/kyogoku.html> [2018.02.08]
- KYŌGOKU Natsuhiko 京極夏彦: „Tsūzokuteki 'Yōkai' Gainen no Seiritsu ni Kansuru Ichikōsatsu” 通俗的「妖怪」概念の成立に関する一考察 [Egy elmélet a gyakori „yōkai” koncepciók létesítésével kapcsolatban]. KOMATSU Kazuhiko 小松和彦 (szerk.): *Nihon Yōkaigaku Taizen* 日本妖怪学大全 [Japán yōkaigaku enciklopédia], Shōgakusan, Tokió, 2003, 547–582.
- KYOKUTEI Bakin 曲亭馬琴: *Nihon Kōki* 日本後記, 1809, 10. köt., 14. Online: http://archive.wul.waseda.ac.jp/kosho/i04/i04_00600/i04_00600_0207/i04_00600_0207_p0016.jpg [2018.02.08.]
- MIURA Setsuo 三浦節夫: „Inoue Enryō's Mystery Studies”, *International Inoue Enryō Research* 2, (2014), 119–155.
- MIYATA Noboru 宮田登: *Yokai no Minzokugaku* 妖怪の民俗学 [Yōkai néprajz], Iwanami Shoten, Tōkyō, 1985, 218–236.
- NISHIGUCHI Hiroko 西口拓子: „Shibue Tamotsu 'Seiyō Yōkai Kidan' Sashie to Teihon ni Tsuite” 渋江保『西洋妖怪奇談』挿絵と底本について [Shibue Tamotsu 'Nyugati Yōkai Története' c. művének illusztrációi és szövege], *Senshū Jinbun Ronshū*, 2013/1, 143–164. Online: http://ir.acc.senshu-u.ac.jp/index.php?active_action=repository_view_main_item_detail&page_id=13&block_id=52&item_id=4746&item_no=1 [2018.02.08.]
- „Oni ni Kobutoraruru goto” 鬼に瘤取らるる事 [Az oni által elvett kinövés]. MIKI Sumito 三木紀人 (szerk.): *Uji Shūi Monogatari. Kohon Setsuwashū* 宇治拾遺物語. 古本説話集 [Régi történetek gyűjteménye]. Iwanami Shoten, Tokió.
- PAPP Zília. „Monsters Reappearing in Great Yōkai Wars 1968–2005”. LUKAS, Scott A. – MARMYSZ, John (szerk.): *Fear, Cultural Anxiety, and Transformation*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., Lanham, 2009. 129–142.
- REIDER, Noriko T: „Transformation of the Oni”, *Asian Folklore Studies*, 62 (2003), 133–157.

- SASAMA Yoshihiko 笹間良彦: *Oni to Mononoke no Bunkashi. E de Mite Fushigi* 鬼ともののけの文化史: 絵で見て不思議 [Oni és mononoke kultúrtörténete: Furcsaság a képeken], Yūshikan, Tokió, 2005, 152–153.
- SUGANO Mamichi 菅野真道 – FUJIWARA Tsugutada 藤原継縄 – TATSUNO Harutoki 立野春節: *Shoku Nihongi* 続日本紀, 33–34. 巻, 1657. Online: http://archive.wul.waseda.ac.jp/kosho/ri05/ri05_02450/ri05_02450_0032/ri05_02450_0032_p0049.jpg [2018.02.08.]
- SUWA Haruo 諏訪春雄: „Yūrei, Yōkai no Zuzōgaku” 幽霊・妖怪の図像学 [Yūrei, yōkai ikonográfia]. KOMATSU Kazuhiko 小松和彦 (szerk.): *Nihon Yōkaigaku Taizen* 日本妖怪大全 [Japán yōkaigaku enciklopédia], Shōgakusan, Tokió, 2003, 205–226.
- TAKEDA Masaya 武田雅哉: „Shinchōmakki no Gahō ni Mieru Nihon no Kaibutsuhōdō” 清朝末期の画報に見える日本の怪物報道 [Mandzsudinasztia végének illusztrált magazinjaiban látható japán szörnyek riportja]. KOMATSU Kazuhiko 小松和彦 (szerk.): *Nihon Yōkaigaku Taizen* 日本妖怪学大全 [Japán yōkaigaku enciklopédia], Shōgakusan, Tokió, 2003, 127–144.
- THACKER, Eugene: „Defining J-horror: The terror of deep time”, *japantimes.co.jp*, 2017.04.30. http://www.japantimes.co.jp/culture/2016/12/10/books/defining-j-horror-terror-deep-time/#.WLlqCm_hDtR [2018.02.08]
- TORIYAMA Sekien 鳥山石燕: *Gazu Hyakki Yagyō Zengashū* 画図百鬼夜行全画集 [Képes gyűjtemény a száz démonból álló éjszakai menetről]. Kadokawa Bunko Sophia, Tokió. 2005.
- TSUBOI Hideto 坪井秀人 – FUJIKI Hideaki 藤木秀明: *Imeeji Toshite no Sengo* イメージとしての戦後 [A háború után képekben], Seikyūsha, Tokyo, 2010, 77–80.
- YOKOYAMA Yasuko 横山泰子: „Kinseibunka ni Okeru Rokurokubi no Keijō ni Tsuite” 近世文化における轆轤首の形状について [A rokurokubi alakja a kora újkori kultúrában]. KOMATSU Kazuhiko 小松和彦 (szerk.): *Nihon Yōkaigaku Taizen* 日本妖怪学大全 [Japán yōkaigaku enciklopédia], Shōgakusan, Tokió, 2003, 179–204.

További Irodalom

- IZUMI Kyōka 泉鏡花: *Yashaga-ike* 夜叉ヶ池, Kōdansha, Tokió, 1979.
- IZUMI Kyōka 泉鏡花: *Uri no Namida* 瓜の涙, Iwanami Shoten, Tokió, 1941.
- IZUMI Kyōka 泉鏡花: *Kaishin Bessō* 海神別荘, Iwanami Shoten, Tokió, 1942.

Bellon Zita

A modern manga képi kifejezőeszközei*

A tanulmányomban a modern mangát (japán képregénytípust) helyezem a középpontba, s arra keresem a választ, hogyan tett szert a mai formájára, hiszen „története” során rengeteg változáson ment keresztül a műfaj. Az is foglalkoztatott, milyen vizuális eszközöket használnak, és miként variálják azokat a rajzoló az adott alműfajoknak megfelelően. Elkülönítettem ugyanakkor ezen eszközök közül azokat, amelyek szimbólumok lehetnek, azoktól az elemektől, melyek más funkciót töltenek be.

A manga rövid „fejlődéstörténete”

A manga eredetét tekintve többféle vélekedéssel is találkozhatunk, de általánosan elfogadott, hogy a *Chōjū Jinbutsu gigara* 鳥獣人物戯画¹ vezethető vissza, ezen kívül elődnek tekinthetők a XVII–XVIII. századi nyomtatott képeskönyvek² illusztrációi is.³ A manga kifejezést először a XIX. század elején Katsushika Hokusai 葛飾北斎 (1760–1849) használta a *Hokusai Manga* 北斎漫画 című, 15 kötetes illusztrált fametszetes könyvsorozatában, melyet tanítványai számára készített.⁴ Ekkor a fogalom még nem azt jelentette, amit

* A tanulmány alapjául szolgáló előadás a 2016-os, VII. „Közel, s Távolság” Orientalisztika Konferencián hangzott el. – A szerk.

¹ Vélhetően Kakuyū szerzetes, másnéven Toba Sōjō munkája (1053–1140), *emakimono*, vagyis tussal festett tekerésképp. Használva a narratívát történetet mesél el – jelen esetben humoros formában. (Toku Masami (ed.), *Shōjo manga! Girl power! – Girls' Comics from Japan*, Flume Press at California State University, 2005, 4–28.

² Ide sorolható például az *akahon* 赤本 formátum, mely körülbelül tíz oldalnyi fametszetes nyomatot tartalmazott, gyakran sorozatként adták ki, vörös színű címlapja volt. (Brigitte KOYAMA-RICHARD, „The birth of the Japanese print: The golden age of caricature”. Uő., *One Thousand Years of Manga*, Flammarion, Paris, 2007, 37–98.) Többek között Tezuka Osamu is publikált ilyen formában mangát. (Paul GRAVETT, „The Father Storyteller”. Uő., *Manga – Sixty Years of Japanese Comics*, Laurence King Publishing, London, 2004, *The Father Storyteller*, 24–37.)

³ Susan NAPIER, „Manga and anime: entertainment, big business and art in Japan”, Victoria L. BESTOR – Theodore C. BESTOR – YAMAGATA Akiko (ed.), *Routledge Handbook of Japanese Culture and Society*, Taylor & Francis e-Library, 2011, 226–238.

⁴ TOKU, *i.m.*, 4–28.

ma, hanem kézikönyv volt, mely segítségül szolgált a rajzolni tanulni vágyók számára.⁵ E két „előd” – tusfestmény és fametszetes nyomat – még nem tartalmazta a mai képregényekre jellemző panelekkel határolt „osztásokat”, illetve szövegbuborékokat sem.

A XIX–XX. század fordulóján megérkezett a nyugati kultúra és magával hozta az amerikai humoros képregényeket. Ezek a művek már tartalmaztak narrációt – melyet panelekkel érzékeltettek –, buborékokat és elemeket is.⁶ (Ha egy tusfestményt vagy fametszetet nézünk, szembeötlő, hogy nem tartalmaz semmiféle „keretet”, így külföldi hatásra volt ahhoz szükség, hogy a manga valóban képregény formájú legyen.) Ekkorra a fogalom jelentése ismét megváltozott; ahogy a japán alkotók – Kitazawa Rakutennel 北澤 楽天 (1876–1955) az élen – az amerikai *strip*ek⁷ mintájára kezdtek el képregényt rajzolni, így a kifejezés a humoros hangvételű alkotásokat kezdte jelölni.⁸

Az 1920-as években az akkori mainstreamnek megfelelő képregények készültek, erőteljes amerikai hatással, melyeket gyerekek számára közöltek a napilapokban. Emellett felnőtteknek is készültek hasonló formátumú politikai témájú képregények,⁹ annak ellenére, hogy az aktuális hatalom kifigurázása súlyos következményeket vont maga után. Ezeknek köszönhetően tovább bővült a manga repertoárja, megjelentek az első magazinok, melyekben a gyerekeknek tanító jelleggel készült mangák is helyet kaptak.¹⁰ A gyorsan fejlődő országban elsősorban a közlekedés- és a postahálózat segítségével terjedhetett el mint tömegmédium – a későbbiekben pedig a modern manga is a tömegmédiában fejlődött ki az 1920–1930-as évek folyamán. A Taishō-médiaszabályozás¹¹ hatására a kis helyet foglaló, négypaneles, négyzet alakú formátumot kezdték használni.¹²

⁵ KOYAMA-RICHARD, *i.m.*, 37–98.

⁶ NAPIER, *Manga and anime...*, *i.m.*, 226–238.

⁷ A *strip* szó az amerikai képregényekkel kapcsolatos kifejezés, a vízszintesen egymást követő egységeket jelöli. Magyar megfelelője tulajdonképpen nincs, műfajspecifikus szó. A *yokonom*a alakú *yokoma* (négypaneles) mangák hasonlítanak hozzá a leginkább. Az amerikai hatást mutató, de japánok által készült, vízszintes, szalagos elrendezésű „mangákat” is *strip*eknek nevezem, olykor szinonimaként használom.

⁸ Brigitte KOYAMA-RICHARD, „The rise of the comic strip to the second world war”, *Uő.*, *One Thousand Years of Manga*, Flammarion, Paris, 2007, 115–146.

⁹ Craig NORRIS, „Manga, anime and visual art culture”, Yoshio SUGIMOTO (ed.), *Modern Japanese Culture*, Cambridge University Press, 2009, 236–261.

¹⁰ KOYAMA-RICHARD, *i.m.*, 115–146.

¹¹ A Taishō-kort jelöli, császári uralkodási periódus, (1912–1926).

¹² Ito Kinko, „Manga in Japanese History”, MACWILLIAMS Mark W. (ed.), *Japanese Visual Culture: Exploration in the World of Manga and Anime*, An East Gate Book, 2008, 26–48.

1. ábra

Az 1930-as években valójában már készültek mai értelemben vett mangák, de ezeket még mindig a nyugati újságok mintájára rajzolták. Ez az úgynevezett *yonkoma manga* 4コマ漫画. Az elnevezés a vízszintes, szalagszerű formára és a négy panelből álló képsorra utal.¹³ A formátuma azonban az amerikai *stripekkel* ellentétben nem vízszintes, hanem függőleges elrendezésű volt.

2. ábra

¹³ KOYAMA-RICHARD, *i.m.*, 115–146.

A második világháború közeledtével egyre inkább teret nyert a nacionalizmus, amely elválasztotta a mangát az eredeti céljától, a gyerekek szórakoztatásától. A kormány nyomására a mangák hősei a nemzet megvédéséről „prédikáltak”, a humor pedig a propaganda eszközévé vált. A második világháború alatt a kiadást elnyomták, a karikaturistáknak a kormány szolgálatába kellett állniuk. A háború elvesztése után azonban az önvédelmi erők 1950-ig betiltottak néhány témát, amelyet a mangák szívesen használtak: nem szólhattak *jūdō*ról, *kendō*-ról, karatéról és vagy más harcművészetről. A tabunak számító témák helyett sok mű készült a baseballról és sci-fi témában.¹⁴ Ennek ellenére a háború után a manga egyfajta vigaszt nyújtott a reményvesztett embereknek.¹⁵

A manga története során számos kiemelkedő *mangaka* 漫画家, vagyis manga művész újította meg a műfajt, vagy alkotott kivételeset; ám Tezuka Osamu 手塚 治虫 (1928–1989) munkássága a rendkívül széleskörű és jelentős változások miatt külön kiemelésre érdemes. Bár ő maga is elismerte, hogy rajzstílusát erősen befolyásolta Walt Disney, mégis egyedi, soha nem látott kreativitással és szorgalommal vetette bele magát az alkotásba.¹⁶ Amellett, hogy átvett elemeket Disneytől, fel is vette vele a versenyt.¹⁷ A célja volt, a manga mint műfaj fejlesztése, hogy az kevésbé legyen szórakoztató és gyerekközpontú, minden típusú és korú olvasó élvezhesse. El akarta ismertetni az animét és a mangát a kultúra értékes részeként. A stílusára jellemzők az árnyalt karakterek, a mozgalmasság elrendezése, a hangsúlyt pedig a történetmesélésre helyezte; nem félt az emberiség alapvető kérdéseitől, mint a veszteség, a halál, vagy az igazságtalanság. Ezáltal a manga új formáját alkotta meg, melyek paneljei már nem feltétlenül minősültek „kereteknek”, meg lehetett bontani azokat.¹⁸ A vizuális történetmesélésben számos innovációt fejlesztett ki, különleges, a mozihoz hasonló látásmódban gondolkodott, a történet nagy részét pedig vizuálisan bontakoztatta ki.¹⁹ Megalkotta tehát a mai manga alapjait. Az ő művei már nem az újságok négypanel formátumában jelentek meg, hanem B/6-os méretű kötetekben, gyakran *akahon* formátumban.²⁰

¹⁴ KOYAMA-RICHARD, *i.m.*, 115–146.

¹⁵ NAPIER, *Manga and anime... i.m.*, 226–238.

¹⁶ Brigitte KOYAMA-RICHARD, „Tezuka Osamu: The »god« of the modern manga”. Uő., *One Thousand Years of Manga*, Flammarion, 2007, 147–158.

¹⁷ SUGIMOTO Yoshio, „Popular Culture and Everyday Life”. Uő., *An Introduction to Japanese Society*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010, 249–278.

¹⁸ KOYAMA-RICHARD, *i.m.*, 147–158.

¹⁹ NAPIER, *Manga and anime... i.m.*, 226–238.

²⁰ NORRIS, *Manga, anime... i.m.*, 236–261.

Az 1950-es években a manga jövedelmező „iparaggá” vált, népszerű eleme lett a japán szórakoztatásnak. 1959-ben két kiadó a legnagyobbak közül, a Kōdansha 株式会社講談社 és a Shōgakukan 株式会社小学館 kiadók megjelenésével alakultak ki a mai értelemben vett magazinok,²⁵ és az olcsó, heti kis-kereskedelmi antológiák. A két első magazin, a *Shōnen Magazine* a Kōdansha, a *Shōnen Sunday* pedig a Shōgakukan gondozásában jelent meg.²⁶ Az olvasók kezdtek hozzászokni a heti kiadáshoz, így a havi ütemezésű magazinok eladási száma visszaesett. Ez azonban a fokozódó igények miatt azzal járt, hogy a rajzoló munkája megnégyszereződött – így újra kellett szervezni az alkotási folyamatot.

A *shōnen manga* hamarosan a legnépszerűbb típus lett, s máig a legtöbb akciós és humort tartalmazza, többet, mint bármely más képregény a világon. Nem volt szükség továbbá a nyugati képregények importálására, hiszen a történelem adott a japánoknak samuráj harcosokat, valamint gazdag örökséget népmesékből és legendákból. Amerika 1960 óta „szuperhős-lázban égett” (a fő koncepció a bűnözés-ellenesség volt), melyekben a hétköznapi emberek átalakultak, tragédiákkal szembesültek, vagy mutáció áldozatává váltak. Japánra viszont ez kevésbé gyakorolt hatást.²⁷

Az 1960-as évektől kezdődően megváltozott a képregényolvasáshoz való hozzáállás: ez a generáció a mangát szórakoztatóbbnak találta a TV-nél és a filmnél, így a középiskola után is kitartottak a manga mellett. Ezáltal az olvasóközönség lassan kiterjedt a felnőttekre is, a történetek témája kiszélesedett, s az olvasók által igényelt témák pontosan tükrözték a korabeli Japán szociális és kulturális változásait.²⁸

Az 1970-es évekre a manga mind témájában, mind olvasóközönségében egyre szélesebb skálán mozgott, mégis volt egy réteg, akiket eddig figyelmen kívül hagytak: a nők. Bár Tezuka is rajzolt *shōjo mangát*, a *mangakák* túlnyomó többségében férfiak voltak, és fogalmuk sem volt a női lélekről, vagy arról, milyen típusú történeteket olvasnának szívesen. Ekkor lépett színre a *24-ek csoportja*; nevüket arról kapták, hogy mind női alkotók voltak, többségük Shōwa császár uralkodásának 24. évében (1949) született, és a manga műfaját teljesen feloldották a panelek, az elrendezés kötöttségei alól.

²⁵ A magazinokban a kiadási ciklusnak megfelelő időközönként (heti, havi, kéthavi, és a többi) kb. 400 oldalnyi manga jelenik meg, 20–20 oldalas fejezetekre tagolva 20 alkotó tollából.

²⁶ NORRIS, *Manga, anime... i.m.*, 236–261.

²⁷ Paul GRAVETT, „Boys are Forever”. Uő., *Manga – Sixty Years of Japanese Comics*, Laurence King Publishing, London, 2004, 52–73.

²⁸ TOKU, *i.m.*, 4–28.

Ettől fogva az ábrázolásmód teljes mértékben szabad: használhatók „keret” nélküli panelek, nagyítás, fókusz, bármilyen haj- és szemszín (persze ez a fekete-fehér formátumból adódóan csak a színes címlapból derül ki). A *shōjo* hatására a *shōnen* karakterek is „szebbek” lettek, nagyobb hangsúly került az esztétikus kivitelezésre.²⁹ Ettől függetlenül – megfigyeléseim szerint – a *shōnen* továbbra is viszonylag kötött és szimmetrikus elrendezésű manga maradt.

4. ábra

Az 1970–1980-as években azok a fiatal felnőttek, akik a mangán nőttek fel, munkába álltak, és szembesültek a rájuk nehezedő, súlyos társadalmi elvárásokkal. Épp ezért számukra olyan mangák készültek, melyek enyhíteni próbáltak a terheiken; legyen az munkahelyi, vagy a magánéletükkel kapcsolatos.

²⁹ Paul GRAVETT, „Through a Women’s Eyes”. Uő., *Manga – Sixty Years of Japanese Comics*, Laurence King Publishing, London, 2004, 74–95.

Ahogy a műfaj és a célközönség is „felnőtt”, egyre inkább megnőtt az igény a „felnőtt tartalomra” is. Ebbe a kategóriába nem a szélsőséges, pornográf történetek tartoznak – melyeket kizárólag speciális helyen ellenőrzés után értékesíthetnek –, hanem olyan témák mint a bűnözés vagy a szexualitás, melyek kifejezésére a *gekiga* képi világához nyúltak vissza. Ez a műfaj lett a *seinen* 青年, vagyis a fiatal felnőtteknek szánt mangatípus.³⁰

Ugyanebben az időszakban, a hasonló körülmények miatt nőtt meg az igény a *shōjo* „felnöttebb” változatára is, ez a *josei* 女性. A munkába álló nők, vagy azok a háziasszonyok, akik otthon, gyakran a férjük távollétében nevelték a gyerekeiket, már nem tudtak azonosulni a kissé elrugaskodott, „rózsaszín és csillogó” *shōjo* történetekkel; így ez a műfaj az ő problémáikat, kétségeiket dolgozza fel.³¹ Ennek megfelelően a rajzstílus is már valamelyest komolyabb, visszafogottabb.

Míg az 1980-as években a japán gazdaság jelentős sikereket ért el, az 1990-es évek elején „kipukkadt a buborék” – a heti mangák, melyek addig 6 milliós példányszámban keltek el, már nem voltak olyan keresettek.³² Az egyre népszerűbb internet és a videó-játékok népszerűsége miatt is valamelyest háttérbe szorult a műfaj.³³ Ezzel a máig problémát jelentő tendenciával kapcsolatban a mangakutatók gyakran kifejtik félelmeiket a manga eltűnésével kapcsolatban. Mára azonban bebizonyosodott, hogy a nyomtatott formátumú könyvekhez hasonlóan a manga sem tűnt el az ezredfordulóra, bár egyre több *mangaka* használ digitális eszközöket a rajzolási folyamat során.

Az 1990-es évektől kezdve csupán kevés a korszakot összefoglaló képi leírást publikálnak, így saját kutatásaimra hagyatkozom. Véleményem szerint – bár a japán ábrázolási tradíciók is meglehetősen realiztikus rajzstílust képviselnek – a manga az 1990-es évektől kezdve a nyugati értelemben vett anatómiailag reális ábrázolás felé halad. Az 1970-es újítások már magától értetődően használatosak, vagyis már semmiféle formai megkötés nincs a manga ábrázolásmódjával kapcsolatban (leszámítva, hogy az oldalszámot továbbra is a kiadó határozza meg). Valamint az 1970-es évek óta egyetemesen vagy egyénileg használt szimbólumok mennyisége is drasztikusan növekedett.

³⁰ Paul GRAVETT, „Developing Maturity”. Uő., *Manga – Sixty Years of Japanese Comics*, Laurence King Publishing, London, 2004, 96–115.

³¹ Paul GRAVETT, „The All-Encompassing”. Uő., *Manga – Sixty Years of Japanese Comics*, Laurence King Publishing, London, 2004, 116–131.

³² NAPIER, *Manga and anime... i.m.*, 226–238.

³³ Frederick L. SCHODT, „The future”. Uő., *Manga! Manga! The World of Japanese Comics*, Kodansha International, 1983, 148–158.

A 2000-es években folytatódott a realiztikus vonal, a stílus pedig egyre dekoratívabb lett. Egyelőre nehéz lenne megjósolni merrefelé tart ez a vonal, hiszen egyre gyakrabban jelennek meg olyan *mangakák*, akik inkább az egyszerűsítés hívei.

Elemzés I. – Egy mai manga oldal

A továbbiakban a konkrét „szimbólumok” elemzésének megértése érdekében, egy oldal kifejezőeszközeit vizsgálom meg.³⁴ A manga a japán írásrendszerből adódóan jobbról balra és általában fentről lefele haladva olvasandó.

5. ábra

³⁴ Fontosnak tartom, hogy egy manga képi elemzésénél az eredeti kép szolgáljon alapul – bizonyos esetekben azonban kivételt tettem, mivel nem sikerült a megfelelő minőségben beszerezni az adott részt. Ugyanakkor, véleményem szerint ez az oldal az egyik legjobb példa, amellyel eddig dolgoztam, így az angol fordítását használtam.

Az oldalra pillantva a legszembeütőbb a panelrendezés. A *shōjo* műfaj kialakulásával minden addigi szabályozás fellazult, ebben az esetben is rendkívül jól látszik, hogy amit az amerikai képregényeknél megszokhattunk – a jellegzetes panel, ami többnyire négyzet vagy téglalap alakú – nem működik. Ezen az oldalon egyetlen egy „szabályosnak” mondható panel sincs. Jól látható japán sajátosságokat figyelhetünk meg, mint az átlós vonalak és a szimmetria mellőzése. Az olvasási sorrendnek megfelelően először egy függőleges, majd két vízszintesen átlós oldalú panel látható, ezeknek a mérete azt is sugallja, hogy az oldal központjában lévő két alak bizonyos testrészén van a fókusz. A szövegbuborékok egyazon személytől származnak, mivel mindegyiknek egyforma az alakja, továbbá szögletesek, mivel a szereplő érzelmeit is közvetítik a formájukkal – ez esetben a zaklatottságot. A szövegbuborék nélküli monológ a karakter belső gondolatainak része, tartalma a többi szereplő elől rejtve van. A buborékoknál látható, hogy az első a panelen belül maradt, a másik kettő viszont egy felsőbb réteget alkot, melyre még egy réteg *onomatopeia*³⁵ is került. Ez szintén *shōjo* sajátosság volt kezdetben, melyet a többi műfaj is átvett a XX. század második felében.³⁶ A második vízszintes panel lezárása szintén érdekes, ugyanis nem ér el az oldal bal széléhez, sőt, a központi kép egy felsőbb szint hozzá képest, hiszen az egyik szereplő feje „belelóg” a vonalba. Ezenkívül a központi képben is van egy csavar: a baloldalon egy felnagyított gyöngysor látható, amely a karakter kabátjára lóg rá – tehát egy újabb magasabb rétegről van szó –, és a nagyításból a történet ismerete nélkül is következtetni lehet fontos szerepére a cselekményben. Ha figyelmesen megnézzük, a térdelő szereplő kezén van az „eredeti”, arányos méretben. A következő szintén egy függőleges panel, fókusszal, majd az utolsó, vízszintes pedig a legfelső réteget képviseli, mivel rálóg a karkötő bojtjára. Ez már egy kisebb nagyítású kép, ahol az *onomatopeia* megint csak kifut a vonalból.

A panelrendezésen kívül egy másik, szembeütő elem a fényszedés és a tónusok. A fényszedés a *shōjo mangáknál* a legnagyobb, ezzel fokozzák az olvasás során a hangulatot.³⁷ Ezen az oldalon rengeteg különböző tónus látható, viszonylag kevés fényszedéssel – a háttér nagy része fehér, és nem használ túl sok csúcsfényt. Az első panel viszonylag világos, amiatt, hogy ebben a részben a döbbenet érzete a hangsúlyos, egyfajta erővonalakként használja a rajzoló a tónuslapot – vízszintes

³⁵ Hangutánzó, hangulatfestő szó; a hangulat fokozására használják.

³⁶ TOKU, i.m., 4–28.

³⁷ NAKAMURA Shungiku, *Sekaiichi Hatsukoi* (2008-) alapján anime-adaptáció, Kōdansha, 2011–2012.

csíkozású, a drámaiságot hangsúlyozandó –, ezen kívül a két karakter hajsztínén, és a ruha mintáján látható ilyen tónus. Összeszámolva ez csak az első panelen négy különböző mintázat. A vízszintes panelen egy közepesen sötét háttér – az előbbi haj és ruhamintán kívül –, majd a második vízszintesen ismét erővonalak vannak. A központi panelen a sötétebb hajú figura új, más tónusú haját kapott, amely már csúcspényeket tartalmaz, a ruhájuk pedig még egy további árnyalattal bővül. A háttér átmenetes rácsos mintájú, a kivágott részekkel a gyöngysor körül egyfajta fény-aura képződik, majd a gyöngyök belseje egy erősebb rácsmintát mutat. Az utolsó függőleges képen szintén egy átmenetesen elhalványodó háttér, és a plusz pöttyös réteg adja meg a tényleges árnyékot – általában ezt a tónust egyezményesen az árnyék kifejezésére használják, a többi minta a rajzoló preferenciájától függ. Az utolsó képen ismét nagyobb a fényzedés, a háttér bal szélén látható egy erős átmenetes fekete, de a ruhák színe is jóval világosabb. A központi képen, a figura arcán lévő önárnyék színe itt azonos maradt. A felsorolásból egyértelműen látszik, egy *mangakának* milyen sok textúrára és effektusra kell figyelnie. Arról nem is beszélve, hogy az *onomatopeiák* között is láthatunk – akár csak ezen az oldalon – feketét és fehér kontúrosat is.³⁸

Elemzés II. – A szimbólumok

Mielőtt bemutatnám a manga által használt „szimbólumokat”, fontos megemlíteni, hogy a saját tapasztalataim alapján csoportosítottam a különböző kódokat, illetve kifejezőeszközöket – természetesen ez nem kizárólagos, más csoportosítás is lehetséges, csupán egy útmutató a különböző eszközök könnyebb megértéshez.

Amikor szimbólumokról beszélünk, általában a képhez társított jelentésre gondolunk – a mangák esetében azonban nem ilyen egyszerű az olvasó dolga. Feltehetjük a kérdést, hogy az adott minta vagy kifejezőeszköz jelent-e egyáltalán valamit? Vagy netán csak a dekoratív jellege miatt kapott helyet az oldalon, akárcsak egyfajta „térkitöltő” elem? Mennyiben lehet ezeket a jelentéseket meghatározni? A gyakran előforduló, azonos vagy hasonló közegben található elemek szinte bizonyosan jelentéssel bírnak, de vannak olyanok, melyeket csak a japán olvasóközönség ért, valamint az is előfordul, hogy egyszerűen a *mangaka* saját „szimbóluma”, és más közegben teljesen eltérő jelentéssel bír, így az is előfordulhat, hogy félreértjük az adott elemet.

Jelen tanulmány a „szimbólumokat” öt csoportra osztja, s egyes esetekben lehet átfedés is közöttük.

³⁸ BELLON Zita, A manga útja (BA Szakdolgozat), Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, 2014, 39–41.

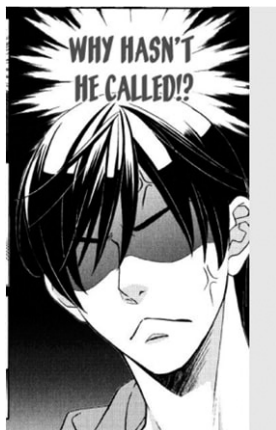
Az 1. csoport a jelentéssel bíró, *konkrét szimbólumok* csoportja. A „szimbólumok” gyakran más képi elemmel együtt fordulnak elő, így erősítik egy hangulat, érzet hatását, valamint könnyítik az értelmezést.

6. ábra

Az első képen (a japán olvasási mód szerint a jobb oldalról haladunk) a beszelgetés végeztével a lánynak szó szerint „nem esett le a tantusz” – ezt szimbolizálja a lehulló falevél. Mivel egy lényegében üres, fehér háttérű képről van szó, és a szereplők ábrázolásmódja is „rajzfilmes”, ez drámai hangulatra utal. A második képen a háttér már fekete, átváltott a fiú gondolatmenetére (a vonalkázott szélű buborékban az ő belső monológja látható), és a lány szavaiból valóban azt szűrhetjük le, hogy nagyon nem érti, mi hangzott el, és ezért van részéről megszeppenés. A fiú arcán lévő függőleges vonalak és a sötét háttér pedig arra utal, hogy tulajdonképpen csalódott, és feladta.

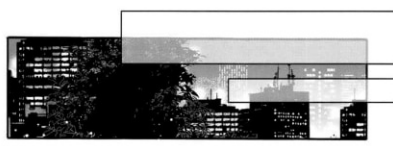
A következő képen szintén összejátszanak a különböző kifejezőeszközök.

7. ábra

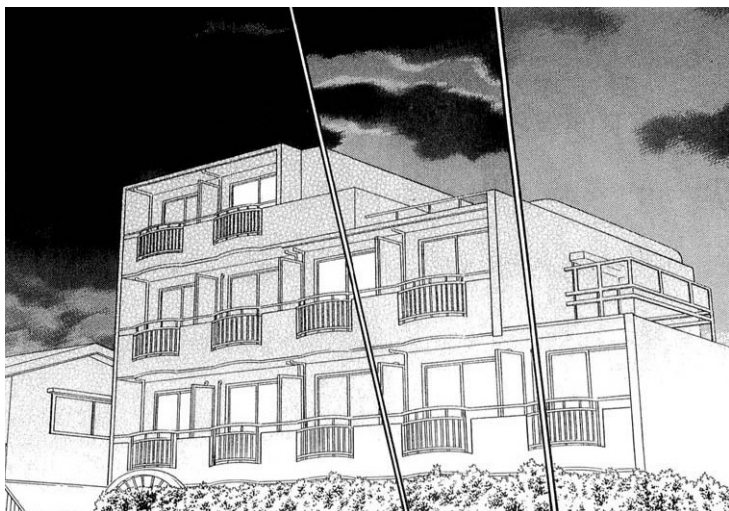
Először is, egy robbanásszerű buborékot láthatunk, mely ismét a belső monológot tartalmazza. (Általában onnan lehet tudni, mely szavakat mondják ki hangosan, és melyeket nem, hogy milyen alakú a buborék – az ovális, szögletes alakú, és a buborékkal átfedésben lévő, de azon kívül elhelyezett szöveg a kimondott; az extrémebb alakú, és az olyan körvonal nélküli, mely egy másik buboréktól nagyobb távolságra helyezkedik el, a kimondatlan gondolatokat jelöli.) A fehér gondolattal kontrasztban áll a fekete, továbbá a függőlegesen fokozatosan halványodó háttér, szintén negatív hangulatot tükröz. A karakter arcán kidagadó erekből (mely kifejezőeszközök az 1970-es évek óta vannak használatban, tehát általánosan ismert és elfogadott szimbólumok) pedig már tudható, hogy ez az érzelem konkrétan a düh (nem vizsgálva a konkrét szöveg tartalmát és az arckifejezést). A hangulatot fokozza még a karakter szemén és homlokán lévő közepes tónusú önárnnyék.

A 2. csoportnak az „*idő és tér*” összefoglaló nevet adtam. Ezek a „szimbólumok” utalhatnak mind időbeli, mind térbeli ugrásra – és leggyakrabban egyszerre jelenti mindkettőt. Előrevetíti, hogy a következő panelen (vagy oldalon) a cselekvés vagy esemény máskor, máshol játszódik majd, tulajdonképpen olyan, mintha egy vágás lenne egy filmben.

8. ábra

Ezen a képen egy minden oldalról keretezett panel látható, melynek tartalma egy városi látkép néhány méteres magasságból; így nem lehet a szereplő szemszöge, hiszen akkor vagy látnánk a talajt is, vagy például egy felülnézeti kép lenne valamelyik épület tetejéről. Ebből már biztosan tudható, hogy egy vágás történt, és a *mangaka* bemutatja a cselekvés következő helyszínét. A két, jobbról a panelbe úszó, félig áttetsző, és fedésben lévő téglalap maga a „szimbólum”. A városképből már tudjuk, hogy új hely következik, a mangát olvasva pedig kiderül, hogy eltelt némi idő az előző oldal cselekménye óta (általában néhány óra, estéről reggelre, ha nagyobb intervallum, általában felirattal jelzi a művész, hogy mennyi idő is telt el konkrétan).

9. ábra

A következő képen az idő múlására láthatunk egy tipikus példát. A középpontban egy épület van, melyet „részekre osztott” a *mangaka* panelválasztó sávokkal, ugyanakkor az épület rajzát ezzel valójában nem tagolta. Az első résznél még közepes tónus látható, így késő délután, kora este van. A második részben már a felhők színe a középtónus, és az ég fekete, tehát kezd besötétedni, míg a harmadik részben már teljes a sötétség, beesteledett. Mivel az épület ugyanaz, így helyváltoztatásról szó sincs, valamint az is sejthető, hogy a szereplő konkrétan az épületben tartózkodik.

A 3. csoport a „*mozdulat*” címet kapta, mivel a panelek jelentése tulajdonképpen egy mozdulatsorra áll össze, még ha különböző szögekből látjuk is azokat.

10. ábra

Ez esetben olyan egybefüggő paneleket láthatunk, melyeken a pozíciófoslányok folyamatos mozdulattá állnak össze. Az első három részben még a „kameraállás” is azonos, az első két részen a szereplő megfordul és „felénk” indul, majd mintha elhaladna „mellettünk”, és egy kissé alacsonyabb szög-ből is látnánk. Majd a negyedik részen csak a lába és annak árnyéka látszik, nincs a talajnak jelzett síkja sem, viszont a cipő orrával „kilép” az oldal síkjából, tehát gyanítható, hogy a mozdulatai folytatódnak a következő oldalon. A vágásszerű sávok tehát nem konkrét szimbólumok, hanem a mozgást „pillanatfelvételekre” osztják.

A következő kép átmenetinek tekinthető az aktuális és az ezt követő csoport között. Az látható, amint a szereplő feltekint az égre, így a villanyoszlopokat az ő szemszögéből látjuk. Ugyanakkor rögtön balra egy olyan „kameraállásba” vált a kép, mely a lábait mutatja, ahogyan halad az úton. A fehér foszlányok jelzik

a talajt, a szögletes osztások pedig az utcaköveket. Majd a *mangaka* ráközelít a karakter arcára, láthatjuk a gondolatait (a karikás buborékban), a lehelete olyan alakú, mint az előbb látott talaj jelzése. Ez a panel fedi az újabb „vágást” az arcáról, mely panel gondolatbuborékja az előző fókuszot fedi. Az átvitt értelmű jelzések ellenére ezt az oldalrészletet látva feltehetőleg senki nem gondolja azt, hogy az égen járna. Ez egyszerűen egy olyan megoldás, mely a térkitöltést segíti, így nem veszít a művész helyet, de a szándékát is ki tudja fejezni. Arról nem is beszélve, hogy dekoratív megoldásnak mondható. A „mozgáshoz” soroltam, mivel a két fókuszált panel közötti pár másodperces átmenet a hangsúlyos.

11. ábra

A 4. kategória az „elrendezés”. A következő kép nagyon hasonlít az előzőhöz, ebben az esetben azonban nem a mozdulat a cselekvés lényege, és tagoltabb is a kompozíció.

12. ábra

Ezen a képen a jobb felső sarokban van egy paneltöredék, mely a lány arcára fókuszál, a lényeg, hogy a sietség közepette kifulladt, erre utal a levegőpamacs. Majd egy vele szemben sétáló szemszögéből láthatjuk, a többi ember között az utcán. A szövegbuborékok ez esetben is a gondolatait tartalmazzák. Az érdekessége az alsó rész, ahol visszaugrik a fókusz az arcára, de az előző panel átfedése miatt olyan, mintha rálépne saját magára. Természetesen itt nem erről van szó, hanem ismét a helykitöltés miatt praktikus megoldás, bár itt a dekoratív jellegről kevésbé lehet beszélni.

A következő kép esetében nem merült fel kérdés a besorolását illetően.

13. ábra

Az oldaltöredék három részre osztható. Az első rész a (szinte) teljes alakos figura, akit fednek a szövegbuborékok, vagyis róla beszélnek. A szintén őt fedő pöttyözött mintájú, félig áttetsző tónus egyfelől dekoratív funkcióval bír, másrészt távolítja a karaktert az olvasótól, ő a beszéd tárgya, személyesen tehát nincs jelen. A második részen ráközelít a *mangaka* az arcára, mivel a fizikai megjelenését már bemutatta, így mégis közelebb hozza. Majd a harmadik részben ismét gondolatbuborékot láthatunk, a fokozatosan halványuló tónus is erre utal.

Végül az 5. csoport a „*minta*”, mely „szimbólumok” a legdekoratívabbak.

14. ábra

A panelen látható jelenet komikus, és a mintán kívül még egy nagyon érdekes, és viszonylag ritkán használt fogást is tartalmaz: a szövegbuboréknak, vagyis a kimondott szónak fizikai formátumban jelentkező ereje van, belepréselődik a másik karakter arcába, melyet hanghatás is kísér. Ezáltal az eperminta a helyzet, illetve a buborék „erejének” komikumára utal. Az, hogy milyen gyümölcs – lehetne akár banán is – vagy milyen dekorációs elem jelenik meg nem változtatna a „jelentésen”.

Az utolsó képrészleten a szereplő átlóg a másik panelbe (ha az egész oldalt vizsgálom, kerülhetne az „elrendezés” csoportjába). A lényeg a háta mögött futó minta. Valójában akár lehetne például a fal festése, vagy egy csempeminta is, ez esetben azonban egy egyszerre dekoratív, és hangulatfokozó hatású kifejezőeszköz. Jelen esetben pedig a minta a karakter nyugodt állapotának hangsúlyozására szolgál.

15. ábra

Összefoglalva a példákat azt tapasztalhatjuk, hogy a különböző képi kifejezőeszközöknek lehet specifikus jelentése, mely vagy egyetemes, vagy csak kevesek által használt, illetve gyakran nem hordoznak jelentést, inkább csak praktikus vagy dekoratív megoldások, melyek az oldal elrendezését segítik, és/vagy a hangulatot fokozzák, egyértelműsítik.³⁹

Utószó

Egyelőre nem sok olyan tanulmány vagy összefoglaló készült, mely a mangát képi aspektusából vizsgálja, nincsenek a kutatók által egyöntetűen elfogadott tények. Ugyanakkor bizonyos, hogy a különböző képi kifejezőeszközök és használatuk az idők folyamán – akár csak a művészettörténeti korszakok esetében – bizonyos mintákat követnek, így időbeli szakaszokat különíthetünk el. Azt illetően viszont, hogy miként fog megjelenni a manga a jövőben, csak találgatni lehet.

³⁹ BELLON Zita, *A manga mint művészet* (MA Szakdolgozat), Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, 2016, 73–80.

Felhasznált irodalom

- BELLON Zita: *A manga mint művészet* (MA szakdolgozat), Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, 2016.
- BELLON Zita: *A manga útja* (Ba szakdolgozat), Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, 2014.
- GRAVETT, Paul: „Boys are Forever”. Uő.: *Manga – Sixty Years of Japanese Comics*, Laurence King Publishing, London, 2004, 52–73.
- GRAVETT, Paul: „Developing Maturity”. Uő.: *Manga – Sixty Years of Japanese Comics*, Laurence King Publishing, London, 2004, 96–115.
- GRAVETT, Paul: „From a Darker Place”. Uő.: *Manga – Sixty Years of Japanese Comics*, Laurence King Publishing, London, 2004, 38–51.
- GRAVETT, Paul: „The All-Encompassing”. Uő.: *Manga – Sixty Years of Japanese Comics*, Laurence King Publishing, London, 2004, 116–131.
- GRAVETT, Paul: „The Father Storyteller”. Uő.: *Manga – Sixty Years of Japanese Comics*, Laurence King Publishing, London, 2004, 24–37.
- GRAVETT, Paul: „Through a Women’s Eyes”. Uő.: *Manga – Sixty Years of Japanese Comics*, Laurence King Publishing, London, 2004, 74–95.
- ITO Kinko: „Manga in Japanese History”. MACWILLIAMS, Mark W. (ed.): *Japanese Visual Culture: Exploration in the World of Manga and Anime*, An East Gate Book, 2008, 26–48.
- KOYAMA-RICHARD, Brigitte: „Tezuka Osamu: The »god« of the modern manga”. Uő.: *One Thousand Years of Manga*, Flammarion, 2007, 147–158.
- KOYAMA-RICHARD, Brigitte: „The birth of the Japanese print: The golden age of caricature”. Uő.: *One Thousand Years of Manga*, Flammarion, Paris, 2007., 37–98.
- KOYAMA-RICHARD, Brigitte: „The rise of the comic strip to the second world war”. Uő.: *One Thousand Years of Manga*, Flammarion, Paris, 2007, 115–146.
- NAKAMURA Shungiku: „Sekaiichi Hatsukoi” 「世界一初恋」 (2008–,) alapján anime-adaptáció, Kōdansha, 2011–2012.
- NAPIER, Susan: „Manga and anime: entertainment, big business and art in Japan”. BESTOR, Victoria L. – BESTOR, Theodore C. – YAMAGATA Akiko (ed.): *Routledge Handbook of Japanese Culture and Society*, Taylor & Francis e-Library, 2011, 226–238.

- NORRIS, Craig: „Manga, anime and visual art culture”, Yoshio SUGIMOTO (ed.): *Modern Japanese Culture*, Cambridge University Press, 2009, 236–261.
- PHILLIPS, Susanne: *Erzählform manga*, Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 1996, 5–31.
- SCHODT, Frederick L.: „The future”. Uő.: *Manga! Manga! The World of Japanese Comics*, Kōdansha International, 1983, 148–158.
- SUGIMOTO Yoshio: „Popular Culture and Everyday Life”. Uő.: *An Introduction to Japanese Society*, Cambridge University Press, 2010, 249–278.
- TOKU Masami (ed.): *Shōjo manga! Girl power! – Girls’ Comics from Japan*, Flume Press at California State University, 2005, 4–28.

Képek forrása

A manga rövid „fejlődéstörténete” című fejezet:

- HAYAKAWA Nojiko: Endou-kun no Kansetsu Nikki 「えんどうくんの観察日記」, Taiyō Tosho, 2010. [Acmedan]
- ITOKICHI, CASINO Mochi: Orenchi no Furo Jijō 「オレン家のフロ事情」, Media Factory, 2011– [Fried Squid Scans]
- TEZUKA Osamu: Tetsuwan Atom 「鉄腕アトム」, Kōbunsha, 1951–1968.
- TAKEMIYA Keiko: Kaze to ki no uta 「風と木の詩」, Shōgakukan, 1976–1984.

Elemzés I. – egy mai mangaoldal című fejezet:

- YAMADA Shiro: Kamitoki no Resist 「神解きのレジスト」, Asuka Comics DX, 2011–2012. [Cave Scanlations]

Elemzés II. – a szimbólumok című fejezet:

I. (csoport):

- MORISHITA Sū: Hibi Chōchō 「日々蝶々」, Shūeisha, 2012–2015. [Black Karma Scans]
- FUJIKAWA Ruri: Ore no mono ni narinasai 「俺のモノになりなさい。」, Hōbunsha, 2012. [Nakama]

2. (*csoport*):

KANAI Kei: Eigyō Nika! 「営業二課っ!」, Core Magazine, 2014. [Starry Sky Scans]

FUJIYAMA Hyōta: Junjō 「純情」, Frontier Works, 2007–2010. [Bliss]

3. (*csoport*):

KANAI Kei: Eigyō Nika! 「営業二課っ!」, Core Magazine, 2014. [Starry Sky Scans]

MUNO: Shūden Elegy 「終電エレジー」, Ichijinsha, 2014. [Canis Mayor Scanlations]

4. (*csoport*):

KŌCHI Kaede: Love so Life 「ラブ ソー ライフ」, Hakusensha, 2008–2015. [LSL Team]

FUJIKAWA Ruri: Gokudō Darling 「極道ダーリン」, Kōbunsha, 2012. [Nakama]

5. (*csoport*):

YAMAMOTO Kotetsuko: Mankai Darling 「満開ダーリン」, Taiyō Tosho, 2009–2010. [Bliss]

KANDA Neko: Korotto Ochita? 「ころっと落ちた?」, Core Magazine, 2014. [Sentimento Yaoi]

Vadász Fruzsina

Háború a művészet ellen, művészet a háborúért: A japán tetoválás-kultúra

Bevezetés és probléma-felvetés: Hashimoto Torō Oszakája és a tetoválás-tilalom kérdésköre

A jelen dolgozat és az azt megelőző konferencia-előadás kiindulópontja az a 2012-es nagy sajtóvisszhangot kiváltó esemény, amikor is Hashimoto Torō, Oszaka város LDP-párti polgármestere egy kb. 30-35.000 főt érintő felmérést rendelt el a város közalkalmazottai körében, amelynek keretében olyan kérdésekre kellett a címzetteknek válaszolni, hogy viseltek-e magukon tetoválást, és ha igen, mekkorát és mely testrész-területeken. A felmérést visszautasítókat a helyi önkormányzat fegyelmi eljárásnak vetette alá, a saját tetoválásaikat bevallókat pedig felszólította, hogy távolíttassák el a tetoválásaikat, vagy keressenek maguknak más munkát.

Az esetről tudósító angol nyelvű cikkek különböző adatokkal szolgálnak arról, hogy a közszolgálati munkavállalók körében mennyien és milyen módon voltak közvetlenül érintettek a tetoválás-kérdésben (a Hashimoto Torō-féle felmérés eredményeihez ld. *Melléklet 1.*), elmondható azonban, hogy nem jelentéktelen számú munkavállalót érintett az ügy. Yasuda Tadasu, 56 éves buszsofőr esete azonban a Hashimoto intézkedésével szembeni hatékony jogvédelemről tett tanúbizonyságot, ugyanis miután a helyi önkormányzat a felmérésben való részvétel megtagadásáért az illető munkavállalót át akarta helyezni irodai munkára, az Oszakai Kerületi Bíróság az önkormányzatot 1,1 millió yen kártérítésre és a munkavállaló visszahelyezésére kötelezte. Az eset visszhangjaként kb. 800 tanár és iskolai dolgozó tagadta meg mozgalomba tömörülve a felmérésben való részvételt, a kansai-i ügyvédek egy csoportjának nyilatkozata pedig elítélte a felmérést, az egyéni szabadságjogok súlyos megsértésére hivatkozva.

Az eset megdöbbenő jellegét a helyi újságírók azzal támasztották alá, hogy köztisztvisletben álló politikai vezetők, ill. azok közvetlen családtagjai, többek között Koizumi Matajirō, Koizumi Jun'ichiro volt miniszterelnök sportlegenda nagyapja is viselt magán tetoválásokat, ráadásul Hashimoto köztudottan *yakuza* édesapja és nagybátyja is viselt magán tetoválásokat.¹

A fent röviden ismertetett eset is azt bizonyítja, hogy a tetoválások kérdésköre a társadalmi kérdések között a sokat vitatott, problémás témák közé tartozik, aminek a megítélése ambivalens és ellentétes érzelmeket vált ki. Ennek az oka az, hogy itt egy olyan kultúráról / művészeti ágról van szó, amelyet a helyi társadalom gyakran mos össze a háborúval és a szervezett bűnözéssel, ugyanis sokan a hagyományos japán tetoválásokat viselő személyeket elsősorban a *yakuzával* vagy a társadalmi devianciával azonosítják, mások a japán tetováláskultúrát a háború művészeteként aposztrofálják. A tanulmány első központi kérdéseként merül fel, hogy a japán tetováláskultúra valóban a háború művészete lenne-e, valóban a fizikai agresszió (és ennek szervezett hálózata) egyik művészi megjelenési formája lenne-e.

A témakör ambivalenciáját az okozza, hogy a japán tetováláskultúra az egyik oldalról nézve a nemzeti kultúra és kultúrkincs, illetve a nemzeti történelem gyökeres része, a másik oldalról pedig történelmileg és a modern nemzeti politika irányából máig is a kormányzatok támadásának van kitéve. A jelen dolgozat ezt az ambivalenciát kívánja górcső alá venni a hagyományos japán tetováláskultúra legfontosabb történelmi, művészeti, társadalmi aspektusainak, a hagyományos japán tetováláskultúra fennmaradását érintő legfontosabb nemzeti és nemzetközi hatásoknak és támadásoknak a bemutatásával, vizsgálva a tanulmány második központi kérdését is, vagyis hogy miért van az, hogy a japán nemzet ezen kultúrkincsének fennmaradását inkább belső, mint külső hatások veszélyeztetik? A dolgozat ezen kérdések megválaszolására, tárgyalására törekszik a hagyományos japán tetováláskultúra bemutatásával, rövid kitekintéssel a kínai tetováláskultúrára.

¹ Justin McCURRY: „Mayor of Osaka launches crusade against tattoos”, *The Guardian*; „Osaka court rules tattoo check on city employees illegal”, *Japan Today*; „Hashimoto clashes with Osaka officials over tattoo survey”, *Japan Today*; Mizuho AOKI: „Osaka's Hashimoto puts municipal workers' tattoos into the limelight”, *The Japan Times*; „Hashimoto: Answer tattoo survey or else”, *The Japan Times*; Ray FRANKLIN: „Osaka: What do you think of Mayor Toru Hashimoto's latest crackdowns on political activities by Osaka employees — and on those city workers with tattoos?”, *The Japan Times*; „Tattoos in Japan, The shogun of Osaka”, *The Economist*.

A japán tetováláskultúra története

A japán tetováláskultúra története négy nagyobb szakaszra osztható, amelyek egyrészt alátámasztják az első központi kérdés tartalmát, és a fent említett ambivalenciát, másrészt meg is cáfolják. Azt a kettősséget, miszerint a tetováláskultúra a nemzeti történelem és kultúra gyökere része, mégis azt belülről több támadás éri, mint kívülről. (A japán tetováláskultúra történetének legfőbb négy szakaszához ld. *Melléklet 2.*).

Az első és leghosszabb időszak annak a japán tetováláskultúrának a megelőző és előkészítő időszaka, amelyet a hagyományos japán tetováláskultúra kialakulásának nevezhetünk. Az első időszekekre a tetoválások eszköz-, képi és ábrázolás-, illetve társadalmi funkció-világának létrejötte jellemző, a kezdeti időszakokból csak a kínai történetírás és a régészeti leletként megtalált agyagfigurák² mesélnek ezen időszak tetováláskultúrájáról. Az i.e. 10.000–i.e. 300-ig tartó *Jōmon*-időszakból ránk maradt cinóbervörös színű *shu* 朱 tinta, és az i. sz. VII. sz.-tól Nara pefektúrában előállított fekete-szürke *sumi* 墨 tinta a mai napig a hagyományos japán tetoválások (szinte) kizárólagos színanyagait adják. A tetoválások társadalmi funkciójáról összefoglalóan az mondható el, hogy a tetoválás az esetek jelentős részében valamilyen módon a társadalmi kirekesztés eszköze volt, ami ugyan részben, de nem teljes egészében megfelelt a tanulmány agresszióval, háborúval és devianciával kapcsolatos első központi kérdésének, tetoválást ugyanis nem csak a kisebbségben maradt őslakos *ainu*, illetve a társadalom peremére szorult egyéb rétegek (érinthetetlenek) viseltek, hanem a valamilyen büntetért elítélt és megbüntetett emberek is. Az *ainu* nők a törzsi szokásoknak megfelelően hagyományosan az ujjukon, a karukon, a szájuk körül, az orcájukon, a homlokukon, a szemöldökükön, a kézfejükön, a csípőjükön és a csuklójukon tetoválták magukat nemi érettségük és a férjükhöz tartozó hűségük kifejezése gyanánt, ezen felül a tetoválásoknak mindkét nem körében vallási funkciói is lehettek. Az i.sz. 720-ból származó *Nihonshoki* írásain keresztül maradtak ránk feljegyzések a büntetéstetoválásokról. A *Nihonshoki* szerint Azumi no Murajit hazaárulás büntette miatt tetoválták az arcán, a XVIII. században pedig már szisztematikusan alkalmazták a tetoválásokat Észak-Japánban arra, hogy a bűnelkövetőket bőrjelekkel (a legtöbb esetben a homlokon egy „kutya” írásjeggyel és a karon egy karkötő-szerű körrel) stigmatizálják. Az i.sz. VI. század után a tetoválásokkal már nemcsak a bűnösöket, hanem a különböző érinthetetlennek bélyegzett

² I.e. V. századból, Oszakából, és i.e. 200-ból, a *Yaoi*-időszakból fennmaradt ürege agyagfigurákon, ún. *haniwák*on találunk ábrázolva tetovált emberfigurákat.

kasztokat is megjelölték, Ihara Saikaku 1682-es *Kösoku Ichidai Otoko* című műve pedig nagy részletességgel számol be a prostituáltak által viselt tetoválásokról.³ A tetoválásokat illető szemléletváltás az i.sz. VII. században jelent meg, amikor is a tetoválások által a társadalomból kirekesztett egyének a további tetoválásaikat arra kezdték használni, hogy a megszégyenítő tetoválásokat elfedve, vagy azokat további tetoválásokkal kiegészítve az eredeti tetoválást díszítő jellegű újakkal eltüntessék. Az új társadalmi attitűd szerint a tetoválások nem csúnya, szégyenkezést kiváltó, hanem szépséget sugárzó alkotások, amelyek, mivel valamilyen korábbi mintát is esetleg elfednek, titkokat is rejlhetnek. A tetoválások tehát az eredeti megszégyenítő, társadalomból kirekesztő, esetleg korábbi agresszivitásra és devianciára utaló funkciójával szemben az egyéni szépség és titokzatosság művészi eszközeivé is váltak, amellet, hogy bizonyos tetoválások az eredeti funkciójukat megőrizték.

A japán tetoválásművészet és -kultúra története a későbbi korszakokban is ambivalens képet mutatott, ill. mutat a mai napig – a később majd részletesebben vizsgált Edo-korban, a hagyományos japán tetoválásművészet születése korában a művészet virágzása és a művészetet érintő kormányzati tilalmak és megszorítások kettőssége volt a jellemző, amit a Meiji-restauráció idejének abszolút tilalma követett. Ez utóbbi időszak kettőssége is érdekes, ugyanis 1868-ban arra hivatkozva tiltotta be a tetoválások viselését a Meiji abszolutizmus, hogy a tetoválások nyílt látványa ellenszenvet és a barbarizmus érzését ébreszti fel a Japánba látogató nyugati emberek szemében.⁴ Ezzel a belföldi tilalommal szemben azonban a Japánba érkező nyugati vendégek körében elterjedt és divattá vált a tetoválás-turizmus, a nyugat-európai nagy uralkodóházak egy-egy közismert alakja, többek között V. György brit király, az ő bátyja, Clarence hercege, II. Miklós cár, Alfréd Edinburgh és Coburg hercege, Olga görög hercegnő, Léon és de Sagan hercegnők is büszkélkedtek japán tetoválással.⁵

Minderre az ellentétes attitűdre maga az az esemény is nagyon jó például szolgál, hogy a tetoválások viselését és a tetoválást mint mesterséget 1945-ben, külső nyugati (amerikai) nyomásra engedték meg újból, az 1960-as években a japán tetoválások motívumvilágának nemzetközi elterjedése ráadásul nem is japán, hanem szintén amerikai hatásra alakult ki – Sailor Jerry nemzetközi híró tetováló-művész munkássága nyomán.

³ „Die Japanische Tätowierkunst”, *Edo Tattoo*.

⁴ Mieko YAMADA: „Westernization and cultural resistance in tattooing practices in contemporary Japan”, *International Journal of Cultural Studies*, 2009. Vol. 12(4): 319–338.

⁵ Donald RICHIE – Ian BURUMA: *The Japanese Tattoo*. Weatherhill, New York, Tokyo, 1996.

Az a tetoválásművészet és -kultúra, amelyet ma hagyományosnak nevezünk, az Edo-korban alakult ki, és ugyanazt az ambivalens kettősséget hordozza magában, mint amely a tetoválás-történet fent felvázolt folyamataiban is látható. (Az Edo-kori tetoválástörténet összefoglalásához ld. *Melléklet 3.*). Erről az időszakról sokkal kevésbé, illetve csak részlegesen mondható el, hogy a tanulmány első központi kérdésének eleget tenne, mármint annak az állításnak, hogy a tetoválás valóban a háború művészete volna, sokkal inkább szolgáltat példát a tanulmány második központi kérdésének megválaszolásához, miszerint a tetoválásokat nemzetben belülről (a központi kormányzati irányból) több támadás éri, mint kívülről. A tetoválások első intézményesült megjelenése mégis az első központi kérdés állításának helytállását támogatja. Legális és intézményesült formában ugyanis az e korszak elején létrejött rendfenntartó erők, a tűzoltó csapatok *kumik*ba tömörült tagjai viseltek magukon tetoválást, férfias állhatatosságuk és közösséghez tartozásuk kifejezéseként. Az Edo-kor legfőbb jellemzője is az egyéni vagy csoport-önkifejeződés igényének megjelenése és különböző formájú kifejezésre juttatása, és mindennek az egyéniesülésnek a központi hatalom általi elnyomása között fennálló ellentét.⁶ Ebben az időszakban jöttek létre olyan társadalmi rétegek, ill. csoportok, amelyek a hagyományosan felosztott társadalmi rétegektől eltértek – az alsóbb szinten álló rétegből létrejött egy sikeresnek mondható gazdag kereskedelmi réteg, és olyan foglalkozás-csoportok artikulálódtak, mint a riksások, halászok, ácsok, gyaloghintó-hordozók, építőmunkások, női mélytengeri búvárok (*ama*), és a gengszter *yakuzák*, ezek pedig mind a saját fontosságukat és önkifejeződésüket követelték maguknak. Az tehát nem mondható el, hogy a tetoválások kizárólag vagy túlnyomó részben a szervezett bűnözés kifejeződése voltak. Furcsa módon a tetoválások elterjedtebb viselete annak az 1750-es kormányzati tilalomnak köszönhető, amely a már említett gazdagabb, ámde a hagyományosan régi elit által lenézett kereskedő réteg számára megtiltotta a díszesebb és drágább kimonók viselését – a tetoválások a rendelet alól kikaput jelentő önkifejezés eszközévé váltak. Nem véletlen, hogy a kínai *Shui-hu zhuan* (jap. *Suikoden* 水滸傳, magyarul *Vízparti történet*) című regény törvényen kívüli hőseivel épp ebben az időszakban került át Japánba, és terjedt el további különböző variációkban, valamint az sem, hogy a fadúc-nyomtatásos sokszorosító technikával készülő *ukiyo-e* fametszetek is ekkor váltak divatos művészeti ággá. Az előbb említett regény jelentősége nemcsak az, hogy olyan harcosok hősteteit írja le, akik az elnyomott népért mentek szembe az elnyomó hatalommal,

⁶ RICHIE – BURUMA *i.m.*, 15–28.

hanem amiatt is, hogy mind a 108 hős viselt magán valamilyen tetoválást, amivel a regény a tetoválások viselését megfelelő szimbolikával látta el – az önkénnyel való szembeszállás szimbólumával. Az *ukiyo-e* fametszetek elterjedése pedig nemcsak egy igényes, sokszorosítható popkultúra létrejöttét jelentette, hanem annak a lehetőségét is, hogy a nagyobb példányszámban a köznép körében terjedő irodalmi alkotásokat, többek között a *Suikoden* egy-egy variációjának a példányaikat képi ábrázolásokkal illusztrálni lehessen. A *Suikoden* hőseinek tetoválásai és az *ukiyo-e* fametszetek egyes részletei a hagyományos japán tetoválások szimbólumelemeivé váltak. Ellentétes kép az is, hogy amíg máshol a világon nem alakult ki akkora dekorációs célú művészete a tetoválásoknak, mint ebben az időszakban Japánban, a korszak kormányzó hatalma mégis igyekezett ezt a virágzó művészeti ágat a jog és a politika által elnyomni. 1812-ben kormányzati ediktumot adtak ki a tetoválások ellen, az 1830–1844 közötti Tempo-érában pedig kijelentették, hogy a tetoválások a közmorálra káros hatásúak. Mindez azonban nem vetett gátat a szóban forgó művészet és a háttérül szolgáló kultúra virágzásának, a japán tetováló-mesterek ugyanis könnyűszerrel kijátszották a kormányzati ellenőrzéseket és razziaikat.⁷ A tetoválás folyamatáról, a tetováló-mesterek köré kiépült rendszerről és hálózatról a tanulmány következő fejezetében térek ki bővebben.

A japán tetováláskultúra eljárás módja és képi világa, társadalmi vetülete

A japán tetováláskultúráról az mondható el, hogy nem csupán művészeti ág, hanem meghatározott fogalmak, eljárás módok, meghatározott rendszerbe foglalt szimbolikai motívumvilág és meghatározott társadalmi értékek és normák rendszere. Magára a *tetoválásra* használt két szó jelentése „befecskendezett tinta”, ill. „bedőftt, beásott dolog”. (A japán tetováláskultúra legfontosabb fogalmaihoz ld. *Melléklet 4.*)

A japánok a tetoválásokat alapvetően kétszer két csoportra osztják, megkülönböztetik egymástól a nyugati tetoválást (*yōbōri* 洋彫り) és a japán tetoválást (*wabori* 和彫り), illetve az egész-tesztet vagy fél-tesztet tetoválást a pontszerű szépségtetoválásoktól, ami gyakorlatilag egybe esik, de nem egyenlő a nyugati tetoválásokkal. A hagyományos *wabori* alapvetően és szinte kizárólag két színű: a fekete *sumi* tónusai és a vöröses-narancsos *shu* különböző árnyalatai dominálják a művet, néha a fekete *sumi*-n való árnyékoláshoz kevés kék színt használnak.

⁷ *Edo Tattoo, i.m.; YAMADA, i.m.; RICHIE – BURUMA, i.m.*

A japán tetováláskultúra eljárás módja is hagyományos. A mesterhez nem lehet az utcáról „csak úgy” betérni, a hagyományos tetováló-mesternek (*horishi* 彫師) nincsen saját tetováló-szalonja, a hírneve szájhagyomány útján terjed, és saját maga látogat el az ügyfeleihez. Egy teljes nagy tetoválás elkészítéséhez kb. 50 alkalom vagy egy év, maximum 1,5 év szükséges, és az alkalmak gyakorisága általában 1 óra/hét. Egy teljes nagy tetoválás elkészülése három szakaszból áll. Az első találkozó alkalmával a *horishi* megismeri az ügyfél személyiségét, munkáját, hobbját, a társadalmi csoportokat, amelyekhez tartozik, megismeri azt a szándékot és célt, amely miatt az ügyfél a tetoválást készítteti, és ennek megfelelően tervezi meg a tetoválás mintáját az ügyfél számára – a *horishin*ak jogában áll a tetoválás elkészítését elutasítani, ha azt a morállal egyeztetetetlennek titulálja. Az első alkalom során a *horishi* a megtervezett minta körvonalait, a *sujit* bemetszi az ügyfél bőrébe. A második találkozótól kezdve a *horishi* fokozatosan elkészíti a *bokashit* 暈し, tehát a színnel való kitöltést és az árnyékolást, aminek különböző technikáit a jelen tanulmány nem ismerteti. Ez a szakasz a legfájdalmasabb. Megtörténhet, hogy az ügyfél a *sui* elkészülte után nem is hívja vissza a *horishit*, a további fájdalmak elkerülése végett. Előfordul az is, hogy az ügyfél egy hírnevesebb *horishi*hoz fordul a *bokashi* elkészítésére (így lehet a *sujival* az összetetoválás költségén csökkenteni), ugyanis mindig az a mester szignózza a munkát, aki a *bokashit* is elkészítette, azonban a más *suijijába* való szignózás a japán tetováláskultúra moráljával ellenkező cselekedet. A fájdalom és annak a kibírása itt a dolgozat első központi kérdése szempontjából nagy fontossággal bír. A tetoválás viselésének szimbolikája a fájdalomtűrés képessége, a *horit*, a tetoválásokhoz használt tűt olyan módon alakították ki, hogy a tetoválás folyamata az illető számára fájdalommal járjon – a tetoválás folyamata a fájdalom hősies tűrése, hősies hadakozás a fájdalommal szemben. Az utolsó találkozó során a *horishi* rögzíti a tetoválások végét, határát, és szignózza a munkáját.

A hagyományos japán tetoválásoknak meghatározott a képi világa, amely meghatározott motívum-csoportok köré épül (A hagyományos japán tetoválások motívumvilágához ld. *Melléklet 5.*), a motívum-csoportok közé tartoznak a növények és állatok; vallásos alakok, ill. imák; a *Suikoden* hősei; az *ukiyo-e* metszetek részletei; történelmi figurák és népi hősök. Minden egyes motívum meghatározott értékkel, szimbolikával, esetleg védő funkcióval van ellátva, amely egy-egy személyiség, identitás kifejezésére, vagy bizonyos szituációkban a viselő személy védelmére alkalmas. Hasonló ennek a motívumvilágnak az ismerete az európai heraldikáéhoz – az ábrázolások és az azokhoz kötődő íratlan szabályok meghatározott rendszerbe vannak foglalva.

A hagyományos japán tetováláskultúra az előbb felvázolt fogalomrendszer, eljárásmód és kézműves szakmaiság, szimbólum- és motívumrendszer mellett igen fontos társadalmi vetülettel és társadalmi funkcióval bír. A *horishi-deshi* viszonyrendszer, tehát a tetováló-mester és -tanítvány viszonya igen erősen behatárolt és szabályozott, hierarchikus kapcsolat, amely leírható a hagyományos apa-fiú, illetve a *yakuzánál* is megfigyelhető *oyabun-kobun* 親分・子分 viszony normarendszerével, amely erős alárendeltséget és áhítatot követel meg a tanítvány részéről. A tanítványokat is szenioritásuk alapján különböző rangba, feladatkörbe sorolják. Ennek a közösségnek a szigorú, esetenként vad szokásjoga alapján a felületes vizsgáló hajlamossá válhat az érintett kultúrát az agresszív vadsággal azonosítani. Többek között a mai napig az is szokás a tanítványok alávetettsége és hűsége kifejezése gyanánt, hogy a mester a tanítványok bal gyűrűsujjának legfelső ujjpercét, azt a testrészt, amelyet egy mester sosem használ a munkájához, levágja. A *nakama* 仲間, szó szerint „közösség”, azonban a japán tetoválás-szociológia értelmezésében „tetoválásközösség” fogalma is nagy jelentőséggel bír. A *nakama* ez utóbbi értelmezésében a közös hobbival, közös társadalmi tevékenységgel vagy közös foglalkozással rendelkező emberek közössége, ami avégett jött létre, hogy a már meglévő közösségüket a tagok közös és kölcsönös tetoválás-viseléssel pecsételjék meg. A tetoválás ezek alapján nem más, mint a közösség kezdeményezésének, vagy a tagsági kezdeményezésnek, a közösségi hovatartozásnak, a tagsági jelöltségre való utalásnak, illetve az ön-, vagy csoport-meghatározásnak az eszköze.⁸ A tetoválás tehát csoportalkotó tényezőként is szolgál. Emiatt a csoportalkotó funkció miatt is hajlamosak az emberek a tetoválásokat a szervezett bűnözés, vagy a háború kifejeződési formájának tekinteni – a *yakuza* ugyanis az együvé tartozásukat mindig is egy *nakama* közösség-alkotással pecsételte meg, és a tetoválások viselőinek többsége is inkább a *yakuza*-tagok köré sorolandó. A *yakuza* azonban csak egy *nakama* a sok közül.

A hagyományos japán tetováláskultúrát érintő hatások és támadások

A tanulmány második központi kérdése a korábbi, a japán tetováláskultúra történetével foglalkozó fejezet során már említésre került. Ez a kérdés arra aza mbivalenciára vonatkozik, amely abban rejlik, hogy a japán kultúrának a tanulmány által górcső alá vett szeletét belülről sokkal több támadás érte, mint kívülről, ahonnan pedig sokkal több támogató hatás érkezett, amely segítette a tárgyalt művészet és kultúra fennmaradását, újjászületését.

⁸ *Edo Tattoo, i.m.; YAMADA, i.m.; RICHIE – BURUMA, i.m.*

A belső támadások egyik legérzékletesebb példái az 1812-es kormányzati ediktum a tetoválások gyakorlata ellen, az 1830–1844-es Tempó-éra kijelentése, mely szerint a tetoválás „ártalmas a közmorálra nézve”,⁹ a japán tetoválások 1868-as betiltása, és Hashimoto Torónak a bevezetőben már részletesen említett 2012-es oszakai intézkedései szolgálatják. A külső támogató hatásokra azon történések, illetve intézkedések nyújtják a legjobb példákat, amelyek a Nyugat felől akkor érkeztek, amikor a japán tetováláskultúra a belső támadások hatására hanyatlani kezdett, vagy amikor a kultúra a saját túléléséért küzdött. Ilyen epizód volt a japán történelem során az, amikor a belső kormányzati intézkedések épp a „barbarizmust elkerülő” Nyugatnak való megfelelés jegyében tiltotta be a tetoválások viselését (1868), mégis, a tilalom ellenére a kultúra legnagyobb fogyasztóivá az európai uralkodócsaládok prominensebb képviselői váltak, (ezekre a személyekre a tanulmányban már történt utalás) akiknek a megrendelése és ajánlása révén a legnagyobb nevű *horishik* illegális módon tovább tudták folytatni tevékenységüket. Megemlítendő még az 1868-as tilalom 1945-ös feloldása is, amit a japán kormányzat a II. Világháborút követő nyugatosodás és amerikanizálódás közvetlen hatására volt kénytelen véghez vinni. Ráadásul a japán *irezumi*-, ill. *horimono*-kultúra nemzetközi felkapottsága, Nyugaton is egyre divatosabbá válása sem japán oldalról, hanem amerikai hatásnak köszönhető, egy nemzetközi híré, amerikai tetováló-művész, Sailor Jerry 1960-as évekbeli munkásságának tudható be. Ő volt az, aki a nyugati tetoválások motívumvilágának kitanulása után az ázsiai tetoválások kultúráját, mind a japán, mind a kínai tetoválás-kultúra motívumvilágát is elsajátította, beemelte őket a saját művészetébe, néhol nyugatosított formába öntve azokat, néhol megőrizve őket a saját hagyományos kontextusaik között, ezzel is nagyobb ismertséget és népszerűséget szerezve nekik Amerikában, és a tágabb Nyugaton. Munkásságának keleti (japán) elismertségét semmi nem mutatja jobban, mint az, hogy a japán *horishik* között is elismertséget és bebocsátást nyert, saját *horishi*-névvel („Hori Smoku”) szignózhatja a munkáit a japán *horimono*-hagyományoknak megfelelően.¹⁰

A mai japán tetoválás-kultúrájánál a mindezzel hasonlatos kettősség figyelhető meg. Japánban ma ugyanúgy megtalálhatóak a nyugati típusú tetováló szalonok („*Tattoo Saloon*”), mint a *horimonok*, vagyis a *horishik* működése, mindkettő egymással szimbiózisban, egymásra kölcsönös hatással bírva létezik. Ma Japánban a tetováló-szalonok vagy tetováló mesterek működése

⁹ Az angol nyelvű szakirodalom szerint „*deleterious to public morals*”. RICHIE – BURUMA, *i.m.*

¹⁰ SAILOR JERRY: „Hori Smoku – Sailor Jerry”.

engedélyköteles, a működéshez be kell szerezni a prefekturális, a városi és az egészségügyi engedélyeket. Az engedélyek megszerzésének szintén feltételei vannak, aminek a nyugati megfelelője a megfelelő céhbe való tartozás, csak itt a megfelelő tetováló mesterekkel való kapcsolatról, a megfelelő hagyományos tetováló mester-tanítvány hálózatba és struktúrákba való beágyazódásról van szó, amiről a korábbi fejezetben tettem említést. Tehát ha valaki, akárki, akármilyen módon tetoválás-készítéssel szeretne foglalkozni Japánban, legyen az illető akár nyugati, vagy japán, legyen az illetőnek szándéka nyugati mintára tetováló szalont nyitni, vagy japán mintára *horimonoshivá* válni, végig kell járnia a hagyományos *horimonoshivá* válás ösvényét. Ennek a következtében Japánban még azok is elsajátítják a tárgyalt kultúra különböző vonatkozásait, akik nem ennek a kultúrának megfelelően kívánják a művészi vagy kézművesi életüket hosszabb távon tovább folytatni, ez tehát helyi szinten a kultúra továbbélését erősíti, és hatást gyakorol azon a mesterek művészetére, akik Japánban tetováló-szalonokban nyugati tetoválást készítenek.¹¹ Azonban nemcsak a hagyományok továbbélése figyelhető meg, hanem az erőteljes nyugati hatás is. Egy hagyományos japán tetoválás összehasonlításánál egy modern japán stílusú tetoválással (ld. *Melléklet 5.*) láthatók a szembeötlő különbségek. Egy modern japán stílusú tetoválás a hagyományossal ellentétben nem korlátozódik a fekete és a vörös-narancs különböző árnyalataira, hanem egyéb színeket is megenged magának. Hajlamos a hagyományos motívumrendszertől eltérni, és újabb ábrázolásokat beemelni a motívumvilágába. A tetoválás eldolgozottsága sem olyan szigorú, mint a hagyományosnál, a tetoválások végső kereteinek rögzítéséhez a modern már nem ragaszkodik.¹²

Kitekintés a hagyományos kínai tetováláskultúrára¹³

A kínai tetováláskultúra is legalább olyan ősi, mint a japán, Duan Chengshi (i.sz. 800–863) *Youyang zazu* című írása is tartalmaz a tetoválásokkal kapcsolatos történeteket. A tetoválásokkal kapcsolatos kínai népattitúd a japán elitével hasonlóan alapvetően elitéli a tetoválások viselését, ami a konfucianus *xiao* 孝 értékkel,

¹¹ *Edo Tattoo*, i.m.; YAMADA, i.m.; RICHIE – BURUMA, i.m.

¹² RICHIE – BURUMA, i.m.; LITTLE TOKYO; NEEDLE AND FRED.

¹³ Az alábbiakhoz ld. Carrie E. REED: „Tattoo in Early China”, *Journal of the American Oriental Society*, CXX/3 (Jul.–Sep., 2000), 360–376.; Daphne P. LEI: „The Blood-Stained Text in Translation: Tattooing, Bodily Writing, and Performance of Chinese Virtue”, *Anthropological Quarterly*, LXXXII/1 (Winter, 2009), 99–127.

a gyermeki áhítattal¹⁴ magyarázható, melynek tanítása szerint a szüleinktől kapott testünket bármilyen külső mesterséges (roncsoló) behatástól óvnunk kell.

Összességében a hagyományos kínai tetoválások funkciói kapcsán egy bizonyos hasonlóság figyelhető meg az Edo-kor előtti japán tetoválásokkal. A tetoválások funkciói büntető jellegűek, céljuk a szolgák megkülönböztetése, némely esetben ugyanakkor díszítő jellegűek (arcdísz), illetve bizonyos társadalmi értékek kifejezésre juttatására szolgáltak. Tetoválást a „nem-*han*”, tehát nem-kínai barbár törzsek tagjai hordtak, illetve tetoválást viseltek a megbüntetett bűnözők is, mindemellett a szolgák és az ágyasok (kitartott szeretők), végső soron pedig a katonák is, ez utóbbinak az előzőektől eltérő funkciójuk¹⁵ volt. Az írásos emlékek a Man, Yi, és Yue törzsekről számolnak be, ahol a barbárok tetoválást hordtak, illetve szólnak Wenshen guo-ról is, a Tetovált Emberek Földjéről, mint barbárok által lakott területről. A tetoválás-viselést tekintve tehát főként a marginalizált társadalmi-kulturális csoportok voltak érintettek, ami alól a kivételt a társadalmi elit jelentette, akik az írásos tetoválások révén valamilyen személyes vagy társadalmi erény bemutatására törekedtek.

A kínai tetováláskultúrára alapvetően az ország grafocentrikus kultúrája volt nagy hatással, az írásos tetoválásoknak hatalma és ereje volt. Tetovált szövegekkel szégyenítették meg az elítélt bűnözőket, azonban az uralkodóhoz hű és hozzá közeli katonák is tetoválás-szövegekkel fejezték ki a hűségüket és odaadásukat az uralkodó vagy az uralkodói ház iránt. A leghíresebb ide köthető történet Yue Fei története, akinek a testét egy hűségeskü-szöveggel a saját édesanyja tetoválta meg, mielőtt háborúba küldte volna a fiát, a későbbiekben pedig ez a tetoválás mentette meg egy ítélet végrehajtásától.

Összegzés és végkövetkeztetések

Jelen tanulmány középpontjában két kérdés megválaszolása állt, egyrészt, hogy a japán tetováláskultúra valóban a háború művészete, a fizikai agresszió (és ennek szervezett hálózata) egyik művészi megjelenési formája lenne-e, másrészt, mi az oka annak, hogy a japán nemzet ezen kultúrkincsének fennmaradását inkább belső, mint külső hatások veszélyeztetik.

¹⁴ Sokan a *xiao*t a hazai irodalomban „gyermeki tiszteletnek” fordítják, ez azonban véleményem szerint helytelen, mert nem teljesen tükrözi az angol szakirodalom által alkalmazott „filial piety” kifejezés, és a konfucianista érték valódi tartalmát, ami a szülőkhöz való érzelmi és félig-meddig vallásos kötődést is takarja az egyszerű „tisztelet” mellett.

¹⁵ A közrendű katonák tetoválásának a célja a könnyű beazonosíthatóság és az illegális szökések megakadályozása volt, míg a magasabb rangú tisztek a háborúban tanúsított férfias virtusuk, vagy a hatalomhoz fűződő elkötelezett hűségük kifejezése volt.

A mai *irezumiról* ugyan elmondható, hogy a legnagyobb fogyasztói csoportja a *yakuza*, első legális intézményesített fogyasztói csoportja az Edo-korszak rendfenntartó erői voltak, korábban büntetésként használták őket, és az egyik legfőbb szimbóluma a fájdalom legyőzése, mindez mégis részlegesen mondható az egyéb tényezőket tekintve.

A történelem és az egyéb aspektusok során azt tapasztalhattuk, hogy Japánban a tetoválások sokkal kevésbé voltak a háború, a fizikai agresszió művészi megjelenési formái, mint Kínában. A háborúval, a fizikai agresszióval és a devianciával csak részleges kapcsolat állt fenn. Szociológiai szempontok alapján vizsgálva a tetoválás sokkal inkább volt a „társadalmon-kívülinek” való megbélyegzés, tehát a társadalmi kirekesztés eszköze, „csoportalkotó”, tehát „közösség-építő” tényező, és eszköz arra, hogy az „egyéni értékek” és az „egyen társadalmi értékeinek” fölülről tiltott, alulról pedig tisztelve támogatott módon kifejezésre jussanak.

Művészeti szempontból vizsgálva a jelen témakört megállapítható, hogy a tárgyalt művészet népművészet, ugyanis nem felülről támogatva, hanem a nép éppen felmerülő igényeinek megfelelően jött létre és alakult a mai formájává. Népművészet „*A nép lelkének és kézi ügyességének ösztönszerű, spontán megnyilatkozása a művészet és az iparművészet egyes technikáiban.*”¹⁶ Olyan egyezményes szimbólumrendszer, amelyet nem felülről irányítanak, így tehát alapvető fenyegetés-lehetőséget jelent a társadalom-vezetésnek a társadalmat befolyásoló képességére. A dolgozat második központi kérdése ezáltal választ is kapott: egy központositott kollektivista társadalomban, mint Japán, egy olyan művészeti ág, ami a központtal szemben alternatív csoportidentitásokat hozhat létre, és informális-titkos módon fejlődik tovább, a központi akarat félelmét, elutasítását, szélsőséges estben üldözését vonhatja maga után.

A dolgozat első központi kérdésének a megválaszolása ugyanolyan ambivalens, mint a felvázolt témakör maga. A japán tetováláskultúra valóban a „háború művészete” lenne? A kérdést azáltal válaszolhatjuk meg, ha lerögzítjük, hogy mit is értünk „háború” alatt. Ha az említett fogalom alatt az „irányított fegyveres agressziót” értjük, akkor előítéletesség volna azt mondani, hogy a japán tetoválások művészete a háború művészete volna, habár csoportidentitás-képző volta miatt lehet annak az eszköznek tekinteni rá.¹⁷ Ha azonban a „háborút”, mint belső lelki-csaták identitás-képző megvívását értelmezzük, a japán tetoválásokat tekinthetjük ezen „háború” fizikai megjelenési formájának.

¹⁶ CSEKEI VARJÚ Elemér (szerk.): *Révai Kis Lexikona*. Révai Irodalmi Intézet, 1936, Budapest

¹⁷ Ld. a *kumik*, a tűzoltó-csoportok példáját.

Összegezve a japán tetováláskultúra sokkal kevésbé mondható a felülről irányított, legitim háború művészetének, mint inkább egy olyan háború művészetének, amelyet az ember önmaga vív önmagával – a személyes identitás és a szeretett csoporthoz fűződő identitás megőrzéséért.

Mellékletek

1. Melléklet

A Hashimoto Torō-féle felmérés eredményei (2012 május):

30.000-35.000 fő közszolgálati munkavállalóból:
98 fő munkavállaló tetovált látható területeken 12 fő munkavállaló tetovált rejtett területeken 16 fő munkavállaló tetovált látható és rejtett területeken 114 fő munkavállalónál voltak tetoválások a lábon/karon 6 fő munkavállaló azonnal visszautasította a felmérést
98 fő munkavállalónak volt egy tetoválása (látható helyeken) 110 fő munkavállalónak volt több mint egy tetoválása 513 fő munkavállaló utasította vissza a felmérést hosszabb távon összességében
73 fő tetovált munkavállaló dolgozott a városi környezetvédelmi irodánál 15 fő tetovált munkavállaló dolgozott a városi közlekedési irodánál

Forrás:

McCURRY, *i.m.*; „Osaka court...”, *i.m.*; „Hashimoto clashes...”, *i.m.*; AOKI, *i.m.*; „Hashimoto: Answer...”, *i.m.*; FRANKLIN, *i.m.*; „Tattoos in Japan”, *i.m.*

2. Melléklet

A japán tetováláskultúra történetének legfőbb három szakasza

I.e 10.000-300: Jōmon-időszak: a <i>shu</i> előállítása I.e 500 / I.e 200: Haniwa-Időszak – az ainuk korabeli népszokásai I.u III. sz.: (kínai) Chen Shou „A Harmadik Rend Krónikái” I.u VII. sz.: a <i>sumi</i> előállítása Nara prefektúrában I.u 710: <i>Kojiki</i> – szépség-tetoválások & vallási tetoválások I.u 720: (japán) <i>Nihonshoki</i> – tetoválás mint büntetés I.u VI. sz. után: a tetoválásokkal a bűnösöket és az érinthetetleneket bélyegezték meg – <i>Himin</i> – <i>Eta</i> – <i>Burakumin</i> XVII. sz.: dekoratív célok
1603: Edo-kor: – <i>Irebukoro</i> – <i>Ukiyo-E</i> képek – az <i>iki</i>, a stílusosság alapelve XVIII. sz.: északon a tetoválás, mint büntetés és alsóbb társadalmi rétegek megkülönböztető jele 1843: Horionu, a kor leghíresebb tetováló-művésze a születése
1868: A <i>Meiji</i>-Restauráció betiltja az <i>irezumit</i>
1945: Az <i>irezumi</i> újbóli megengedése 1960-as évek: Sailor Jerry amerikai tetováló-művész munkássága

Forrás:

„Die Japanische Tätowierkunst”, *i.m.*; YAMADA, *i.m.*; RICHIE – BURUMA, *i.m.*

3. Melléklet

Az Edo-kori tetoválástörténet összefoglalása:

1603–1868: Edo-Tokugawa-kor
→ Az első rendszerbe foglalt tűzoltó-csapatok megjelenése – <i>kumi</i> (組) → Minden egyéniesedés elnyomása vs. <i>iki</i> (いき) – a stílusosság alapelve → Olyan „munkás” társadalmi rétegek, foglalkozások identifikálódtak, mint a riksások, halászok, ácsok, gyaloghintó-hordozók, építőmunkások, női nehéz-búvárok (<i>ama</i> –海女), és a gengszter <i>yakuzák</i> (ヤクザ) → 1750 után: újjazdag kereskedő réteg felemelkedése, akiknek a kormányzat megtiltotta a díszes és szép <i>kimono</i> viselését → 1800-as évek: az ukiyo-e képek és a <i>Suikoden</i> (水滸伝) virágzása, újjászületése (1751) • Kyokutei Bakin (曲亭 馬琴): <i>Shinpen Suikogaden</i> (新編水滸画伝) ← Hokusai illusztrációja • Kuniyoshi (國芳): <i>Keisei Suikoden</i> (傾城水滸傳) ← az összes hős nő • <i>Bidan Suikoden</i> ← Yoshitoshi illusztrációja • Katusushika Hokusai (葛飾 北斎) (1760–1849) • Ando Hiroshige (安藤広重) (1790–1858) • Toshusai Sharaku (東洲斎 写楽) (1794–1795) • Kawanabe Kyosai (河鍋 曉斎) (1831–1889) • Utagawa Kuniyoshi (歌川 國芳) (1797–1861) • Tsukioka Yoshitoshi (月岡 芳年) (1839–1892) • Kitagawa Utamaro (喜多川歌麿) (1753–1806) → 1812: Ediktum a tetoválások ellen → 1830–1844: Tempo-éra: a tetoválás „ártalmas a közmorálra nézve”

Forrás:

Edo Tattoo, i.m.; YAMADA, *i.m.*; RICHIE – BURUMA, *i.m.*

4. Melléklet

A japán tetováláskultúra legfontosabb fogalmai:

<i>irezumi</i> ; (= „befecskendezett tinta”, a „tetoválás” szónak az egyik főnévi megfelelője) / <i>horimono</i> (= „bedőfött vagy beásott dolog”, a „tetoválás” szónak a másik főnévi megfelelője, ill. a „tetoválómester” egyik elnevezése)
<i>irebukoro</i> (=buddhista mantrák vagy imák tetoválásának a megnevezése az Edo-korszakból, más kontextusban a kisebb pontszerű szépségtetoválások megnevezése) <i>kishobori</i> (= vonástetoválás / eskütetoválás, gésák és szeretők szerelmi vallomásai, esküi, vagy vallásos buddhisták vallási vallomásai, esküi)
<i>tebori</i> (= egész testet takaró tetoválás); <i>munawari</i> (<i>katate-bori/katate-ochi</i>) (= a felsőtestet takaró egészalakos nagytetoválás, hasonlít egy összegombolatlan mellényre) $\leftrightarrow$ <i>irebokuro</i> (pontszerű tetoválás, szépségtetoválás)
<i>shu</i> (= vöröses-narancsos tinta); <i>sumi</i> (= fekete tinta); <i>hari</i> (= a tetoválás bementésére használt tű); <i>suji(bori)</i> (= a tetoválás vázlata); <i>bokashi</i> (= a vázlat kitöltése színnel) <i>horimono</i> / <i>horishi</i> (= mester) $\leftrightarrow$ <i>deshi</i> (= tanítvány) <i>wabori</i> (= japán tetoválás) $\leftrightarrow$ <i>yobori</i> (= nyugati tetoválás)

Forrás:

Edo Tattoo, i.m.; *YAMADA, i.m.*; *RICHE – BURUMA, i.m.*

5. Melléklet

A hagyományos japán tetoválások motívumvilága:

sakura (桜) – cseresznye-fa virág; *szimbolika*: a természet múlandósága és szépsége, átmenetiség, mulékony tűnékenység, elillanó élet

juharlevél – átmenetiség, mulékony tűnékenység, elillanó élet

ume (梅) – szilvafa virág; *szimbolika*: szerencseszimbólum

kiku (菊) – krizantém; *szimbolika*: a császári ház és a hosszan tartó orvosi állhatatosság és elhatározottság szimbóluma

botan (牡丹) – bazzarózsza; *szimbolika*: nemesi származás és jólét, a hana-fuda kártyákkal és a szerencsejátékkal szokták összefüggésbe hozni, a férfi hetykeség szimbóluma

hasu (蓮) – lótosz; *szimbolika*: az az elképzelés, hogy a szépség a sötétből is elő tud jönni

nami (波) – hullám; *szimbolika*: szerencseszimbólum, öröklét / hosszú élet

chō (蝶) – pillangó; *szimbolika*: újjászületés / metamorfózis

ryuu (龍) – sárkány; *szimbolika*: férfiaság, kelet, a vizek és a menny védelmezője, a császári hatalom megtestesítője, védő-óvó funkció, a sárkány kontrollálja a szelet, az esőt és a bolygó mozgását, az ékszer-játéka tartalmazza az univerzum spirituális esszenciáját, teljesség és erő, a sárkányok maguk az állandó változás természetes energiái, tehát a születés és a megsemmisülés

tora (虎) – tigris; *szimbolika*: fosztogató emlősállat, bátorság, erő, szépség, tökéletesség, a sárkány ősi riválisa

hō-ō (鳳凰) – főnix; *szimbolika*: a paradicsom és a szeretet, szerelem madara, szabadság, kecsesség, jóság, újjászületés Amida Tiszta Földjén

koi (鯉) – ponty; *szimbolika*: kitartás, szerencse, anyagi jólét

kingyo (金魚) – aranyhal; *szimbolika*: a siker kedvező szimbóluma

shishi (獅子) – oroszlán; *szimbolika*: a buddhista templomok őrzői, nemcsak védő funkciójuk van, hanem játékos lények is

Bonji (梵字) – az egyik ezoterikus buddhista szekta szent könyve, amely szanszkrit mantrákat és szútrákat tartalmaz

Nyorai (如来) – a felvilágosult Saka Nyorai = Gautama Sziddhártha (a történeti Buddha); *szimbolika*: felvilágosultság, kozmikus igazság együttérzése, bölcsesség

Amida Nyorai (阿弥陀如来) – a végtelen fény és élet Buddhája, a jövő istene; *szimbolika*: végtelenül irgalmas

Bonten (梵天) – Brahma, a legfelsőbb hindu-isten, 4 kar, 4 arc, 3 szem, vadlibán ül

bosatsu (菩薩) – Bódhiszátvák, Buddha után következő istenek; *szimbolika*: keresik a bölcsességet, megtestesítik az együttérzést

Kannon (観音) – Kannon Bosatsu, az Amida-koronás védőszent lótoszszírommal és vizes vázával ábrázolva, a könyörület / irgalom / kegyelem istennője; *szimbolika*: a szenvedés minden formájától megszabadítson

Myō-ō (明王) – őrzők, akik olyan dolgok ellen küzdenek, amik az emberek számára a könnyebbéget megakadályozzák

Fudomyō-ō (不動明王) – tűzben ül, lótuszkorona a fején, kezében egy kard és egy kötél, amivel a belső démonok ellen küzd, karmokkal ellátott istenség, a Pokol Védőszentje és a Harag Istene, aki kívül vad, de jó társadalmi értékkel bír, szorgalmas, csak rossz a környezete; *szimbolika*: Buddha azon eltökéltsége, hogy a világosságba vezető ösvényen végig járjon, a sikertelenséget és a szerencsétlenséget az ember felfoghatja lehetőségként is, hogy a siker/szerencse felé vezető útra rátaláljon

Aizen myō-ō (愛染明王) – 3 szemű, 4-6 karú, vörös bőrű isten, a szerelem és a vágy istene

Ashura (阿修羅) – 3 fejű, 6 karú félistenek, olyan lények, akik a 6 létezési területen az emberek alatt közvetlenül állnak

Enma-ō (閻魔王) – az alvilág istene és a halottak bírja

Kongo Rikishi (金剛力士) – kettő ór a templomok előtt, az egyiknek nyitva, a másiknak csukva a szája; *szimbolika*: halál és születés

Tenno (天女) – mennyei szüzek, többféle alakban

Benzaiten – Benten – (弁才天, 弁財天) a szerelem / szeretet istennője, akit lanttal ábrázolnak, és Az Arany Fény Szútrájával dicsérik, a 7 szerencseistennő egyike, akik egy hajón utaznak

Shichifukujin – (七福神,) a 7 szerencseisten, akik közé Benten, Bishamon, Daikoku, Ebisu, Fukurokuju, Hotei és Jurojin tartozik; *szimbolika*: kiállnak az olyan erények és értékek mellett, mint az őszinteség, szerencse, boldogság, szeretetre méltóság, kedveltség, hosszú élet, előkelőség, nagylelkűség és különböző kívánságok

a Suikoden 108 hőse

Nio – 2 dewa király

Kintaro (金太郎) – a japán népmesék egy emberek feletti képességekkel megáldott kislíu alakja, akit gyémánt-alakú köténnyel és medve-, ill. ponty-zsákmánnyal ábrázolnak; *szimbolika*: bátorság és erő

Hagoromo (羽衣) – finoman vasalt kabáttal ábrázolt női angyal; kevésbé tartják szentnek, mint Kannont, de szebb

Tatamori-hime (玉取姫) – egy sárkánnyal úszkáló bűvárlány

Soga testvérek

Namikikiri Chojun (波切張順) és kardjai

Dakkino Oyaku és a koponya

Benten Kozo (弁天小僧) – tolvaj

Benkei (弁慶)

Konjin Chogoro (金神長五)

Aoyagi Harunosuke (青柳春之助)

Inaba Taro (稲葉 太郎)

Kinezumi Kohoshi (木鼠 小星)

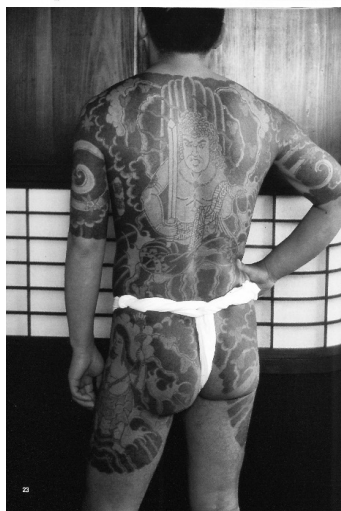
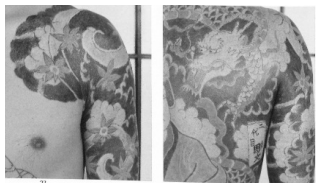
Forrás:

Edo Tattoo, i.m.; YAMADA, i.m.; RICHIE – BURUMA, i.m.

6. Melléklet

Hagyományos és modern japán tetoválások összehasonlítása:

Hagyományos

Modern

Forrás:

RICHE – BURUMA: *i.m.*; LITTLE TOKYO, *i.m.*; NEEDLE AND FRED, *i.m.*

Felhasznált irodalom

- AOKI, Mizuho: „Osaka’s Hashimoto puts municipal workers’ tattoos into the limelight”, *The Japan Times* – <http://www.japantimes.co.jp/news/2012/05/18/national/osakas-hashimoto-puts-municipal-workers-tattoos-into-the-limelight/#.V7osqVuLTRY> [2017. 04. 17.]
- CSEKEI VARJÚ Elemér (szerk.): *Révai Kis Lexikona*, Révai Irodalmi Intézet, Budapest, 1936.
- FRANKLIN, Ray: „Osaka: What do you think of Mayor Toru Hashimoto’s latest crackdowns on political activities by Osaka employees — and on those city workers with tattoos?”, *The Japan Times* – <http://www.japantimes.co.jp/community/2012/06/05/voices/osaka-what-do-you-think-of-mayor-toru-hashimotos-latest-crackdowns-on-political-activities-by-osaka-employees-and-on-those-city-workers-with-tattoos/#.V7ouYFuLTRY> [2017. 04. 17.]
- „Die Japanische Tätowierkunst”, *Edo Tattoo* – <http://www.edo-tattoo.de/tattoogalerie-team-artwork/felix-tattoogalerie/geschichte-bedeutung-japanischer-t%C3%A4towierungen/> [2017. 04. 17.]
- „Hashimoto clashes with Osaka officials over tattoo survey”, *Japan Today* – <http://www.japantoday.com/category/politics/view/hashimoto-clashes-with-osaka-officials-over-tattoo-survey> [2017. 04. 17.]
- „Hashimoto: Answer tattoo survey or else”, *The Japan Times* – <http://www.japantimes.co.jp/news/2012/05/23/national/hashimoto-answer-tattoo-survey-or-else/#.V7ot0VuLTRY> [2017. 04. 17.]
- „Osaka court rules tattoo check on city employees illegal”, *Japan Today* – <http://www.japantoday.com/category/politics/view/osaka-court-rules-tattoo-check-on-city-employees-illegal> [2017. 04. 17.]
- LEI, Daphne P.: „The Blood-Stained Text in Translation: Tattooing, Bodily Writing, and Performance of Chinese Virtue”, *Anthropological Quarterly*, LXXXII/1 (Winter 2009), 99–127.
- LITTLE TOKYO – <http://www.little-tokyo.com.au/ie4g9z2fxzteewimkzv-qis01vzk432> [2017. 05. 14.]
- MCCURRY, Justin: „Mayor of Osaka launches crusade against tattoos”, *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2012/may/17/mayor-osaka-tattoos> [2017. 04. 17.]

NEEDLE AND FRED – <http://www.naftattoos.com> [2017. 05. 14.]

REED, Carrie E.: „Tattoo in Early China”, *Journal of the American Oriental Society*, CXX/3 (Jul.–Sep., 2000), 360–376.

RICHE, Donald – BURUMA, Ian: *The Japanese Tattoo*, Weatherhill, New York – Tokyo, 1996.

SAILOR JERRY: „Hori Smoku – Sailor Jerry”. <https://sailorjerry.com/en/norman-collins/hori-smoku/> [2017. 05. 14.]

„Tattoos in Japan, The shogun of Osaka”, *The Economist* – <http://www.economist.com/node/21555929> [2017. 04. 17.]

YAMADA, Mieko: „Westernization and cultural resistance in tattooing practices in contemporary Japan”, *International Journal of Cultural Studies*, 2009. Vol. 12(4): 319–338.

Burány András

A csaldiráni csata a kortárs iráni forrásokban

Bevezetés

A csaldiráni csata, amely 1514. augusztus 23-án zajlott le, az újkori iráni történelem egyik meghatározó eseménye. Ezen ütközetben I. Ismā`il iráni uralkodó (1501–1524) nomád lovas *qizilbāš*okból álló serege küzdött meg I. Szelim török szultán (1512–1520) jóval nagyobb létszámú, tűzfegyverekkel is felszerelt seregével. Az iráni fél itt elszenvedett megsemmisítő veresége miatt az esemény sok szempontból mérföldkönek számít.

Csaldiránnál bebizonyosodott az Oszmán Birodalom katonai fölénye Iránnal szemben, és Irán a csatát követő több évtizedes háború során defenzívába kényszerült. Emellett a csaldiráni győzelem az oszmánok számára „kikövezte” az utat Kelet-Anatólia és Irak meghódításához, ezzel hozzájárult a két nagyhatalom (valamint az egymástól ekkoriban elváló síita és szunnita, illetve iráni és török világ) határainak tisztázásához. A háborút az 1555-ben megkötött amasyai béke zárta le, s Irán nyugati határa nagyjából ma is a dokumentumban rögzített határvonalon húzódik.¹

A csata a szafavida állam belső alakulására is komoly hatással volt. A magát korábban – a versei tanúsága szerint is – egyfajta isteni lénynek tekintő, messianisztikus igényekkel fellépő Ismā`il karizmáján a vereség súlyos csorbát ejtett; az uralkodó a csata után depresszióba süllyedt, személyesen soha többet

¹ Az 1514–1555 közötti szafavida–oszmán háborúról, annak okairól, előzményeiről lásd bővebben: Adel ALLOUCHE, *The Origins and Development of the Ottoman-Şafavid Conflict (906–962/1500–1555)*, Klaus Schwarz, Berlin, 1983; `Abd al-Ḥusayn NAVĀ`ī, *Ravābiṭ-i Siyāsi va iqtisādī-yi Īrān dar dawra-yi Şafaviya*, Sāzmān-i Muṭāla`a va Tadvīn-i Kitāb-i `Ulūm-i Insāni-yi Dānişgāhhā, Tihṛān, 1387 (2008); Jean-Louis, BACQUÉ-GRAMMONT, *Les Ottomans, Les Safavides Et Leurs Voisins*, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut Te Istanbul, Istanbul, 1987; `Alī Akbar VILĀYATĪ, *Tārīḫ-i ravābiṭ-i ḥārijī-yi Īrān dar `ahd-i Šāh Ismā`il-i Şafavi*, Mu`assasa-yi Čāp va Intişārāt, Tihṛān, 1375 (1996).

nem vezetett hadjáratot, és az élete hátralevő részét italozással és mulatozással töltötte. Ez csalódással töltötte el híveit, meggyengült a köztük és Ismā`il között fennálló mester-tanítvány kötelék, és a korábban hozzá feltétlenül lojális, a parancsait odaadóan követő *qizilbāš* törzsek a saját befolyásuk növelését szem előtt tartva elkezdtek egymással harcolni. Ez a XVI. század folyamán aláásta a politikai rendszer stabilitását, és csupán I. `Abbās (1588–1629) tudta véglegesen konszolidálni a szafavida államot a *qizilbāš* törzsek dominanciájának megtörésével.²

Mivel igen jelentős csatáról van szó, számos cikk és könyv tárgyát képezi, valamint az ezzel a korszakkal és annak ide kapcsolódó aspektusaival foglalkozó művekben is gyakran szóba kerül az esemény.

A csatával foglalkozó első, ám annál fontosabb, szinte minden ebben a témában írt későbbi munkához felhasznált írás Naşrullāh Falsafī *Jang-i Ālādirān* (A csaldiráni csata) című, 1953-as műve, amelyben a szerző összevetette az akkoriban elérhető iráni forrásokat külföldi (elsősorban perzsára lefordított török) forrásokkal, és ez alapján rekonstruálta a csatát, valamint ezt illusztráló térképeket és ábrákat is mellékelte hozzá. Falsafī munkája első ránézésre részletesnek és alaposnak tűnik, ám a lábjegyzetelése mai szemmel nézve esetleges és hiányos, ami megnehezíti a cikkben szereplő állítások ellenőrzését. Sokszor nincs hivatkozás egy adatra vagy állításra, s ha van is, számos esetben nem egyértelmű a forráshivatkozás,³ továbbá olyan is előfordul, hogy forrásmegjelölés nélkül szerepelnek újabb adatok a lábjegyzetekben.⁴ Komoly hibája ezen kívül, hogy nem említi meg az egyes forrásokban található alternatív verziókat (például az iráni jobb-és balszárnny vezetőinek a fordított elrendezését a *Ḥabīb*

² Ismā`ilról és a költészetéről, illetve a csatának a szafavida államra gyakorolt hatásáról lásd bővebben: Roger M. SAVORY, — Ahmet T. KARAMUSTAFA, „Esmā`il I Šafawī”, *Encyclopaedia Iranica*, Columbia University, New York, VIII/6, (1998) 628–636.; Vladimir MINORSKY, „The Poetry of Shāh Ismā`il I”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 10, 1938–1942, 1006a–1053a.; Roger M. SAVORY, *Iran Under the Safavids*, Cambridge University Press, Cambridge, 1980.; Hans R. ROEMER, „The Safavid Period”, *The Cambridge History of Iran*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986, 6. köt. 189–350.; Manūčīhr PĀRSĀDŪST, *Šāh Ismā`il-i Avval*, Śirkat-i Sahāmi-yi Intišār, Tihriān, 1375 (1996).

³ Például az 54. oldalon Ismā`il és Malkoçoğlu párviadalának a taglalásakor a 2. lábjegyzetben a forrásra egyszerűen *Aḥsan al-Tavārīḥ*-ként hivatkozik, azonban a bibliográfiában két mű is található ezen a néven. Csak az alapján dönthető el, hogy melyikről van szó, hogy Ḥasan Big Rūmlū ilyen című 1577-es munkájában nem esik szó Malkoçoğlu testvéréről, akit Falsafī említ, ehhez azonban már az adott forrás ismeretére van szükség. Lásd: Ḥasan Big RŪMLŪ, *Aḥsan al-Tavārīḥ*, Intišārāt-i Bābak, Tihriān, 1357 (1978), 191.

⁴ Lásd például az 55. oldalon az 1. lábjegyzetet.

al-Siyarban),⁵ és az eltérő változatok mérlegelése, értékelése helyett egy teljesen egyértelműnek tűnő képet tár az olvasó elé.

Jelentős munkák továbbá Hānbābā Bayānī *Tārīḥ-i Nizāmī-yi Īrān. Dawra-yi Šafaviya* (Irán hadtörténete. A szafavida kor) című hadtörténeti kötete, amely bemutatja a szafavida haderőt és a csaldiráni csatát is taglalja, valamint Manūčihr Pārsādūst Ismā‘il-ról szóló monográfiája és ‘Alī Akbar Vilāyatī *Tārīḥ-i ravābiṭ-i ḥārijī-yi Īrān dar ‘ahd-i Šāh Ismā‘il-i Šafavī* (Irán külkapcsolatainak története Szafavida Ismā‘il sah korában) című könyve, amely szintén részletesen tárgyalja a témát, de mind a három alapvetően Falsafi könyvét követi.

Török részről a szafavida–oszmán háborúnak, ezen belül a csaldiráni csatának is terjedelmes irodalma van, az I. Szelimmel foglalkozó monográfiák is tárgyalják ezt a témát. E művek jellegzetessége, hogy alapvetően török források alapján készültek, vagyis ezek segítségével a csatát és az egész háborút kitűnően rekonstruálták török részről. Perzsa forrásokat a török szerzők viszonylag ritkán használtak fel, az iráni fél ismertetésekor pedig gyakran Falsafi művére támaszkodtak, így csupán az ebben leírtakat ismétlik meg. A török művek közül említésre méltó Çağatay Uluçay „Yavuz Sultan Selim nasıl padişah oldu?” (Hogyan került trónra Vad Szelim Szultán?) című, 1954-ben megjelent kétrészes cikke, Şehabettin Tekindağ „Yeni kaynak ve vesikalarin ışığı altında Yavuz Sultan Selim’in İran seferi” (Vad Szelim szultán iráni hadjárata új források és dokumentumok fényében) című, 1967-es cikke, Selahattin Tansel *Yavuz Sultan Selim* (Vad Szelim Szultán) című, 1969-es monográfiája, valamint az újabbak közül Feridun M. Emecen szintén *Yavuz Sultan Selim* (Vad Szelim Szultán) címet viselő, 2010-ben megjelent könyve. Igen részletes és értékes munka a *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi* (A török fegyveres erők története) sorozatban 1979-ben megjelent *Osmanlı - İran Savaşı: Çaldıran Meydan Muharebesi 1514* (Az oszmán–iráni háború: A csaldiráni ütközet 1514) című kötet, amely török részről az egész hadjárat részletes, minden fontosabb adatot tartalmazó leírását tartalmazza, az iráni fél leírása azonban ebben is alapvetően Falsafi művére épül.

A csaldiráni csatával kapcsolatban nyugati tanulmányok is megjelentek. J. R. Walsh „Çaldıran” (Csaldirán) című, az *Encyclopaedia of Islam*ban megjelent szócikke, valamint Michael J. McCaffrey „Çaldıran” (Csaldirán) című *Encyclopaedia Iranica* szócikke a téma rövid összefoglalását adja az akkoriban elérhető források és szakirodalom alapján, Roger M. Savory „Tajlu Khanom: Was she Captured by the Ottomans at the Battle of Chaldiran, or not?” című cikke

⁵ Naşrullāh FALSAFİ, *Jang-i Čaldıran*, Čāphāna-yi Dānişgāh-i Tihrān, Tihrān, 1332 (1953), 45.

pedig a csata egy érdekes aspektusát, Ismā`il egyik feleségének a sorsát tárgyalja. Barry Wood 2017-ben megjelent írásában a XVII. századi névtelen krónikákban fellelhető Csaldírán-leírásokat vizsgálta meg, elsősorban a csata emlékezetére, az eseményeknek és Ismā`il személyének mitizálódásra fókuszálva.

Noha csak érintőlegesen tartozik a jelen tanulmány témájához, mindenképpen említést érdemel Tillmann Trausch 2015-ben megjelent impozáns monográfiája is, amely a XVI. századi iráni udvari történetírás jellegzetességeit taglalja. Trausch az 1501–1578 közötti időszakban írt valamennyi udvari krónikát felhasználta, amelyek összehasonlításához egyes események leírásait hozza példának (*Fallbeispiel*). Ezek között szerepel a csaldíráni csata is, és a mű az eseményre vonatkozó korabeli írott források igen alapos és részletes elemzését adja. A mű fókuszában ugyanakkor nem az eseménytörténet, hanem maga a történetírás és annak jellemzői állnak, a leírások információtartalmából pedig a szerző csak általánosabb következtetéseket von le. Trausch továbbá összehasonlítja a leírásokban található információkat, de csak magának az információnak a meglétét vagy hiányát regisztrálja, a konkrét adatokat nem, eseménytörténeti kutatásokhoz tehát ez a mű önmagában nem elegendő.

A felsorolt cikkek, tanulmányok szerzői többnyire iráni részről az akkoriiban elérhető iráni forrásanyagra támaszkodtak, már amennyiben használtak elsődleges perzsa forrást, és nem alapvetően Falsafi megállapításait vették át. Ám azóta a forráskiadás jelentős változáson ment át, mára az összes kortárs iráni forrás megjelent nyomtatásban, így ezek mind hozzáférhetők, kutathatók. Ez a szakirodalomban is kezd tükröződni: Vural Genç *İranlı tarihçilerin kaleminden Çaldıran* (1514) (Csaldírán az iráni történetírók tollából) című könyve kísérletet tesz a XVI. századi források összegyűjtésére, ám csak 1578-ig megy el, és ebből az időszakból sem minden forrást tárgyal. A *Lubb al-Tavāriḥ*ot Genç említi, de nem használta fel, mert szerinte ez a forrás a csatának csak néhány sort szentel, noha a jelen cikk szerzőjének tapasztalatai alapján a *Lubb al-Tavāriḥ* egy oldalas leírása is tartalmaz a csatáról annyi információt, mint a kötetbe felvett más források.⁶ A könyv a források török fordítását tartalmazza, nyelviileg némileg egyszerűsített formában, de többnyire pontosan és érthetően, emellett Falsafi művének és két másik, kevésbé jelentős iráni tanulmány a fordítását is tartalmazza. A kötet elején található, a forrásokból kinyerhető információkat összegző fejezet rövid és elnagyolt, nem tartalmaz komolyabb összehasonlító elemzéseket, és az eseményeket alapvetően Falsafihoz hasonlóan tárgyalja, noha lábjegyzetben nem hivatkozik rá.

⁶ Vural GENÇ, *İranlı tarihçilerin kaleminden Çaldıran* (1514), Bengi Yayınları, İstanbul, 2011, 20.

A „Zamīnahā-yi vuqū`-i jang-i Āldirān va dalā'il-i šikast-i Šafaviyān bā takiya bar asnād” (A csaldiráni ütközet háttere és a Szafavidák vereségének okai a források alapján) című, 2016-ban megjelent négyszerzős iráni cikk⁷ már a valamennyi létező kortárs forrást felhasználja, sőt egészen a szafavida kor végéig tágítja a korpuszt, és Iránon kívül született perzsa forrásokkal is bővíti. A szerzők szándéka szerint a források összehasonlításával elemeznék a csaldiráni csata okait, ám a cikkben egyáltalán nem látszik, hogy valóban elemélyedtek volna azok összehasonlító elemzésében, zömmel a szakirodalomban eddig is megtalálható információkat adják vissza, meglehetősen felszínesen. A cikk hivatkozásai is problémásak, gyakran kevesebb forrást tüntetnek fel, mint amennyiben ténylegesen megtalálható ez az információ (például a 13–14. oldalon a haditanácsot ismertető krónikák közül hagynak ki sokat), és olyan eset is van, ahol teljesen hibás az egész hivatkozás, mivel egy nem létező oldal-számra mutat.⁸

Így tehát hiába áll rendelkezésre az összes kortárs iráni forrás, ezeket alaposan összehasonlító, az eseménytörténetre vonatkozó összes adatot feldolgozó, rendszerező mű mind ez ideig nem született. A jelen tanulmány e hiányosságot szeretné pótolni a kortárs iráni források Csaldirán-leírásaiból kinyerhető információk összegyűjtésével és részletes összehasonlításával.

A csaldiráni csata iráni forrásai

A csaldiráni csatára vonatkozóan meglehetősen kevés kortárs forrás áll a rendelkezésünkre. Fennmaradt a diplomáciai levelezés, amelynek van modern kiadása, ám magára a csata eseményeire vonatkozóan nem használható.⁹ Ezen kívül iráni részről a forrásanyag teljes egészében krónikákból áll.

Érdemes kitérni arra a kérdésre is, hogy mi tekinthető kortárs forrásnak. Valóban egykorú, a csata idejéből származó forrásunk egyáltalán nincs, az I. Ismā'il korabeli udvari krónikák közül csak a Ğiyās al-Dīn Ḥādamīr 1524-ben befejezett *Ḥabīb al-Siyar* (Az életrajzok barátja) tárgyalja az ütközetet.

⁷ Ḥasan RĀZNAHĀN — Riżā DARĪKŪNDĪ — 'Işmat BALŪĈZAHĪ — Ḥamid BAYRĀNVAND, „Zamīnahā-yi vuqū`-i jang-i Āldirān va dalā'il-i šikast-i Šafaviyān bā takiya bar asnād”, *Ravāyat-i tāriḫ*, III, 1395 (2016).

⁸ A 10. oldalon a Szelim sátrára lövöldöző, elégedetlenkedő janicsárokról szóló mondat végén a *Takmilat al-Aḥbārt* hozzák forrásként, ám ez illet nem említ, ráadásul a 284–285. oldalt adják meg, miközben a hivatkozott kötet csak 275 számozott oldalt tartalmaz.

⁹ A diplomáciai levelezés megtalálható az alábbi kötetben: 'Abd al-Ḥusayn NAVĀ'ī (szerk.), *Šāh Ismā'il-i Šafavī. Asnād va mukātabāt-i tāriḫi hamrah bā yāddāsthā-yi tafšīli*, Argavān, Tih-rān, 1368 (1989).

Ismert továbbá egy, az Észak-iráni Gilánban, 1516-ban befejezett helyi krónika, a *Tārīḥ-i Ḥānī* (Káni történet) is. A jelen szerző tudomása szerint ezt a csaldiráni csata kutatásához mindeddig nem használták fel, pedig ha érintőlegesen is, említést tesz róla, és tartalmaz olyan információkat, amelyek a többi krónikában nem fordulnak elő. I. Ṭahmāsb uralkodása idejéből már jóval több forrás ismert, és ezek közül mindegyiknek van modern szövegkiadása. A legrégebbi a *Lubb al-Tavārīḥ* (A történetek veleje, Yahyā Qazvīnī, 1542), ezt követi Amīr Maḥmūd Ḥāndamīr, a fentebb már említett Ġiyāṣ al-Dīn Ḥāndamīr fiának 1550-ben befejezett krónikája (a jelen tanulmányhoz felhasznált kiadása a *Tārīḥ-i Šāh Ismāʿīl va Šāh Ṭahmāsb-i Šafavī*, azaz A Szafavida-házból való Ismāʿīl sah és Ṭahmāsb sah története címet viseli, de ez a mű többféle címen is ismeretes). A korszak második feléből való a *Tārīḥ-i Jahānārā* (A világot ékesítő történet, Qāzī Aḥmad Ġaffārī, 1564-65), a *Takmilat al-Aḥbār* (A hírek kiegészítése, ʿAbdī Bīg Šīrāzī, 1570), a *Javāhir al-Aḥbār* (A hírek kincsei, Būdāq Munšī Qazvīnī, 1576), valamint az *Aḥsan al-Tavārīḥ* (A történetek legszebbje, Ḥasan Bīg Rūmlū, 1577). A XVI. századi, viszonylag kortársnak tekinthető elsődleges források itt véget érnek – a későbbi Csaldirán-leírások már mind az eddig felsoroltakon alapulnak.

Noha az 1578 utáni források Csaldiránt az eddig felsorolt művekre támaszkodva tárgyalják, Falsafi I. ʿAbbās uralkodása alatt keletkezett krónikákat is felhasznált a kutatásaihoz – feltehetően ezen szövegek közismertségek és a régóta rendelkezésre álló szövegkiadások miatt. Ezek a krónikák Falsafi könyvén keresztül az összes ezt felhasználó későbbi munkára hatással voltak, emiatt érdemes a vizsgálandó korpuszt időben 1629-ig, I. ʿAbbās haláláig kitágítani. Ebben az időszakban is számos krónika született, melyek mind rendelkeznek modern szövegkiadással. Közülük három tárgyalja a csaldiráni csatát: a *Ḥulāṣat al-Tavārīḥ* (A történetek legjava, Qāzī Aḥmad Qumī, 1592), a *Rawżat al-Šafaviya* (A Szafavidák kertje, Mīrzā Bīg Junābādī, 1626), valamint az egyik, ha nem a leghíresebb szafavida kori krónika, a *Tārīḥ-i ʿĀlamārā-yi ʿAbbāsī* (ʿAbbās világot ékesítő története, Iskandar Bīg Turkamān, 1629). A Fażlī Ḥūzānī Isfahānī által írt *Afżal al-Tavārīḥ* (A történetek legjobbjá) szintén vizsgálja I. Ismāʿīl uralkodását, ez a része azonban nincs kiadva, így a jelen tanulmányba sem került bele.¹⁰

Az előzmények Csaldirán mezejéig

A szafavida kori források a háború csaldiráni csatát megelőző eseményeiről kevés konkrétumot közölnek, amelyek alapján nehéz teljes bizonyossággal rekonstruálni a történéseket. Egyetértés mutatkozik az egyes krónikák között

¹⁰ Erről a műről lásd bővebben: Charles MELVILLE, „Afżal al-Tawārīk”, www.iranicaonline.org

abban, hogy amint Ismā`ilhoz eljutott a török támadás híre, elindult a frontra, és előbb Tabrízba ment, majd haladt tovább az ütközet helyszínére.

Nem egyértelmű a források alapján azonban, hogy Ismā`il hol tartózkodott, amikor a támadásról értesült. A források egy része, köztük a legrégebbi, a *Ḥabīb al-Siyar* is Hamadānt jelöli meg a tartózkodási helyeként, a források másik része ellenben Isfahānról ír. Iskandar Big Turkamān az *‘Ālamārā-yi ‘Abbāsī*ban egy érdekes köztes megoldást kínál: szerinte a nyári szállás Hamadānban volt, ám Ismā`il ekkor Isfahānban tartózkodott.¹¹

A *Ḥabīb al-Siyar* szerint Ismā`ilnak az ellenség gyors előrenyomulása miatt nem volt ideje nagyobb sereget gyűjteni, ezért az egyébként is a rendelkezésére álló, viszonylag kis létszámú haderővel indult a háborúba. Ezt a verziót közli több másik krónika is, Amīr Maḥmūd Ḥāndamīr ezt azonban nem az ellenség gyors haladásának, hanem Ismā`il önteltségének tulajdonítja.¹² Több forrás is beszámol arról, hogy Ḥān Muḥammad Ustājilū, Diyarbakır kormányzója is csatlakozott seregével hozzá, de ennek helye szintén bizonytalan. Qāzi Aḥmad Qumī szerint ez már Tabrízban megtörtént,¹³ mások szerint csak a Csaldíránhoz közeli Čürs térségében,¹⁴ vagy már Csaldíránál.¹⁵ A *Ḥabīb al-Siyar*ban foglaltakkal ellentétben a *Lubb al-Tavāriḥ* és a *Javāhir al-Aḥbār* szerint Ismā`il gyűjtött hadsereget,<sup>16</sup> és ezt a *Tāriḥ-i Ḥānī* is alátámasztja. Ez utóbbi forrás arról tudósít, hogy Ismā`il Sārū Piri (helyesen Sārū Pīra) parancsnoksága alatt egy sereget küldött Biya Pas (Nyugat-Gilān) elfoglalására, és minden tartományban elrendelte, hogy erre

¹¹ Ġiyās al-Dīn, ḤĀNDAMĪR, *Ḥabīb al-Siyar*, Intišārāt-i Kitābhāna-yi Ḥayyām, Tih-rān, 1333 (1954), 545; Yahyā QAZVĪNĪ, *Lubb al-Tavāriḥ*, Anjuman-i Āšār va Mufaḥḥir-i Farhangī, Tih-rān, 1386 (2007), 285; Amīr Maḥmūd ḤĀNDAMĪR, *Tāriḥ-i Šāh Ismā`il va Šāh Ṭahmāsb-i Šafavī* (*Zayl-i Ḥabīb al-Siyar*), Gustarda, Tih-rān, 1369 (1990), 85–86; Qāzi Aḥmad ĠAFFĀRĪ, *Tāriḥ-i Jahānārā*, Ḥāfiz, Tih-rān, 1343 (1965), 277; `Abdī Big ŠIRĀZĪ, *Takmilat al-Aḥbār*, Našrānī, Tih-rān, 1369 (1990), 54; Būdāq Munšī QAZVĪNĪ, *Javāhir al-Aḥbār*, Mīrās-i Maktūb, Tih-rān, 1387 (2008), 134; Ḥasan Big RŪMLŪ, *Aḥsan al-Tavāriḥ*, Intišārāt-i Bābak, Tih-rān, 1357 (1978), 188; Aḥmad bin Ḥusayn Munšī QUMĪ, (Qāzi Aḥmad Qumī), *Ḥulāṣat al-Tavāriḥ*, Dānišgāh-i Tih-rān, Tih-rān, 1383 (2004), 129; Mirzā Big JUNĀBĀDĪ, *Rawzat al-Šafaviya*, Bunyād-i Mawqūfāt-i Dr. Maḥmūd Afšār, Tih-rān, 1378 (1999), 285–286; Iskandar Big TURKAMĀN, *Tāriḥ-i ‘Ālamārā-yi ‘Abbāsī*, Amīr Kabīr, Tih-rān, 1387 (2008), 41.

¹² *Ḥabīb al-Siyar*, 545; *Tāriḥ-i Šāh Ismā`il va Šāh Ṭahmāsb*, 86; *Rawzat al-Šafaviya*, 286; *‘Ālamārā-yi ‘Abbāsī*, 41–42.

¹³ *Ḥulāṣat al-Tavāriḥ*, 129.

¹⁴ *Tāriḥ-i Jahānārā*, 277; *Javāhir al-Aḥbār*, 134.

¹⁵ *Lubb al-Tavāriḥ*, 286.

¹⁶ *Lubb al-Tavāriḥ*, 285; *Javāhir al-Aḥbār*, 134. Több forrás külön említi, hogy Ismā`il Ḥān Muḥammad Ustājilūt is behívta; lásd, *Lubb al-Tavāriḥ*, 285; *Aḥsan al-Tavāriḥ*, 188; *Ḥulāṣat al-Tavāriḥ*, 129.

a célra sereget gyűjtsenek. Ez a – feltehetően nagyobb létszámú – hadsereg el is indult a hadjáratra, és már a Gilán határvidékén lévő Laspünál járt, amikor a török támadás híre megérkezett. Ismā`il ezután Tabrizba rendelte a seregeit, vagyis ezt az alakulatot is.<sup>17</sup> Ez alapján egyértelműnek tűnik, hogy Ismā`il elrendelte a seregek összegyűlését, és nem a mindig vele lévő csekély létszámú haderővel vett részt a háborúban.

A seregek létszáma és elrendezése

A török sereg taktikáját és hadrendjét illetően az iráni források aránylag egységesnek mutatkoznak. Valamennyi krónikás tudósít a törökök által a dombra épített szekérvárról, a török tüzéségről és a puskákkal is felszerelt janicsárságról, aminek a létszámát egybehangzóan 12000 főre teszik (amennyiben megadják, igaz, hol a szekérvár elé, hol azon belülré helyezik őket). A hadsereg összlétszámára már többféle verzió is létezik. A *Ḥabīb al-Siyar* és a *Rawzat al-Šafaviya* szerint Szelim 200 ezer lovast küldött a csataterre, és ezen felül volt még a 12 ezer janicsár (az utóbbiak *Rawzat al-Šafaviya*-ban tüzéreként szerepelnek). A *Ḥulāṣat al-Tavāriḥ* és az *Aḥsan al-Tavāriḥ* szerint Szelim egy 200 ezer fős sereggel indult útnak, de a csatánál már csak 100 ezer főt említenek. Eszerint a két forrás szerint a két szárnyat Sinan pasa, a Beyoğlu pasa néven is ismert Mustafa pasa, Ferhat pasa, Karaca pasa, Dulkadiroğlu Ali Bey, (Şehsüvar Bey fia), valamint más neves pasák irányították, Malkoçoğlu *čarḥči* lett, Mihaloğlu pedig *mūči/mawji*.¹⁸ Ḥasan Big kiemeli a török tüzérek pontosságát is, szerinte egy *farsaḥr*-ról is eltalálták a célt, ami nyilvánvalóan túlzásnak tűnik.¹⁹

Ezzel szemben az iráni sereg hadrendjét illetően a források meglepően zavarosak. Mindössze annyiban mutatkozik majdnem teljesen egyetértés, hogy középben volt Mīr `Abd al-Bāqī, Mīr Sayyid Šarīf Šadr, Sayyid Muḥammad Kamūna, valamint Sārū Pīra Ustājlu *qūrčibāši*, aki az alakulatával az előőrs (*čarḥči*) szerepét látta el. Būdāq Munši Qazvīni annyiban kivételnek számít, hogy középbe sorolt egy bizonyos Ḥulafā Ṭāliši is, aki feltehetőleg a többi forrásban szereplő Ḥulafā Biggel azonos, ellenben Sārū Pīra Ustājlu-t a balszárnyra, Ḥān Muḥammad Ustājlu mellé helyezte. Ismā`il a források többsége szerint úgy döntött, hogy oda

¹⁷ `Alī b. Šams al-Dīn LĀḤIJĪ, *Tārīḥ-i Ḥānī*, Bunyād-i Farhang-i Īrān, Tihrān, 1352 (1973), 381–382.

¹⁸ Erről a terminusról jelen szerző nem tudta kideríteni, hogy pontosan mit takar; a szöveggörnyezet alapján feltehetően valamilyen előőrsöt érthettek alatta.

¹⁹ *Ḥabīb al-Siyar* 546; *Lubb al-Tavāriḥ*, 286; *Tārīḥ-i Šāh Ismā`il va Šāh Ṭahmāsb*, 86–87; *Tārīḥ-i Jahānārā*, 277; *Takmilat al-Aḥbār*, 54; *Javāhir al-Aḥbār*, 134; *Aḥsan al-Tavāriḥ*, 189–190; *Ḥulāṣat al-Tavāriḥ*, 129–130; *Rawzat al-Šafaviya*, 287; *Ālamārā-yi `Abbāsī*, 42.

megy majd, ahol segítségre lesz szükség. A két szárny vezetői azonban szinte minden forrásban máshogyan szerepelnek (amennyiben egyáltalán szó esik róluk). A *Ḥabīb al-Siyar*, valamint az ezt forrásul használó Amīr Maḥmūd és a *Rawḏat al-Šafaviya* a jobbszárny vezetőjeként Ḥān Muḥammad Ustājilūt adja meg, a balszárny vezetőjeként pedig Dürmiš Ḥān Šāmlūt (akit a *Ḥabīb al-Siyar* Varmiš Ḥānnak nevez). A források legnagyobb csoportja több nevet sorol fel, és azokat ehhez képest fordítva adja meg. A jobbszárny élén szerepel Dürmiš Ḥān Šāmlū, Ḥalīl Sulṭān Zū al-Qadr, Ḥusayn Big Lala, Nūr `Alī Ḥalifa Rūmlū, Ḥulafā Big, míg a diyarbakíri seregeket is magába foglaló balszárny élén Ḥān Muḥammad Ustājilū és Ċayān Sulṭān Ustājilū álltak. Būdāq Munši Qazvīni alapján a jobbszárnyhoz hozzáadhatjuk az Afšār és Mawšullu, a balszárnyhoz pedig a Qājār emíreket is. Az *`Ālamārā-yi `Abbāsī* ezen annyiban változtat, hogy Ḥān Muḥammad Ustājilūt Sārū Pīra *qūrčībāšī* mellett, az előőrsben tünteti fel – nem utal rá, hogy középen vagy a balszárnyon –, és Ismā`īl középre helyezi. A *Lubb al-Tavārīḥ* leírása, amely szintén ennek a forráscsoportnak egy változata, annyiban egyedinek számít, hogy eszerint a jobbszárnyat maga Ismā`īl vezette. Qāzī Aḥmad Qumī a harc során Ismā`īl mellett említi Muntašā Sulṭān Ustājilūt is.

Az iráni sereg létszámát illetően sem értenek egyet a források, és nem is mindig közlik a teljes létszámot. A *Ḥabīb al-Siyar*, valamint ennek nyomán a *Rawḏat al-Šafaviya* 12 ezer főt ad meg, az *`Ālamārā-yi `Abbāsī* pedig 20 ezret. A *Lubb al-Tavārīḥ* csak annyit említ, hogy középen volt néhány ezer lovas, Būdāq Munši Qazvīni szerint Ismā`īl néhány ezer *qūrčī*t választott ki magának, Sārū Pīra *qūrčībāšī* alá pedig 2000 *qūrčī* tartozott.²⁰

A haditanács és a csata menete

Fontos momentum a források nagy részében a csata előtti haditanács, amely először Amīr Maḥmūd Ḥāndamīrnál jelent meg. A későbbi krónikások két, csekély mértékben eltérő változatban is közölték ezt; közös elem, hogy az iráni sereg előbb ért a csataterre, így lehetőségük lett volna megtámadni a török sereget, mielőtt még felépítik a szekérvárat. A *qizilbāš* vezetők egy része, akik ismerték a törökök taktikáját, a mielőbbi támadást javasolták, ám ezt Dürmiš Ḥān Šāmlū elvetette, és Ismā`īl is az ő álláspontját fogadta el, így helyzeti előnyüket végül nem használták ki. Ez nagymértékű elbizakodottságot sugall, melyet a források többnyire hangsúlyoznak is.²¹

²⁰ *Ḥabīb al-Siyar* 545–546; *Lubb al-Tavārīḥ*, 286; *Tārīḥ-i Šāh Ismā`īl va Šāh Ṭahmāsb*, 86; *Tārīḥ-i Jahānārā*, 277; *Takmilat al-Aḥbār*, 54; *Javāhir al-Aḥbār*, 135; *Aḥsan al-Tavārīḥ*, 190–191; *Ḥulāṣat al-Tavārīḥ*, 130; *Rawḏat al-Šafaviya*, 286; *`Ālamārā-yi `Abbāsī*, 42.

²¹ Egyik változat: *Tārīḥ-i Šāh Ismā`īl va Šāh Ṭahmāsb*, 86; *Tārīḥ-i Jahānārā*, 277; *Aḥsan al-Tavārīḥ*,

Egyes források szerint Ismā`il fürjvadászattal foglalkozott a csata előtt, amely szintén nem arra utal, hogy az egészet nagyon komolyan vette volna; a forrásként Gaḫfārira is hivatkozó Iskandar Big szerint ez akkoriban közismert információ volt (*bayn al-jumhūr nīz mašhūr ast*). A *Rawzat al-Šafaviya* szerint a csatába is csak ezután kapcsolódott be, bár ennek az utóbbi megjegyzésnek a hitelessége a forrás késői volta miatt megkérdőjelezhető.²²

A csata Csaldírán mezején, Tabrīztól 20 *farsaḥra*,²³ a mai iráni–török határ iráni oldalán zajlott le 1514. augusztus 23-án. A szakirodalomban a hidzsra szerinti dátum 920. rajab 2-a;²⁴ Gaḫfārī és Iskandar Big közli ezt az időpontot, és azt is hozzáteszik, hogy ez a nap szerdára esett.²⁵ Az iráni források azonban többnyire nem tartalmaznak pontos dátumot, csak a rajab eleje (*avā`il-i rajab*) megjelölést. Azon források, amelyek említik az időtartamát, egybehangzóan reggeltől estig tartó eseményről számolnak be. A terepet egyetlen forrás sem ismerteti részletesen, csak az derül ki a leírásokból, hogy volt ott egy domb – erre építették a törökök a szekérvárat –, valamint Būdāq Munšī azt is közli, hogy a csatátér irániak felé eső oldala saras volt, a törökök felé eső része ellenben nem.²⁶

A csata pontos menete az iráni forrásokban rendszerint még nagy vonalakban sincs kifejtve, így csak homályosan rekonstruálható. Egyedül az *Aḫsan al-Tavārīḥ* – és kisebb részben a csatát ennek alapján bemutató *Ḥulāṣat al-Tavārīḥ* – leírásában lehet konkrét, sorrendbe állítható csapatmozgásokat találni, így a továbbiakban a csatát ezek alapján vázolom.

Az *Aḫsan al-Tavārīḥ* és a *Ḥulāṣat al-Tavārīḥ* szerint először Sārū Pīra qūrčībāšī előőrse támadt a törökökre, de ezt a támadást Mihaloğlu visszaverte. Ezután maga Ismā`il indult rohamra, és az iráni jobbszárny megfutamatította a török balszárnyat, az iráni balszárny pedig a török jobbszárnyat.²⁷

A csata egyik olyan fontos momentum, amelyet a többi iráni forrás is általában megemlít, Ismā`il szekérvár elleni rohama. Ismā`il a források szerint

189–190; *Ḥulāṣat al-Tavārīḥ*, 130; *Rawzat al-Šafaviya*, 287. Másik változat: *Javāhir al-Aḫbār*, 134–135; `Ālamārā-yi `Abbāsī, 42.

²² *Tārīḥ-i Jahānārā*, 277; *Javāhir al-Aḫbār*, 135; *Rawzat al-Šafaviya*, 288–289; `Ālamārā-yi `Abbāsī, 42.

²³ *Ḥabīb al-Siyar* 545; *Tārīḥ-i Šāh Ismā`il va Šāh Ṭahmāsb*, 86; *Aḫsan al-Tavārīḥ* 189; *Ḥulāṣat al-Tavārīḥ*, 129–130.

²⁴ Allouche utal rá, hogy ezt a dátumot I. Szelim leveleiből lehet tudni, ez megerősíti az iráni krónikások információit és azt is, hogy ez a nap szerdára esett. Lásd: ALLOUCHE, *i.m.*, 119, 63. lábjegyzet.

²⁵ *Tārīḥ-i Jahānārā*, 277; `Ālamārā-yi `Abbāsī, 42.

²⁶ *Javāhir al-Aḫbār*, 135.

²⁷ *Aḫsan al-Tavārīḥ*, 191–192; *Ḥulāṣat al-Tavārīḥ*, 130–131.

hősiesen küzdött, hétszer is átvágta a szekérvár láncait, és sok janicsárt megölt, a török tűzfegyverekkel szemben azonban végül alulmaradt.²⁸

Szintén a török tűzfegyverekhez köthető a csata fordulópontja: az *Aḥsan al-Tavāriḥ* és a *Ḥulāṣat al-Tavāriḥ* szerint az iráni balszárny élén álló Ḥān Muḥammad Ustājilūt megölte egy ágyúgolyó, ezután a törökök ellentámadásba lendültek és legyőzték előbb az iráni balszárnyat, aztán a közepet is.²⁹ Az iráni sereg nagyobb része ezután teljesen szétszóródott, és Ismā`il heroikus küzdelme sem tudta megakadályozni a vereséget. Egyes források arról tudósítanak, hogy Ismā`il annyira belefeledkezett a harcba, hogy észre sem vette, mi zajlik körülötte, és a lovánál fogva kellett kirángatni a harcból.³⁰ Ezek után megfújatta a kürtjét, amire 300 fő gyűlt össze körülötte, és végül egy török osztagon keresztüljutva vonult el a csatateréről.³¹ Ismā`il lova eközben elsüllyedt a sárban, Ḥizr Āqā Ustājilū a saját lovát adta oda neki a meneküléshez – az *ʿĀlamārā-yi ʿAbbāsī* szerint végül Ismā`il lovát is megmentette és utána vitte.³² Ḥasan Bīg szerint az iráni jobbszárny, amely sikeresen megfutamította a török balszárnyat, továbbra is egyben maradt, és az időközben mögéjük került török seregeken verekedték át magukat, hogy el tudják hagyni a csatateret.³³

Az eddigiektől jelentős mértékben eltérő leírást adott a *Ḥabīb al-Siyar*: Ḥādamīr szerint a török sereg megfutamodott, bezárkózott a szekérvárba, és onnan tüzelt az iráni seregre. Ismā`il ezt látva úgy döntött, hogy visszavonulást színlel(!), hogy a törökök ezen felbátorodva előjöjjenek a szekérvárból, és a nyílt terepen le tudja győzni őket. Ez az információ feltehetően nem állja meg a helyét, és csak az események szépítésére szolgál. E verziót a többi leírás közül egyedül a *Ḥabīb al-Siyar* forrásul használó, és a narratívájában azt többnyire szorosan követő *Rawzat al-Ṣafaviya* vette át.³⁴

Az iráni forrásokban a csata egyik hangsúlyos és az idő múlásával egyre nagyobb szerepet kapó eseménye Ismā`il és egy török tiszt, Malkoçoğlu párviadala. Ez Ḥasan Bīg szerint az iráni jobbszárny rohama során történt; a források alapján kihívta Ismā`ilt, nem volt azonban esélye ellene, így uralkodó kardja által (a források szerint eltérő mértékben) kettévágva végezte.³⁵

²⁸ *Tāriḥ-i Jahānārā*, 277; *Takmilat al-Aḥbār*, 54; *Aḥsan al-Tavāriḥ*, 194; *Ḥulāṣat al-Tavāriḥ*, 131; *Rawzat al-Ṣafaviya*, 289; *ʿĀlamārā-yi ʿAbbāsī*, 42–43.

²⁹ *Aḥsan al-Tavāriḥ*, 192; *Ḥulāṣat al-Tavāriḥ*, 131.

³⁰ *Tāriḥ-i Jahānārā*, 277; *Ḥulāṣat al-Tavāriḥ*, 131.

³¹ *Aḥsan al-Tavāriḥ*, 194; *Ḥulāṣat al-Tavāriḥ*, 131; *ʿĀlamārā-yi ʿAbbāsī*, 43.

³² *Aḥsan al-Tavāriḥ*, 194–195; *Ḥulāṣat al-Tavāriḥ*, 131; *ʿĀlamārā-yi ʿAbbāsī*, 43.

³³ *Aḥsan al-Tavāriḥ*, 195.

³⁴ *Ḥabīb al-Siyar*, 547–548; *Rawzat al-Ṣafaviya*, 290.

³⁵ *Ḥabīb al-Siyar*, 547; *Tāriḥ-i Šāh Ismā`il va Šāh Ṭahmāsb*, 87; *Tāriḥ-i Jahānārā*, 277; *Takmilat*

Az *Aḥsan al-Tavāriḥ* és a *Ḥulāṣat al-Tavāriḥ* szerint Szelim a csata után megparancsolta a seregének, ne kövesse a menekülő ellenséget és ne is kezdjen fosztogatásba, mert attól tartott, az iráni sereg csak színleli a visszavonulást. Estére vált csak egyértelművé az iráni sereg elmenekülése, így a török katonák neki is láttak az iráni tábor felprédálásának.³⁶

A források alapján mindkét fél súlyos veszteségeket szenvedett. Az iráni oldalon a sereg vezetőinek a jelentős része odaveszett: meghalt a közép teljes vezérkara (Mīr ‘Abd al-Bāqī, Mīr Sayyid Šarīf Šadr, Sayyid Muḥammad Kamūna), a balszárnyat vezető Ḥān Muḥammad Ustājilū, Sārū Pīra qūrčībā-ši, Ḥulafā Big, Ḥusayn Big Lala és Sulṭān ‘Alī Mīrzā Afšār. Az ‘*Ālamārā-yi ‘Abbāsī* szerint életüket veszítették Bābā Ilyās Čāvušlū fiai (közülük a források csak Pīr ‘Umar Big Čāvušlūt nevesítik), és Kūsa Ḥamza nyilas qūrčī (qūrčī-yi tīr u kamān) is.³⁷ Sulṭān ‘Alī Mīrzā Afšār sorsáról egyes források külön is beszámolnak: a törökök összetévesztették Ismā‘illal, elfogták és Szelim elé vitték, és amikor kiderült a tévedés, rögtön meg is ölték.³⁸ A teljes veszteségről csak kevés forrás ad konkrét információt, ezek alapján a két oldal együttes vesztesége 5000 fő körül alakult, s Ḥasan Big szerint ebből 3000 fő esett el a török oldalról.³⁹

A csata után: Szelim Tabrizban

A csata után Ismā‘il előbb Tabrizba ment, majd ‘Azīz Kandība, végül Darjazīnba, ahol elkezdett a hadsereg összegyűjtésével foglalkozni. Mindeközben Szelim bevonult Tabrizba. A város előkelői fogadták Szelimet, aki a városlakókkal tisztelettel bánt, és senkit nem bántalmazott. A forrásokban előkerül egy kisebb incidens is: a Ḥasan-mecsetben tartatott istentisztelet közben a *ḥātīb* Ismā‘il nevére mondta a *ḥuṭbāt*, ami miatt a török vezetők meg akarták ölni, ám Szelim a korábbi megszokásra hivatkozva ezt nem engedte.

al-Aḥbār, 54; *Javāhir al-Aḥbār*, 135; *Aḥsan al-Tavāriḥ*, 191; *Ḥulāṣat al-Tavāriḥ*, 131; *Rawzat al-Šafaviya*, 289; ‘*Ālamārā-yi ‘Abbāsī*, 42. – Amīr Maḥmūd szerint Ismā‘il a torkáig vágta ketté, Ḥasan Big és Qāzī Aḥmad szerint a nyakáig sisakkal együtt, Ḥāndamīr szerint a mellkasáig, Gaffāri és ‘Abdī Big Šīrāzi szerint a mellkasáig pánccal együtt, a *Rawzat al-Šafaviya* szerint pedig derékig.

³⁶ *Aḥsan al-Tavāriḥ*, 195; *Ḥulāṣat al-Tavāriḥ*, 131.

³⁷ ‘*Ālamārā-yi ‘Abbāsī*, 43.

³⁸ *Aḥsan al-Tavāriḥ*, 195; *Ḥulāṣat al-Tavāriḥ*, 131; ‘*Ālamārā-yi ‘Abbāsī*, 43.

³⁹ *Ḥabīb al-Siyar*, 547; *Lubb al-Tavāriḥ*, 286; *Tārīḥ-i Jahānārā*, 277; *Takmilat al-Aḥbār*, 54; *Javāhir al-Aḥbār*, 135; *Aḥsan al-Tavāriḥ*, 195; *Ḥulāṣat al-Tavāriḥ*, 131; *Rawzat al-Šafaviya*, 288; ‘*Ālamārā-yi ‘Abbāsī*, 43.

Szelim tabrizi tartózkodásának a hosszáról a források változatos adatokat közölnek. A *Tārīḥ-i Jahānārā* szerint csak néhány napot töltött a városban, de előfordul öt nap (*Rawżat al-Şafaviya*), hat nap ('*Ālamārā-yi 'Abbāsī*) és nyolc nap is (*Ḥabīb al-Siyar*, *Aḥsan al-Tavārīḥ*, *Ḥulāṣat al-Tavārīḥ*), a *Lubb al-Tavārīḥ* pedig két hetet említ. Ezután elvonult (a források szerint félelmében), és Amasyában telelt át.⁴⁰

Szelim tehát nem csak elfoglalta az iráni fővárost egy rövid időre, de számos embert el is hurcolt magával. Ezt azonban az iráni krónikások közül csak 'Abdī Bīg Širāzī említi, aki beszámol róla, hogy a saját anyai nagyapját is magukkal vitték a törökök, és hiába küldtek utána egy embert, hogy kutassa fel és hozzon hírt róla, nem derült ki, hogy mi lett vele.⁴¹

Összegzés

A fentebbiekből látható, hogy a csaldiráni csata iráni forrásai meglehetősen kevés konkrétumot tartalmaznak, azok is sokszor ellentmondanak egymásnak, így ezek alapján még az összes forrást feldolgozva is csak hézagosan lehet összerakni az eseményeket.

Egyértelmű, hogy a hadüzenetet hozó követ fogadása után Ismā'īl elindult Tabrizba, majd onnan a frontra, és elrendelte a seregek összegyűjtését, ezen kívül a források a török hadsereg elrendeződésében, az iráni közép vezetőinek nevében, Malkoçoğlu megölésében, az elesett vezetők neveiben, Ismā'īl Darjazīnba menekülésében, valamint Szelim Tabrizba való bevonulásában és onnan való visszavonulásában értenek nagyjából egyet. A részletekben számos ellentmondás van, a források alapján még az iráni sereg elrendeződése és létszáma, valamint a csata pontos lefolyása sem rekonstruálható teljes bizonyossággal. Emiatt a csaldiráni csata alaposabb eseménytörténeti és hadtörténeti kutatása csupán iráni forrásokra támaszkodva nehéz, sőt egyes pontokon szinte lehetetlen.

Noha a forrásoknak a témában eddig íródott szakirodalommal való részletes összevetése meghaladná a jelen tanulmány kereteit, érdemes röviden kitérni arra, hogy az összes iráni forrás összehasonlítása némileg új színben tünteti fel az iráni szakirodalomban leírtakat is. Mint ahogyan már említettem, a csatával kapcsolatos szakirodalom jelentős mértékben Falsafi 1953-as cikkéből

⁴⁰ *Ḥabīb al-Siyar*, 548; *Lubb al-Tavārīḥ*, 286; *Tārīḥ-i Šāh Ismā'īl va Šāh Tahmāsb*, 87; *Tārīḥ-i Jahānārā*, 277; *Takmilat al-Aḥbār*, 55; *Javāhir al-Aḥbār*, 135; *Aḥsan al-Tavārīḥ*, 195–196; *Ḥulāṣat al-Tavārīḥ*, 131–132; *Rawżat al-Şafaviya*, 290–291; '*Ālamārā-yi 'Abbāsī*, 43.

⁴¹ *Takmilat al-Aḥbār*, 55.

merített. Akkoriban a jelen tanulmányban felhasznált források egy része még nem volt elérhető, ráadásul Falsafī forráskezelése is problémás a hézagos, pontatlan hivatkozások és a forrásokban található egyes eltérések elhallgatása miatt. Az összes forrás elérhetősége ugyan nem változtat alapvetően a Falsafī által leírtakon, az viszont világosan látszik, hogy a csaldiráni csatáról az iráni krónikákból kirajzolódó kép közel sem annyira világos, mint amilyennek Falsafī cikke alapján tűnik.

Mindezek miatt a csaldiráni csata kutatásakor érdemes lenne az iráni krónikákból kinyerhető adatokat újból összevetni az oszmán forrásokkal, valamint az ezekre épülő török szakirodalommal. Ezáltal további olyan kérdések is egyértelműen tisztázhatók lehetnek, amelyeket az iráni források alapján nem lehet teljes bizonyossággal megválaszolni.

Felhasznált irodalom

Elsődleges források

GAFFĀRĪ, Qāzī Aḥmad: *Tārīḥ-i Jahānārā* [A világot ékesítő történet], Ḥāfiẓ, Tihrān, 1343 (1965). [Szerk. Ḥasan Narāqī]

ḤĀNDAMĪR, Ġiyāṣ al-Dīn bin Humām al-Dīn al-Ḥusaynī: *Ḥabīb al-Siyar* [Az életrajzok barátja], Intiṣārāt-i Kitābḥāna-yi Ḥayyām, Tihrān, 1333 (1954). [Szerk. Jalāl al-Dīn Humāʿī]

ḤĀNDAMĪR, Amīr Maḥmūd: *Tārīḥ-i Šāh Ismāʿil va Šāh Ṭahmāsb-i Šafavī* (*Zayl-i Ḥabīb al-Siyar*) [A Szafavida-házból való Ismāʿil sah és Ṭahmāsb sah története / A *Ḥabīb al-Siyar* függeléke], Gustarda, Tihrān, 1369 (1990). [Szerk. Muḥammad ʿAlī Jarrāhī]

JUNĀBĀDĪ, Mīrzā Bīg: *Rawẓat al-Šafaviya* [A Szafavidák kertje], Bunyād-i Mawqūfāt-i Dr. Maḥmūd Afšār, Tihrān, 1378 (1999). [Szerk. Ġulāmriẓā Ṭabāṭabāʿī Mujidd]

LĀHIJĪ, ʿAlī b. Šams al-Dīn: *Tārīḥ-i Ḥānī* [Káni történet], Bunyād-i Farhang-i Īrān, Tihrān, 1352 (1973). [Szerk. Manūčīhr Sutūda]

QAZVĪNĪ, Būdāq Munšī: *Javāhir al-Aḥbār* [A hírek kincsei], Mīrās-i Maktūb, Tihrān, 1387 (2008). [Szerk. Muḥsin Bahrāmniẓād]

QAZVĪNĪ, Yahyā b. ʿAbd al-Laṭīf: *Lubb al-Tavārīḥ* [A történetek veleje], Anjuman-i Āṣār va Mufaḥḥir-i Farhangī, Tihrān, 1386 (2007). [Szerk. Mīr Hāšim Muḥaddis]

- QUMĪ, Aḥmad bin Ḥusayn Munšī (Qāzī Aḥmad Qumī): *Ḥulāṣat al-Tavāriḥ* [A történetek legjava], Dānišgāh-i Tihṙān, Tihṙān, 1383 (2004). [Szerk. Iḥsān Iṣṙāqī]
- RŪMLŪ, Ḥasan Big: *Aḥsan al-Tavāriḥ* [A történetek legszebbje], Intiṣārāt-i Bābak, Tihṙān, 1357 (1978). [Szerk. `Abd al-Ḥusayn Navā`i]
- ŠĪRĀZĪ, `Abdī Big: *Takmilat al-Aḥbār* [A hírek kiegészítése], Naṣṙānī, Tihṙān, 1369 (1990). [Szerk. `Abd al-Ḥusayn Navā`i]
- TURKAMĀN, Iskandar Big: *Tārikh-i `Ālamārā-yi `Abbāsī* [`Abbās világot ékesítő története], Amīr Kabīr, Tihṙān, 1387 (2008). [Szerk. Īraj Afšār]

Másodlagos szakirodalom

- ALLOUCHE, Adel: *The Origins and Development of the Ottoman-Šafavid Conflict (906-962/ 1500-1555)*, Klaus Schwarz, Berlin, 1983.
- BACQUÉ-GRAMMONT, Jean-Louis: *Les Ottomans, Les Safavides Et Leurs Voisins* [Az Oszmánok, a Szafavidák és szomszédai], Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut Te Istanbul, Istanbul, 1987.
- BAYĀNĪ, Ḥanbābā: *Tāriḥ-i Niẓāmī-yi Īrān. Dawra-yi Šafaviya* [Irán hadtörténete. A Szafavida kor], Intiṣārāt-i Sitād-i Buzurg-i Artištārān, Tihṙān, 1353 (1974).
- EMECEN, Feridun M: *Yavuz Sultan Selim* [Vad Szelim szultán], Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2010.
- FALSAFĪ, Naṣṙullāh: *Jang-i Čāldirān* [A csaldiráni csata], Čāphāna-yi Dānišgāh-i Tihṙān, Tihṙān, 1332 (1953).
- GENÇ, Vural: *İranlı tarihçilerin kaleminden Çaldıran (1514)* [Csaldirán az iráni történetírók tollából], Bengi Yayınları, İstanbul, 2011.
- MCCAFFREY, Michael J: „Čālderān”, *Encyclopaedia Iranica*, Columbia University, New York, IV/6, (1990) 656–658.
- MELVILLE, Charles: „Afzal al-Tawārik”, *www.iranicaonline.org*, <http://www.iranicaonline.org/articles/afzal-al-tawarik> [2017.04.12.]
- MINORSKY, Vladimir: „The Poetry of Shāh Ismā`il I”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 10, 1938–1942, 1006a–1053a.
- NAVĀ`Ī, `Abd al- Ḥusayn: *Ravābiṭ-i Siyāsī va iqtisādī-yi Īrān dar dawra-yi Šafaviya* [Irán politikai és gazdasági kapcsolatai a szafavida korban], Sāzmān-i Muṭāla`a va Tadvīn-i Kitāb-i `Ulūm-i Insānī-yi Dānišgāhhā, Tihṙān, 1387 (2008).

- NAVĀ'Ī, `Abd al-Ḥusayn (szerk.): *Šāh Ismā`il-i Šafavī. Asnād va mukātabāt-i tārihi hamrāh bā yāddāštā-yi tafšili* [A szafavida Ismā`il sah. Történelmi dokumentumok és levelek részletes jegyzetekkel], Argāvān, Tihrān, 1368 (1989).
- Osmanlı - İran Savaşı: Çaldıran Meydan Muharebesi 1514* [Az oszmán-iráni háború: A csaldiráni ütközet 1514], Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III/2, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1979.
- PĀRSĀDŪST, Manūčīhr: *Šāh Ismā`il-i Avval* [I. Ismā`il sah], Širkat-i Sahāmī-yi Intišār, Tihrān, 1375 (1996)
- RĀZNAHĀN, Ḥasan — DARĪKŪNDĪ, Riżā — BALŪČZAHĪ, `Išmat — BAYRĀNVAND, Ḥamid: „Zamīnahā-yi vuqū`-i jang-i Čaldırān va dalā`il-i šikast-i Šafaviyān bā takiya bar asnād” [A csaldiráni ütközet háttere és a Szafavidák vereségének okai a források alapján], *Ravāyat-i tāriḥ*, III, 1395 (2016). (Internetes elérés: <http://tarikhravai.ir/wp-content/uploads/2017/04/3-pdf-%D8%A7%D8%B5%D9%84-%D9%85%D9%82%D8%A7%D9%84%D9%87-pdf.pdf>) [2017.04.12.]
- ROEMER, Hans R: „The Safavid Period”, *The Cambridge History of Iran*, Cambridge University Press, Cambridge, 1986, 6. köt. 189–350.
- SAVORY, Roger M: *Iran Under the Safavids*, Cambridge University Press, Cambridge, 1980.
- SAVORY, Roger M. — KARAMUSTAFA, Ahmet T: „Esmā`il I Šafawī”, *Encyclopaedia Iranica*, Columbia University, New York, VIII/6, (1998) 628–636.
- SAVORY, Roger M: „Tajlu Khanom: Was she Captured by the Ottomans at the Battle of Chaldiran, or not?”. Jeremiás Éva (szerk.): *Irano-Turkic Cultural Contacts in the 11th–17th Centuries* The Avicenna Institute of Middle Eastern Studies, Piliscsaba, [2002] 2003, 217–231.
- TANSEL, Selahattin: *Yavuz Sultan Selim* [Vad Szelim szultán], Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1969.
- TEKINDAĞ, Şehabettin: „Yeni kaynak ve vesikaların ışığı altında Yavuz Sultan Selim’in İran seferi” [Vad Szelim szultán iráni hadjárata új források és dokumentumok fényében], *Tarih dergisi*, XVII/22, (1967) 49–78.
- TRAUSCH, Tillmann: *Formen höfischer Historiographie im 16. Jahrhundert. Geschichtsschreibung unter den frühen Safaviden: 1501–1578* [Az udvari történetírás formái a 16. században. Történetírás a korai Szafavidák alatt: 1501–1578], Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2015.

- ULUÇAY, Çağatay: „Yavuz Sultan Selim nasıl padişah oldu?” [Hogyan került trónra Vad Szelim szultán?], *Tarih dergisi*, VI/9, (1954), 53–90; VII/10, (1954) 117–142.
- VILĀYATĪ, `Alī Akbar: *Tārīḥ-i ravābiṭ-i ḥārijī-yi Īrān dar `ahd-i Šāh Ismā`īl-i Šafavī* [Irán külkapcsolatainak története Szafavida Ismā`īl sah korában], Mu`assasa-yi Čāp va Intišārāt, Tihrān, 1375 (1996).
- WALSH, J. R: “Čāldirān”, *Encyclopaedia of Islam*, New Edition, Leiden, Brill, 1991, II, 7–8.
- WOOD, Barry: „The Battle of Chālderān: Official History and Popular Memory”, *Iranian Studies*, 50/1, (2017) 79–105.

Kmeczkó Sára

Oxfordtól Mekkáig

T. E. Lawrence és a mekkai emír együttműködése az arab felkelés kezdetén

Thomas Edward Lawrence (1888–1935) avagy Arábiai Lawrence napjainkig tartó legendája akkor jött létre, amikor megismerkedett Lowell Thomas amerikai újságíróval. A találkozóra 1918 elején Jeruzsálemben került sor. Az újságíró honfitársait tudósította az első világháború eseményeiről. Thomas számtalan képet és mozgóképes felvételt készített az angol tisztről, aki hosszasan és szívesen ecsetelte neki az arab felkelésben játszott szerepét, s kapcsolatait az arab főméltóságokkal. Amikor Lowell Thomas már New Yorkban, közönség előtt levetítette a filmet, az érdeklődés szinte azonnal Lawrence felé fordult. Thomas előadásának fókuszában eredetileg nem Lawrence állt, hiszen az újságíró elsősorban az európai hadszíntéren történekről és a német monarchia bukásáról tervezett bőséges információt közre adni, a publikum kíváncsisága azonban az arabul kiválóan beszélő, „csudabogár” angol tisztre irányult. Thomas felismerte a Lawrence figurájában rejlő lehetőségeket, és a háború után fotóriport sorozatával, zenei és tánc aláfestéssel, valóságos show-szerű műsorok keretében járta az európai városokat. A Lawrence-ről szóló előadások romantikus színezetet kölcsönöztek a háborús eseményeknek, háttérbe szorítva a politikai történetek és a harci cselekmények valóságtartalmát. Annak ellenére, hogy Lawrence nem volt megelégedve ezzel a típusú előadásmóddal, titokban többször meglátogatta az eseményeket.¹

Lawrence neve addig csak szűk katonai körben volt ismert, Thomas fellépései után azonban a széles nyilvánosság előtt is ismertté vált, s sztár lett.² Hírneve pedig a mai napig fennmaradt, köszönhetően annak is, hogy megjelentek

¹ Desmond STEWART, *Lawrence von Arabien. Magier und Abenteurer*, Heyne Verlag, München, 1982, 302.

² Peter THORAU, *Lawrence von Arabien. Ein Mann und seine Zeit*, Verlag H.C. Beck, München, 2010, 175–176.

viszsaemlékezései, valamint elkészült Peter O'Toole, Omar Sharif és Antony Quinn főszereplésével a hét Oscar-díjjal jutalmazott film. Lawrence megítélése azonban a mai napig sok vitára ad alkalmat, hiszen életútjának több állomása korántsem tisztázott, így az arab felkelésben játszott szerepe sem. A személyét övező mítosz a mozin túl még a kiállítótereket is meg tudja tölteni. Legutóbb Oldenburgban és Kölnben volt látható az a nagyszabású kiállítás, amely közel ötszáz tárgyi emlék bemutatásával idézte fel Lawrence alakját. A kiállítás kurátora elmondta, hogy sem a mítosz ápolása, sem egy újabb mítosz megkonstruálása nem szerepelt a céljai között, sokkal inkább a fiatal generációk számára szeretne volna közelebb hozni a közel-keleti régió első világháborúban játszott szerepét, s erre a „csábító szerepre” legalkalmasabbnak Lawrence személye tűnt.³ A kiállításhoz kapcsolódóan tudományos konferenciát is rendeztek, ahol számos kutató tartott előadást Lawrence-ről.⁴

Mindazonáltal életrajzírói sincsenek könnyű helyzetben. Szembekerülnek azzal a problémával, hogy a Lawrence által elmondottak és leírtak mennyire felelnek meg a valóságnak, azaz mi a tény és mi a költészet? Lawrence sem könnyíti meg a helyzetü(n)ket, hiszen a visszaemlékezéseiben az egyes események elbeszélésekor lényeges különbségek fedezhetők fel. Egyik biográfusa szerint Lawrence nagyravágyása az oka, hogy olyan „negyedik könyvet” akart írni, amely *A Karamazov testvérek*, az *Így szólt Zarathustra* és a *Moby Dick* méltó társa lehet.⁵

Lawrence az északnyugat-walesi Tremadog városában született 1888-ban, Sir Thomas Robert Tighe Chapman és Sarah Junner nevelőnő törvénytelen gyermekeként. Apja, a rossz házasságban élő Westmeath hetedik bárója, nem vehette a nevére, de fizette a taníttatásának költségeit. Életrajzírói azt valószínűsítik, hogy az elismerés iránti fokozott vágya születésének korántsem ideális körülményeivel hozható kapcsolatba, és a későbbi életszakaszaiban is ezt a hátrányt próbálta kompenzálni.⁶

Lawrence kalandvágyó habitusa már fiatal korában megmutatkozott, ugyanis oxfordi egyetemi éve alatt egy alkalommal elszökött otthonról, hogy katonának állva bejárja Franciaországot. A katonáskodás alatt már tanulmányozta az útja

³ Mamoun FANSA – Detleff HOFFMANN (ed.), *Lawrence von Arabien. Ausstellungskatalog des Museums Mensch und Natur in Oldenburg*, Philipp von Zabern Verlag, Mainz, 2010.

⁴ A tudományos konferenciát 2009. október 8–9-én rendezték Oldenburgban *Lawrence von Arabien – Geschichte eines Mythos* címmel.

⁵ Muhammad Sameer MURTAZA, *Lawrence von Arabien und die Neugestaltung des Nahen Osten*, Books on Demand GmbH, Norderstedt, 2009, 4. kiadás, 18.

⁶ THORAU, i.m., 20.

által érintett kastélyok, várak és erődítmények építészetét is. Oxfordi tanulmányai során olyan tanároktól tanult, akik az építészet és a régészet mellett a történelmet, az irodalmat, illetve az ókori nyelveket is megszerettették vele. Lawrence az ógörög nyelvért például olyannyira lelkesedett, hogy eredetiben olvasta Homéroszt. Az arab világ iránt mutatott érdeklődésének gyökerei is egyetemi évei alatt alakultak ki. Olyan tudósokkal ismerkedett meg, akik a kiváló képességű diákokat szívesen terelték a Közel-Kelet „mesés világa” felé. Lawrence-t megszállottsága odáig vitte, hogy 1909-ben és 1910-ben több hónapra keresztül gyalogosan járta be a mai Szíria és Libanon területét. Az európai ember számára szinte elviselhetetlen időjárási viszonyok, a viszontagságos életkörülmények és a kiszámíthatatlan közlekedés, jobban mondván a közlekedés hiánya sem tudták visszatartani attól, hogy vállalja az utazást.⁷ A térképkészítésről tanult ismereteit is felhasználta útja során, sőt, az ekkor szerzett tudásának és tapasztalatainak későbbi tevékenysége során nagy hasznát vette.

A Franciaországban tapasztaltakat használta fel *A keresztes háborúk hatása az európai katonai építészetre a XII. század végéig* címet viselő diplomamunkája megírásához, amely kiválósága miatt utat nyitott egy régészeti kutatócsoportba 1912-ben. A csoportot Charles Leonard Wooley angol archeológus vezette. Wooley tárta fel többek között a mezopotámia Ur városát is, ahol Agatha Christie is a segítők között volt. A csoport megbízatása arra szolgált, hogy végezzen feltáró munkát a Bibliában is említett karkemisi csata helyszínén.⁸ Két év elteltével Lawrence már a Negev sivatagban dolgozott Wooleyval, s a tudományos expedíció tagjaként nélkülözhetetlen ismeretekre tett szert. Kiválóan megtanult arabul, továbbá katonai szempontból is jól feltérképezte az általa bejárt területeket. Éppen ezért merült fel később annak a gyanúja, hogy Lawrence számára az ásatások kevésbé régészeti ismereteinek bővítésére, sokkal inkább fedőmunka gyanánt szolgáltak, így lopva mérnöki titkokat a németektől, akik a Berlin-Bagdad vasútvonal építésén dolgoztak.⁹

1914 nyarán kitört az első világháború, és Lawrence önkéntesként katonai szolgálatra jelentkezett. London viszonylag gyorsan felismerte a kínálkozó politikai lehetőséget, melynek során a Török Birodalom területén élő arab

⁷ THORAU, *i.m.*, 29.

⁸ Az ókori település maradványai a szíriai Dzsarablosz városa mellett található az Eufráteszhez közel, mintegy 100 km-re Aleppótól északkeletre. Itt zajlott i. e. 605 körül a babiloni trónörökös, II. Nabú-kudurri-uszur és a vele szemben álló II. Nékó egyiptomi fáraó seregei között az a csata, amelynek tétje az asszír területek feletti osztozkodás volt.

⁹ ANNETTE GROSSBONGARD – NORBERT F. PÖTZL (ed.), *Die neue arabische Welt, Geschichte und politischer Aufbruch. Die Wurzel allen Übels*, Deutsche Verlags-Anstalt, München, 2011, 116.

törzsek függetlenedési kísérleteit tudná kiaknázni a saját javára. A felismerést azonban nem követte azonnali cselekvés, mivel az angolok vonakodtak elköteleződni az arabok mellett, arra hivatkozva, hogy nem kívánnak beavatkozni az oszmán belügyekbe.¹⁰ A Porta hadba lépésével – és a hadi eseményeknek az angolok szempontjából nem túl biztató alakulásával – London taktikája megváltozott. Lawrence az angol kormány megbízásából immár összekötő tisztként érkezett Arábiába. Bekapcsolódott Husayn (1854–1931), a mekkai emír által kirobbantott törökellenes felkelésbe, s hamarosan tanácsadója, majd fiának, Fayšalnak a vezérkari főnöke lett.

Lawrence fő művének – *A bölcsesség hét pillére* – témája az arab felkelés. 1919-ben kezdte írni, de mivel a kéziratot az egyik vasútállomáson elveszítette, kénytelen volt újra nekiállni. A második változattal azonban olyannyira elégedetlen volt, hogy elégette. Végül a harmadik verzió Oxfordban megjelent, mindössze nyolc példányban.¹¹ Első nyilvános magyar kiadását 1935-ben vehették kézbe az olvasók.¹²

Lawrence hosszú éveket töltött arab emberek között. Megismerkedett az egyes régiók vezetőivel, és általuk olyan információkhoz jutott, amelyek segítették őt a bonyolult politikai helyzet megértésében. Közvetlenül szerzett tapasztalatokat a mekkai emír és a többi arab vezető, illetve az emír és Konstantinápoly kapcsolatáról. Megismerte és megértéssel fogadta Husayn indokait arra vonatkozóan, miért nem támogatja Törökország háborúját az antant hatalmak ellen. Az arab törzsfők mellett számos egyszerű emberrel is találkozott, olyanokkal, akiket az európai utazók vajmi ritkán láthattak. Ezeknek az – európai mércével mérve nagyon szegény körülmények között élő – embereknek nem csak az életviszonyait ismerte meg, hanem gondolkodásmódjukat, lelkivilágukat és szokásaikat is. Lawrence szerint az arabok engedelmes szolgák, akik nem akartak megszabadulni a kötelmeiktől, és a lemondásban találták meg a fényűzést.¹³ Élénk képzeletű, de korlátolt, nem teremítő és gondolkodásában a kételkedést megvető népként festette le őket.¹⁴

Husayn, a szent helyek, Mekka és Medina őrzője, a Hásimita-családból származott, s így Mohamed próféta leszármazottjaként tekintettek rá. Ebből fakadóan nagy tekintéllyel rendelkezett az arabok körében. Közel tizennyolc

¹⁰ FERWAGNER Péter Ákos, „Arábiai Lawrence és az arab felkelés”, *Belvedere Meridionale*, XXVIII/4 (2016), 5–24, 6.

¹¹ Hét barátjának küldött el egy-egy példányt véleményezésre, a nyolcadikat magának tartotta meg.

¹² T.E. LAWRENCE, *A bölcsesség hét pillére*, Révai kiadás, 1935.

¹³ LAWRENCE, *i.m.*, I. kötet, 19.

¹⁴ LAWRENCE, *i.m.*, I. kötet, 14.

évig élt előkelő fogolyként Konstantinápolyban a szultán környezetében. Ezalatt gondja volt rá, hogy vele élő négy fiát (‘Alī, ‘Abdullāh, Faiṣal és Zayd), iskoláztassa, akik így többek között a hadászat területén is nagy jártasságot szereztek. Amikor Ḥusayn a Porta visszahelyezte Mekkába, a serif legfontosabb feladatának azt tekintette, hogy megerősítse hatalmát a Ḥiğāzban. Nem rokonszenvezett az ifjútörök mozgalommal, mert törekvéseikben a központi hatalom megerősítésének szándékát látta, amely jelentősen korlátozni akarta az emír hatalmát.¹⁵ Ḥusayn érzékenysége az arab nacionalista gondolatok befogadására a Porta központosító törekvéseinek erősödésével egyre növekedett, noha az arab törzsek közös államalakulatba való szervezése akkor még távol állt tőle. Egy minden arabot tömörítő kalifátus gondolatát pedig egyenesen istenkáromlónak tartotta.¹⁶ A Porta azonban fokozta az általa nacionalistának tartott arab és más nemzetiségek elleni fellépését, s ennek eredményeként több tucat embert kivégeztetett. Az arab nacionalisták elleni támadással egyidejűleg az elhúzódo, és az antant hatalmak számára is hatalmas veszteséggel, valamint vereséggel járó gallipoli csata hatására a mekkai emír és az angol kormány kölcsönösen felértékelődtek egymás számára. Így az emír és a kairói brit főkonzul között 1915–1916-ban folytatott levelezés témája már egymás céljainak kölcsönös segítése volt a kialakult feltételek tükrében.¹⁷ Az angolok ígéretet tettek arra, hogy támogatják Ḥusayn elszakadását az oszmán birodalomtól, de a jövőendőbeli államának határaitól szóló vitát – korántsem véletlenül – a háború befejezését követő időszakra halasztották. Az emír pedig hosszas hezitálás után cserébe rászánta magát a törökök elleni felkelés megindítására.

Ḥusayn 1916. június 5-én felhívással fordult a birodalom területén élő arabokhoz, hogy ne tűrjék tovább az iszlám megalázását. Az emír felrótta, hogy Konstantinápoly erőszakos módon akarja központosítani az erejét és a befolyását fokozatosan elvesztő birodalmat, nem törődve az arabok történelmi, kulturális hagyományaival és politikai szándékaival. Ḥusayn politikai lépését – mármint a felhívás kibocsátását – mindenképpen szükséges volt a vallásra történő hivatkozás keretébe illeszteni, hiszen igazolásra szorult, hogy miért szövetkezik keresztény hatalommal Törökország ellen.

¹⁵ A törökök félelmei részben abból fakadhattak, hogy Ḥusayn a zarándoklatokból származó hatalmas jövedelmét felhasználhatta politikai függetlenedése érdekében.

¹⁶ FERWAGNER, *i.m.*, 8.

¹⁷ Ḥusayn és Henry McMahon levelezése elérhető itt: „McMahon–Hussein Correspondence”, http://en.wikipedia.org/wiki/Hussein-McMahon_Correspondence

Csapatai, amelyek reguláris és irreguláris egységekből egyaránt álltak, több helyen megtámadták a török helyőrségeket. Ezek a támadások azonban korántsem összehangolt akciók voltak. Az első hetekben sikerült Mekktát biztosítaniuk, bár az utolsó török egységek szeptember végéig még tudták tartani magukat Mekka körül. A következő hetekben a Vörös-tenger partján fekvő Ğidda, Yanbu', al-Qunfudá, majd Rābig elfoglalásával a Ħiġāz nagy részét már az arabok uralták, de ezeket az első katonai sikereket kudarcok követték. Rövid időn belül kiderült ugyanis, hogy a szultán elleni fellépést nem kísérte mindenhol rokonszenv. Voltak olyan arab törzsek, amelyek kifejezett ellenszenvvel viseltettek Ħusaynnal szemben, így a remélt, minden határon átvélő arab összefogás nem látszott megvalósulni. Az arab csapatok létszáma messze alulmúlta a török haderő létszámát, bár pontos számokat nehéz mondani. Az arab egységeket ugyanis az egyes törzsek közösen alkotta csapatai jelentették, és ha egy törzs kivált a küzdelemből, az csökkentette a katonák számát. A harc feladása bekövetkezhett amiatt, hogy a törzsi vezető elegendő zsákmányt gyűjtött, de a törzsek közötti villongás is okot szolgáltathatott erre, sőt olyan törzs is volt, amely egyszerűen kiegyezett a törökökkel. A felkelés első időszakában az arab harcosok létszámát öt és húszezer közé tehetjük.¹⁸ Az emír katonái ráadásul elégtelen kiképzést kaptak, és a modern fegyverek hiánya is jelentősen csökkentette az eredményességüket. Az emír sürgető kérésére az angolok pénzzel, harcászati eszközökkel és katonai tanácsadók küldésével segítettek, mindezek ellenére azonban „a Hedzsázban a dolgok napról-napra rosszabbra fordultak.”¹⁹ Az arab vezetők jelentős része idegenkedett az európai harcászati taktika alkalmazásától, mert sok esetben nem is értették a működési elvét. Az angol felszerelés ellenében, melyet nem tudtak használni, inkább ragaszkodtak saját „antik” eszközeikhez. Ebben a feszült helyzetben indult el a Ħiġāzba 1916 őszén Ronald Storrs, a kairói brit követségi titkár által vezetett csapat, amelynek Lawrence is tagja volt, hogy tájékozódjon a kialakult helyzetről és az emír szándékairól.

A Szeuznél várakozó Lama nevű hadihajóval indultak útnak Ğidda felé. A „Vörös-tenger pompás éghajlata alatt”²⁰ eltöltött néhány nap után megérkeztek Ğiddába. A városban a konzulátuson találkoztak a mekkai emír másodszülett fiával, 'Abdullāh seriffel. Lawrence 'Abdullāhot okos, becsvágyó, ravasz, hűvös

¹⁸ Ralf RATHS, „Der falsche Ruhm. Eine militärhistorische Betrachtung des Wirkens von T. E. Lawrence”, http://www.lwg.uni-hannover.de/w/images/8/85/Ralf_Raths_-_Der_falsche_Ruhm.pdf

¹⁹ LAWRENCE, *i.m.*, 42.

²⁰ LAWRENCE, *i.m.*, 46.

férfiként jellemezte, aki azonban sokkal inkább békeidőben vált volna országa szolgálatára, mintsem háborúban.²¹ ‘Abdulláh volt apja legnagyobb segítségére a felkelés kirobbantásában, de Lawrence megítélése szerint a fiú sok esetben nem hasznos tanáccsal szolgált az apjának.²² Néhány nap elteltével Lawrence elindult a Northbrook hadihajó fedélzetén Rábig irányába, hogy találkozzon az emír másik három fiával. ‘Ali közvetlen, de méltóságteljes modora nagyon jó benyomást tett Lawrence-re. Gyenge testi adottságai és hiperérzékenysége azonban Lawrence szemében alkalmatlanná tették arra, hogy a felkelést sikerre vezesse.²³ Zayd volt a legfiatalabb a négy testvér közül, édesanyja török asszony volt. Zayd nyugodt és kedves természete időnként könnyelműséggel párosult, és Lawrence megítélése szerint nem nagyon lelkesedett a felkelésért, ami már önmagában a legalkalmatlanabbá tette a négy fiú közül a vezető szerepre.²⁴

Lawrence Rábigból szárazföldön folytatta titkos útját Fayşal táborába, Yanbu‘ felé. Yanbu‘ a Vörös-tenger partján fekszik, nyugatra Medinától és északra Mekkától. Kísérőivel az ‘Alitól közvetlen kölcsönkapott pompás útiteve nyergében, arab köpönyeget és fejkendőt öltve indult el a sok veszélyt tartogató útnak. A zöld növényzetet nélkülöző sivatag forrósága és a víz hiánya próbára tették Lawrence fizikai erejét és türelmét. Az oázisokban aztán megpihentek, és érintettek néhány katonai tábornok is. A katonákkal való találkozások alkalmával Lawrence láthatta, hogy az emír csapatai milyen rosszul vannak felszerelve, nincsen elegendő lőszer, géppuska, ágyú, és a katonák élelmiszerral való ellátása is nagyon szegényes. Fayşal táborába érve találkozott olyan arab katonatisztekkel, akik nem sokkal korábban még a török hadseregben szolgáltak, de az emír felhívására csatlakoztak a felkelőkhöz. Egyikük beszámolt a Medina térségében lezajlott csatáról. Mawlūd el-Muħlūs, Fayşal helyettese elmondta, hogy a törökök tüzéségi ágyúkkal lőtték az arabokat, akik a hatalmas robajok hallatán menekülésre fogták a dolgot. A medinai külvárosba menekült arab lakosokat a törökök lemészárolták, értékeiket elpusztították. Lawrence a kegyetlenkedéseiket az örmények ellen elkövetett tettekhez hasonlította. Az arabokat mindez mélyen megrendítette, mert az arab hadviselés szabályai közé tartozott többek között az, hogy a nőket és a gyerekeket nem bántották, illetve a nem mozdítható vagyontárgyakban nem tettek kárt.²⁵

²¹ LAWRENCE, *i.m.*, 49.

²² LAWRENCE, *i.m.*, 58.

²³ LAWRENCE, *i.m.*, 61.

²⁴ LAWRENCE, *i.m.*, 62.

²⁵ LAWRENCE, *i.m.*, 82–83.

Faysalt a kialakult helyzet mélyen elkésértette, amit tetézt az, hogy nem tudta elfogadtatni álláspontját apjával és a testvéreivel a követendő taktikáról. Lawrence szerint „a felkelést vaktában kezdték el”,²⁶ és az emír nem avatta be a fiait elvárható módon a terveibe. A felkelés nem nélkülözheti ugyan a karizmatikus vezetőt, vélte továbbá Lawrence, de annak együtt kell működnie a katonai előjárókkal.²⁷ Fayşal azon a véleményen volt, hogy a csapataiknak összehangolt módon kell támadniuk és egymást információkkal kell ellátni. Fayşal üzeneteire, kéréseire apja válasza több esetben a hezitálás, a kapkodás vagy éppenséggel a hallgatás volt. Lawrence a következőképpen jellemezte Fayşalt: „Katonai szolgálata a törököknél alapos jártasságot adott neki a taktikában. Konstantinápolyi élete és a török parlament ismerőssé tette az európai kérdésekben és szokásokban. Gondos emberismerő volt. Ha megvan az ereje megvalósítani az álmait, nagyon messzire fog jutni, mert egészen belemerült munkájába és csak érte élt”.²⁸ Fayşal Lawrence előtt többször is kifejezte háláját az angoloknak a segítségért, mindazonáltal a kapott támogatással nem volt elégedett. Az angolokkal való együttműködést kényszerszövetségnek tekintette, amely ráadásul nem egyenrangú partnerek között jött létre.²⁹

Lawrence kezdetben csupán tanácsaival segítette Fayşalt. A szembenálló felek létszámát figyelembe véve soha nem pártolta a hosszú frontvonalra történő berendezkedést, hanem azt ajánlotta, hogy rövid szakaszon, de viszonylag mélyen hatoljanak be az ellenség vonalai mögé. Az ellenség létszámfölényét pedig azzal igyekezett ellensúlyozni, hogy gyors manőverek végrehajtását javasolta. A kis létszámú, de mobilis egységek nem bizonyultak arra alkalmasnak, hogy a török haderőt megsemmisítsék. Sokkal inkább megfelelték arra, hogy szabotázs akciókat hajtsanak végre, hirtelen rajtaütéssel zavart keltsenek, így okozva érzékeny veszteségeket az ellenségnek. Lawrence-nek az volt a tapasztalata, hogy az arab katonák harci kedvét folyton folyvást meg kellett újítani, és Fayşalt messzemenően alkalmasnak találta erre a szerepre. A mekkai emír fiának karizmatikus személyisége lenyűgözte a katonáit. Fayşal lelkesítőleg tudott hatni az embereire, akik elhitték, hogy vezetőjük többre becsüli a katonákat, mint a katonák felszerelését. Az a tény sem volt természetesen elhanyagolható, hogy az arabok nem idegen földön és más nemzet érdekeiért harcoltak.

²⁶ LAWRENCE, *i.m.*, 83.

²⁷ LAWRENCE, *i.m.*, 83.

²⁸ LAWRENCE, *i.m.*, 88.

²⁹ LAWRENCE, *i.m.*, 91.

Fajšalnak az volt a terve, hogy fokozza a hiğazi vasútvonal elleni szabotázs akciók intenzitását. Lawrence is támogatta ezt az elképzelést, mivel a törökök az utánpótlást a vasúton keresztül biztosították, s amíg a vasútvonalat a törökök felügyelték, addig az arab jelenlét kiterjesztése lehetetlen volt. Lawrence segítségére volt Fajšanak a katonai kiképzésében is, noha ő nem volt jól képzett katona. A technikai-harcászati fogások átadása mellett sokkal fontosabbnak bizonyult, hogy Lawrence sikeresen közvetítette az angolok felé az arab harcosok katonai kiképzésének szükségességét.

Erre azért is volt szükség, mert a XIX. század nyolcvanas éveitől kezdve a hadviselés technikai feltételei jelentősen megváltoztak. Az európai hadmérnökök olyan fejlesztéseket hajtottak végre, amelyek a katonáktól a korábbiól eltérő tudást kívántak a különböző harcászati eszközök használata során. Az új fegyvereket nem lehetett a hagyományos módon használni. A török katonák ugyan európai társaikhoz képest mélyen alulképzettek voltak, de rendelkeztek a német újítások egy részével és német katonai tanácsadóktól valamiféle kiképzést is kaptak. Az arab egységek ellenben csak nagyon csekély technikai ismeretekkel rendelkeztek.

Lawrence a sikeres közvetítés érdekében rövid időre elhagyta Arábiát, majd visszatért azzal a megbízatással, hogy mérje fel pontosan Fajšal igényeit és próbálja meggyőzni az angolok őszinte segítőkészségéről. Időközben az emír fia Yanbu‘ környékén néhány alkalommal megtámadott egy-egy kisebb török felderítő egységet, amelyek túlságosan benyomultak az arabok védte dombok közé. A győzelmek katonai szempontból nem voltak jelentősek, de a csapatok önbizalmát nagymértékben javították.

C.E. Wilson alezredes, a Hiğazban állomásozó angol katonai egységek parancsnoka nagyon fontos szerepet játszott az arab felkelés sikerre vitelében. Valójában ő volt az összekötő kapocs az angol és az arab egységek között. Lawrence a legtöbb esetben az alezredes elképzeléseit közvetítette az arab katonai vezetők, elsősorban Ĥusayn és Fajšal felé, és igyekezett velük ezeket a taktikai és stratégiai terveket elfogadtatni. Lawrence-nek szerepe volt abban, hogy végül hosszas mérlegelés után Fajšal elfogadta az angolok tervét, miszerint hagyja el Yanbu‘-t és vezesse seregét al-Wağh ellen, miközben testvére ‘Abdullāh a hiğazi vasútvonalat támadja meg. 1917. január végén Fajšallal elindult al-Wağh városa felé, s az összehangolt angol és arab támadás májusban sikerrel járt. Ez volt az első csata, amelyben maga Lawrence is részt vett. Fajšal és Lawrence szerepét különbözőképpen ítélik meg a források. A skála a komoly érdemtől az elhanyagolhatóig terjed.³⁰ Fajšal bevonult a városba,

³⁰ RATHS, *i.m.*, 17.

így az apja által ellenőrzött terület jelentősen megnövekedett. Ennek a lépésének stratégiai jelentőségét Lawrence abban látta, hogy ezután gyakorlatilag szóba sem jöhetett a törökök részéről egy Mekka elleni támadás, vagyis az arab felkelés központja szilárdan Husayn ellenőrzése alá került. Nem elhanyagolható továbbá az sem, hogy al-Wağh biztosításával megnyílt a lehetősége annak, hogy kiterjesszék a felkelést észak felé, Szíria irányába. A következő célpont az ‘Aqabai-öböl északi részén fekvő al-‘Aqaba (a mai Jordánia területén) volt júliusban. Az angolok korábban többször tűz alá vették a kikötővárost, de a szárazföld belseje felől nem tudták megközelíteni, mert a sivatag az angol katonák számára áthatolhatatlan volt. Lawrence szerepe az akció kigondolásában, eltervezésében és kivitelezésében nem tisztázott. Az bizonyos, hogy résztvevője volt ennek a jelentős akciónak, de megoszlanak a vélemények, hogy milyen szinten vett részt a stratégiai tervezésben és az operatív kivitelezésben.³¹ Az is bizonyos, hogy az emír fia mellett állt, és igyekezett az angol elképzeléseket összehangolni az arab valósággal. Ezért a felkelés további szakaszaiban is Fayşal mellett maradt, bár minden valószínűség szerint inkább csak „vendég” volt, tanácsadó, mintsem szuverén vezető.

³¹ RATHS, *i.m.*, 19–20.

Felhasznált irodalom

- ADLINGTON, Richard: *Lawrence of Arabia. A Biographical Enquiry*, Collins, London, 1955.
- FANSA, Mamoun – HOFFMANN, Detleff (szerk.): *Lawrence von Arabien. Ausstellungskatalog des Museums Mensch und Natur in Oldenburg*, Philipp von Zabern Verlag, Mainz, 2010.
- FERWAGNER Péter Ákos: „Arábiai Lawrence és az arab felkelés”, *Belvedere Meridionale* XXVIII/4 (2016), 5–24.
- GROSSBONGARD, Annette – PÖTZL, Norbert F. (ed.): *Die neue arabische Welt. Geschichte und politischer Aufbruch. Die Wurzel allen Übels*, Deutsche Verlags-Anstalt, München, 2011.
- LAWRENCE, T.E.: *A bölcsesség hét pillére*, Révai kiadás, 1935. [SCHÖPFLIN Aladár]
- MURTAZA, Muhammad Sameer: *Lawrence von Arabien und die Neugestaltung des Nahen Osten*. Books on Demand GmbH, Norderstedt, 2009.
- RATHS, Ralf: „Der falsche Ruhm. Eine militärhistorische Betrachtung des Wirkens von T. E. Lawrence”, http://www.lwg.uni-hannover.de/w/images/8/85/Ralf_Raths_-_Der_falsche_Ruhm.pdf, [2017.04.30.]
- STEWART, Desmond: *Lawrence von Arabien. Magier und Abenteurer*, Heyne Verlag, München, 1982.
- THORAU, Peter: *Lawrence von Arabien. Ein Mann und seine Zeit*, Verlag H.C. Beck, München, 2010.
- „McMahon–Hussein Correspondence”, http://en.wikipedia.org/wiki/Hussein-McMahon_Correspondence [2017.04.30.]

Abstracts

Zita BELLON

Tools of expression of the modern manga

In this study, I researched into the pictorial aspects of the Japanese comics, the so called *manga*. At first, I wrote a short summary about the „history” of manga, how it developed from *emakimono* scrolls and woodblock prints in the 17-18th century into the type of comic as we know it nowadays. Over time, there were great *mangaka* artists, who made revolutionary changes in the genre. One of them was *Tezuka Osamu*, who made the American affected Japanese newspaper strips into the form of the presently known manga books. In the 1970's *the Group 24* made their debut and completely overwrote the rules of making manga: now there are no more regulations in the pictorial layout. Then I tried to explain a bit of the manga's layout using a representative page. There are significant differences in style in the genres of manga as the time passes. At last, according to the theme of this year's conference I classified some manga "symbols" as they are specific symbols or just expressive details that look nice without meaning anything in particular. However, this classification is not a system of rules, but makes it easier to observe manga in its pictorial aspect.

András BURÁNY

The battle of Chaldiran in the contemporary Iranian sources

The battle of Chalidran (1514. VIII. 23) is one of the pivotal events of the Iranian history, and has been the subject of extensive research. Since the publication of the major scholarly works written about the battle, new source materials have become available. The present article aims to analyse and summarise the information that can be gathered from the Iranian sources by comparing the descriptions of the contemporary Safavid chronicles, giving a full picture of the detailed content and usability of the Iranian source material of the battle.

Adrienn CZIFRA***„The unhappiest two years of my life” – How do the feelings of Natsume Sōseki related to his study in London appear in his works?***

Before becoming a professional writer, Natsume Sōseki was sent by the Japanese Ministry of Education to London to improve his English language skills. At the beginning of his time in England he visited many museums and the famous sights in the city, but soon his interest started to fade, and he found it difficult to cope with the alien world. In this essay I examine his emotions and their changes through his haikus written in London, his letters sent home to Japan, and his later works related to his journey. In addition, I try to answer the question, what kind of effects these two years had on his literary career.

Boglárka Anna ÉLIÁS***Mongolia and China – The Chinese relations of the independent Mongolia***

In my research I look at the Mongolian-Chinese relations from the period of the Mongolian independence struggles to the present. This relationship faced many difficulties in time of the Soviet Union and it is facing many difficulties at the present day because of the different economic interests of the modern and the Mongolian nomadic societies. I will present the history of the Mongolian-Chinese relations and will also present the difficulties that I mentioned. I will briefly mention the Russian-Mongolian-Chinese trilateral relations, because I think this is an important factor of the relations of the East Asian region and Mongolia.

Henrietta HEGYI***Modern warfare – the Chinese way***

Nowadays, the term 'hactivism' is not new to much of the people who use internet regularly. As more and more people use applications or devices connected to different networks, there is a risk that their sensitive data will be stolen by malicious hackers. The problem, however, not only affects individuals but state organisations and the governments as well. It gets harder and harder to keep up with hackers, especially if they act as agents of other states on the digital battlefield. China's patriotic hackers pose a great risk to the international society and global companies. In my dissertation, I would like to introduce this phenomenon in both theoretical and practical way and by describing the

essential nature of cyberwar and different hacker organisations building the basics of a future field research.

Anita IGNÁ CZ

Jeju from massacre site to the island of peace

Jeju is the biggest island of South-Korea, a popular tourist site famous for its beautiful natural assets. However, the island has a dark period of history, the so-called 'Jeju 4·3 Incident', which is one of the most painful memories of Jeju citizens. The incident started with the national independence day protest on March 1, 1947, when the police shot into the crowds creating a tense atmosphere in Jeju. The 4·3 uprising in 1948 triggered a conflict between the guerrilla forces of the Jeju branch of the Labour Party and the search teams of police officers and soldiers. This conflict resulted in thousands of civilians being killed until the banned areas of Mt. Halla were reopen on September 21, 1954. The seven years of the massacres had a large influence on Jeju people's life, an influence we can still discover at the present day Jeju. Due to the incident the desire of peace became even stronger than usual, which desire appears in peace museums, forums and festivals.

Sára KMECZKÓ

From Oxford to Mecca

The relationship and co-operation between T. E. Lawrence and the Emir of Mecca in the early stages of the Arab Spring

Thomas Edward Lawrence, a.k.a. Lawrence Arabia studied archaeology in Oxford and took part in archaeological excavations in the Ottoman Empire under Charles Leonard Wooley's supervision, who was one of the leading archaeologists of his own time. After the outbreak of World War I – due to his outstanding knowledge of Arabic – he served at the Cartographic Section of the Arab Bureau in Cairo. In the space of a few months, Lawrence got in touch with Husayn, sharif of Mecca, and his sons. Simultaneously, he joined the separatist Arab tribes and offered them his help in their anti-Ottoman war. T.E. Lawrence is famous for his contradictory personality: while some sources portrayed him as brilliant tactician, others referred to him as a military-industrial agent prone to exaggerating his own role. This study aims to present his contribution to the Arab Revolt of 1916 based on his autobiographical novel, *Seven Pillars of Wisdom*.

Márta KOVÁCS*There is a confusion in the border area**The Lushai-expedition of 1871–1872 and its contemporary reports*

In my essay, I present an interesting but not well-known incident of the history of colonial India which played a significant role in the development of the image of India in British public opinion. My research concentrates on the expedition in Northeast India in 1871–1872 against the Lushai tribe. I presented my results by the help of different sources. They are two contemporary newspapers, *The Spectator* and *The Illustrated London News* and some memoirs or reports of the India Office Records and Private Papers. I look for the answers how the British public reacted to these events, and how it was judged in newspapers and memories of the British soldiers.

Eszter Enikő MOHÁCSI*Experiments of working up the trauma of the Korean war in Korean literature*

The paper briefly summarizes the portrayal of the Korean War in Korean literature and analyses *The Guest* by Hwang Sok-yong, concentrating on collective, historical trauma and how ghosts in the narrative are engendered by historical atrocities and past trauma. After summarizing a real historical event recalled in the narrative, the Sincheon massacre, I argue that the main themes of the text are the impossibility of continuing to live one's life in a meaningful way without confronting the past; the necessity of facing, reclaiming and reconstructing the individual's and the community's past; and the possibility of forging a new individual and collective identity through commemoration, that is, the conjuration of the ghosts of past trauma, which is precisely why an exorcism is initiated by Hwang in his work.

Dóra NAGY*Depictions of yōkai before, during and after the World Wars*

People's perception of Japanese mythological creatures, or *yōkai*, has changed drastically throughout times depending on historical events and the society's needs. Whether they were seen as fearsome monsters, ambivalent creatures, or benign supernatural entities, their existence has been almost universally accepted until recently. The different perspectives from which *yōkai* were viewed range from scientific scepticism, through depictions in literary works,

to recent popular culture. Depending on where and when they appear, *yōkai* were given different roles and personality traits. The Imagery related to *yōkai* were often used in propaganda against nations opposing Japan. However, after World War II the US has become one of Japan's major allies, and so some depictions of *yōkai* from this era show them as helpful creatures who would fight off intruding western monsters. In this study I wish to examine these changes from the late 1800's until now.

Anett PATAKI

Propaganda in school – Japanese war songs during the late 19th and the early 20th century

The topic of the paper is Japanese songs during the war era. Through the Meiji-reformation, education and military has been renewed as well. Copying the Western countries, music received an important role in elementary school education. Songs were written to transmit the ideology both for adults and children. Slowly the border of the two genres (*gunka* as war song and *shōka* as school song) faded away. The paper is looking through the reforms of the era connected to music, it mentions the bases of the nationalist and militarist ideology and lists the most common elements and symbols of the two genres. In the end, the paper mentions examples how *gunka* and *shōka* have survived the ban after World War II.

Julianna Nikolett TÓTH

Tawada Yōko's writing style and minority literary aspects of her writing – The analysis of The Bridegroom Was a Dog

Research on border-crossing literature is getting more attention among scholars nowadays. Tawada Yōko is probably the most well-known among contemporary Japanese writers in Europe and America. My aim is to show the minority attributes of her Akutagawa-prized work *The Bridegroom Was a Dog*. Although the theory of minority literature is based on works written in a minority language, I try to point out that the changed language perception, language sensibility and life experiences as a „stranger” leads to changes in texts written in their mother tongue as well. I describe the characteristics of the border-crossing literature and the writer's style, then the characteristics of this work. The research focuses on how the minority life and the limited verbal communication are thematised, as well as the reflections about the language

itself. My aim is to identify the characteristics of minority literature and get closer to contemporary Japanese literature.

Fruzsina VADÁSZ

War against the art, art for the war: the Japanese tattoo culture

In May 2012 Mayor of Osaka Torou Hashimoto (LDP) launched a survey among all of the public-sector workers that affected about 35,000 people about their tattoos. Those, who rejected to answer the questionnaire had been targeted a disciplinary procedure, those, who admitted their tattoos had been called to remove their tattoos or to search for another job. The Japanese Tattoo Culture is an essential part of the national culture, the first roots and found artefacts relating to it come from the 10,000-300 BC *Jomon*-Period and its flourishing happened 1603-1848 AD during the *Edo*-Period. It is usually taken into direct context with the social deviance and war, and it is also usually prejudiced as the art of the *yakuza*. For that reason this cultural treasure used to be a target of the attacks of the national politics. The central questions of this study are if the culture of this art can really be named and entitled as the “Art of the War”, as it is prejudiced among the nation, and what are the reasons for the fact, that this culture has been faced with attacks rather from inside than from outside (the West).

Authors

Zita BELLON is studying at Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary, Japanese Studies major. She specializes in manga, especially in its pictorial aspects and researches today's manga layout and means of expression. In her bachelor thesis she wrote about how manga is made and how it sells as a book format; and in her master thesis she wrote about the roots of today's manga's pictorial expressions and the style changes between the 1970's and the 2010's.

András BURÁNY is a PhD student of the Department for Iranian Studies of the Eötvös Loránd University. His field of interest is Safavid history and historiography, and is currently working on his PhD thesis about the historiography of the battle of Chaldiran. In 2013, he won the first prize of the National Scientific Students' Associations Conference (OTDK) with his study „A čaldirāni ütközet (1514) két 16. századi perzsa forrás tükrében”.

Adrienn CZIFRA is a PhD student in Japanese Studies at Eötvös Loránd University, Budapest. She earned her BA degree from the Department of Japanese Studies at Károli Gáspár University of the Reformed Church in 2012, and an MA degree in 2014 at the same university. The topic of her research is Japanese haiku poetry, and she is focusing on the poems of the famous novelist, Natsume Sōseki and his relationship with the modern haiku poet, Masaoka Shiki. Since 2012 she has been the secretary general in the Haiku Group of the Hungary–Japan Friendship Society. She has also been the organiser of the yearly Hungarian Haiku Day since 2014. Her own poems, translations and articles on Japanese literature have been published in several Hungarian and foreign journals and books.

Boglárka Anna ÉLIÁS was a student of Aesthetic and Mongolian Studies departments of the Eötvös Loránd University from 2013 to 2016. During these years she studied one semester with the scholarship of the Hungarian Scholarship Council at the Mongolian State University in Ulaanbaatar, while

also attending its Summer-school program and fieldwork researches in Mongolia. Currently, she is a first grade student of the joint East Asian Studies master's program of Budapest Corvinus University and Pázmány Péter Catholic University and her researches focus on foreign affairs of Mongolia, especially in relation with China.

Henrietta HEGYI is currently a first-year student of the mutual East-Asian studies MA of Pázmány Péter Catholic University and the Corvinus University of Budapest. Before attending the master course, she had graduated from PPCU in Communication and Media Science, Public Relations specialization. To expand her communications studies, she also took part in a minor course of international relations. Followed by successful exams she turned her attention to Asia. Her main areas of interest are topics related to Chinese society, technology, geopolitics, international relations, and intercultural relations.

Anita IGNÁCZ started her studies at the Korean Department of ELTE University in 2010. After finishing her Bachelor's degree she was granted the Korean Government Scholarship (KGPS), and spent the first year in Seoul studying Korean language. After the language year she went to Jeju Island to achieve a Master's degree on Koreanology. She started to research the history of Jeju, and wrote her Master thesis on the cave refuges of the 'Jeju 4·3 Incident'. An abbreviated version of her thesis was published in 2016 in a local journal, *4·3 and History*.

Sára KMECZKÓ is a student in the second year at the Department of Semitic and Arabic Studies and at the Department of Iranian Studies at Eötvös Loránd University in Budapest. In addition, she has also been a member of the Oriental Workshop at József Eötvös College for Advanced Studies for two years. Her main field of interest lies in Central pre-Islamic Arabia (with special focus on the Hiğāz and its surroundings) and in the use of the Ka'ba as an altar in the course of the period of *ġāhiliyya*.

Márta KOVÁCS was a student at the Doctoral School of History and Ethnography, at the University of Debrecen. The topic of her research is the connection of India's events and the British public opinion. Her aim is to reveal what the British public knew about India and the Indian incidences in the second half of the 19th century. She would like to present how to change the judgment of events

in the Parliament or in the press, and how they are submitted to the newspaper reading public. She tries to compare the India-images of people, to know the problem-solving and decision-making mechanisms, and their representation in the society. She has published some articles on the history of India. For example „The Mutiny and its consequences”, „The relations of the Canadian population and the Indian immigrant in the early 20th century” (review), „The Vernacular Press Act (1878) and the British Conservative Public Opinion”.

Eszter Enikő MOHÁCSI received her doctoral degree in 2016 at Korea University in Seoul, one of the most prestigious universities in Korea, where she majored in Comparative Literature and Comparative Culture. In her dissertation, she analyzed and compared an African-American, a Hungarian and a South Korean novel, concentrating on their representation of collective trauma through the narrative mode of magical realism. Before that, she graduated from ELTE as a philologist and teacher of English and Hungarian Language and Literature, respectively. She is going to participate at the international conference entitled “Transnational Americas: home(s), borders and transgressions” in November in Szeged with a lecture on Toni Morrison, and she has published papers both on Hwang Sok-yong and Toni Morrison. Currently, she teaches English at Karinthy Frigyes Bilingual Secondary School in Budapest and works as an individual researcher.

Dóra NAGY is a graduate student whose main field of research is the role of different mythical creatures and entities, or *yōkai* in Japanese culture. She finished her undergraduate studies at the Department of Japanese Studies at Eotvos Lorand University, where her Bachelor's degree thesis was about the Night Parade of One Hundred Demons or *Hyakki Yagyō*. Dora has also written a publication in Japanese for *Donau no Shiki*, a quarterly magazine for Japanese expats staying in Hungary. Dora is currently in the first year of her Master's degree in Japanese Language and Culture and she is also aspiring to complete a Doctoral degree later on.

Anett PATAKI received her BA degree at Dharma Gate Buddhist College, Budapest where she was studying Buddhism and Japanese language. She started her MA studies at Károli Gáspár University of the Reformed Church, Budapest in 2015 and she is specialized in Literature and Linguistics. She has a paper called 'From Colony to Prefecture – Karafuto's formation and settling'

(Gyarmatból prefektúra – Karafuto kialakítása és betelepítése) in the Károli Könyvek series. She brought this topic to the OTDT's national round as well in the Orientalism sections. She also held a presentation about the idols' image at the conference of Japanese Department in Károli Gáspár University.

Julianna Nikolett TÓTH is currently working on her Master's Degree in Japanese Studies at Eötvös Loránd University, Budapest. She had graduated as a Philologist in Eastern Languages and Cultures (majored in Japanese). Besides, she studied literary translation in the Eötvös Loránd University. She wrote her bachelor's thesis in literary translation from Japanese to Hungarian with the title *Text and culture in the context of literary translation – Translation and Analysis of Kaori Ekuni's selected short stories–*. As of now, two of her translations were published in journals. The first published translation was Kaori Ekuni's short story *Momoko* from Japanese, which appeared in the *Kizuna* magazine in March, 2016 (Vol. 119). The second literary translation, David Foster Wallace's *All That* was translated from English with others in a literary translation club and published by Műút in 2017 (Vol. 2016/3). In March 2017 she started studying in Tohoku University as an exchange research student.

Fruzsina VADÁSZ is a „freelancer researcher” and a guest researcher of the Research Group for Modern East Asia at the Pázmány Péter Catholic University Budapest, Hungary. After graduating at the Pázmány Péter Catholic University Faculty of Humanities as an International Relations Expert at BA-level, she continued her studies at the Andrásy Gyula German-Language University Faculty of Comparative Law and Political Sciences obtaining an MA-degree in the field of European and International Administration. She finished her studies at the Budapest Business School Faculty of International Management and Business participating in the Professional Education “Far-Eastern Intercultural Management”.

